

**Ιστορία, Τοπική Ιστορία: Έρευνα και Διδακτική
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας**

Ηλίας Π. Γρούιος

SNOF: Η συγκρότηση και η δράση του στη Δυτική Μακεδονία

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Επόπτρια Καθηγήτρια: Σοφία Ηλιάδου – Τάχου

Επιβλέποντες Καθηγητές: Βλάσης Βλασίδης, Στράτος Δορδανάς

Φλώρινα, Ιανουάριος 2019

στη μνήμη του πατέρα μου

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	5
ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ	7
ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η «ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ»	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΝΟΦ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ	19
2.1 ΠΡΩΤΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ	19
2.2 Η «ΑΠΟΨΗ» ΤΕΜΠΟ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΝΟΦ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	47
3.1 Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΡΑΣΗΣ	47
3.2 ΟΙ ΕΙΡΗΝΙΚΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΑΦΟΠΛΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΟΠΛΙΣΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΜΙΤΑΤΟ	55
3.3 Η ΕΝΟΠΛΗ ΔΡΑΣΗ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΟΠΛΙΣΜΕΝΟΥΣ ΤΗΣ ΟΧΡΑΝΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΜΙΤΑΤΟΥ	57
3.4 ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΣΥΝΝΕΦΑ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ	64
3.5 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΣΝΟΦ ΦΛΩΡΙΝΑΣ	77
3.6 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΣΝΟΦ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΝΟΦ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ	85
4.1 Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ	85
4.2 Η ΕΠΑΥΡΙΟΝ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΣΝΟΦ	94
4.3 ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΕΩΝ.....	97
4.4 Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΙΑΣΤΩΝ: ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ	101
ΠΕΡΙ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ-ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΤΟΥ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΟΣ ΣΝΟΦ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΜΙΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗ	117
ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ	121
ΠΗΓΕΣ	127

Αρκτικόλεξα

ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΜΕΟ	Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση
ΕΜΕΟ (Εν)	Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ενιαία)
ΚΕ	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΒ ή ΒΚΚ	Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας
ΚΚΓ	Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας
ΚΚΜ	Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας
ΚΟ	Κομματική Οργάνωση
ΛΑΣ ή ΛΑΣΜ	Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός Μακεδονίας
ΜΓ	Μακεδονικό Γραφείο (του ΚΚΕ)
ΟΜΜ	Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας
ΠΑΟ	Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωσις
ΠΓ	Πολιτικό Γραφείο
πΓΔΜ	πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία (της) Μακεδονίας
ΠΕ	Περιφερειακή Επιτροπή
ΠΕΕΑ	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΠΜΒ	Πατριωτικό Μέτωπο Βουλγαρίας
ΠΣ	Περιφερειακή Συνδιάσκεψη
ΣΝΟΦ (SNOF)	Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Slavijano Makedonsko Narodno Osloboditelen Front) =====
ASNOM	Αντιφασιστική Συνέλευση για την Εθνική Απελευθέρωση της Μακεδονίας (Antifašističko Sobranie za Narodno Osloboduvanje na Makedonija)
ΑVNOJ	Αντιφασιστικό Συμβούλιο για την Εθνική Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας (Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije)
ΜΒΚΟ	Μακεδονο-Βουλγαρικό Κομιτάτο παρά τω Αξόνι (Makedoni-Bulgarski Komitet pri Osta)

Προλογικά

Σκοπός του παρόντος πονήματος, είναι η απόπειρα ιχνηλασίας και αποτύπωσης της οργάνωσης Slavicano Makedonsko Narodno Osloboditelen Front (στο εξής ΣΝΟΦ για όλη την έκταση της εργασίας) στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας κατά την περίοδο 1943 και 1944. Επίσης μια συνοπτική παρουσίαση της μετεξέλιξής της μέχρι και το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου.

Έτσι, ύστερα από μια σύντομη σκιαγράφηση των τοπικών συνθηκών από την επαύριο της ενσωμάτωσης της περιοχής στα όρια του ελληνικού κράτους, και μια σύντομη περιγραφή του πλαισίου της κατοχής στην δυτική Μακεδονία, θα επιχειρηθεί μια απόπειρα αποτύπωσης της πορείας της οργάνωσης ΣΝΟΦ. Το εγχείρημα αυτό κρίνεται σκόπιμο να ξεκινήσει αρχικά, μέσα από την εξέταση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Πιο συγκεκριμένα, εκκινώντας από μια απόπειρα κριτικής παράθεσης των έργων εκείνων της ελληνικής ιστοριογραφικής παράδοσης περί Μακεδονικού Ζητήματος, τα οποία έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στις απόψεις που εκφράστηκαν όχι μόνο μεταπολεμικά, αλλά σε ορισμένο βαθμό και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα περί του ΣΝΟΦ αλλά και των σλαβοφώνων και του Μακεδονικού Ζητήματος ευρύτερα, επιδιώκεται η διατύπωση υποθέσεων σχετικά με τις αιτίες που οδήγησαν στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης ιστοριογραφικής παράδοσης.

Στόχος είναι μέσω της παραπάνω διαδικασίας, να ολοκληρωθεί μια προσπάθεια νέας ανάγνωσης ορισμένων εκ των πηγών, σχετικά με την ίδρυση και την πορεία, καθώς και μια αποτίμηση της δράσης του ΣΝΟΦ. Παράλληλα, απώτερο σκοπό αποτελεί, όχι η ανασύνθεση των μέχρι τώρα βεβαιοτήτων, αλλά η συμπλήρωση και συζήτηση με τις μέχρι τώρα δουλειές, καθώς επίσης και η προβολή και ενίσχυση μιας νέας διάστασης του ζητήματος ΣΝΟΦ, η οποία ενδεχομένως να μην ταυτίζεται απόλυτα με τις ήδη καταγεγραμμένες. Πιο συγκεκριμένα, μια διάσταση, η οποία ενώ θα λαμβάνει υπόψη τις απόψεις που θεωρούν το ΣΝΟΦ ως αποτέλεσμα των συνομιλιών Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών, θα μπορεί να προβάλλει και να υποστηρίζει, πως η οργάνωση ενδεχομένως και να αποτελούσε αποτέλεσμα της βούλησης του ΚΚΕ, το οποίο κατόπιν προτάσεων τοπικών στελεχών του και στην λογική της κινητοποίησης των

Σλαβομακεδόνων και της ένταξης τους στο αντιστασιακό κίνημα, προχώρησε στην ίδρυση της.

Στην απόπειρα αυτή αποτύπωσης των παραπάνω, εκτός από την χρήση ενός μεγάλου αριθμού αντιπροσωπευτικών έργων της ελληνικής ιστοριογραφικής παραγωγής, πολύτιμα θα σταθούν και μια σειρά από βιβλία και διδακτορικές διατριβές που δημοσιεύθηκαν στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (στο εξής πΓΔΜ), καθώς και αντίστοιχες δουλειές της αγγλικής βιβλιογραφικής παραγωγής. Τέλος, πολύτιμα αποδείχτηκαν για τον υποφαινόμενο μια σειρά από αρχειακά τεκμήρια, δημοσιευμένα και μη, από την Ελλάδα και την πΓΔΜ, τα οποία θα φωτίσουν ορισμένες μάλλον ελλιπώς μελετημένες πτυχές του ΣΝΟΦ ή θα έρθουν για να επιβεβαιώσουν και να συμπληρώσουν άλλες πτυχές, οι οποίες μέχρι τώρα ενδεχομένως να μην στηρίζονταν επαρκώς.

Ένα ζήτημα ακόμα που θα πρέπει στον πρόλογο αυτό να συζητηθεί, είναι εκείνο της ορολογίας. Σχετικά με την πληθυσμιακή ομάδα των σλαβοφώνων διαχρονικά, έχει γίνει χρήση μιας πληθώρας από όρους. Οι όροι που κατά καιρούς χρησιμοποιούνταν εμπεριείχαν όχι μόνο την απόπειρα κωδικοποίησης της ομάδας αυτής, αλλά και την στάση των κατά περίπτωση υποκειμένων προς αυτήν. Να ξεκαθαρίσουμε εδώ πως σλαβόφωνους αποκαλούμαι συλλήβδην όσους έχουν ως μητρική γλώσσα την σλαβική, χωρίς αυτό να προϋποθέτει την αποδοχή μιας άλλης ταυτότητας. Όσον αφορά στην εθνοτική ομάδα με την οποία θα ασχοληθούμε, προκρίθηκε για τους κατοίκους της ελληνικής Μακεδονίας που έχουν ως μητρική γλώσσα τη σλαβική, και έχουν υιοθετήσει μια συγκεκριμένη εθνοτική ταυτότητα, η χρήση του όρου Σλαβομακεδόνες.

Κεφάλαιο 1: Η «προϊστορία»

Για να καταπιαστεί κανείς με ζητήματα της δεκαετίας του 40 στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, φαίνεται πως αρχικά είναι χρήσιμο να στρέψει της προσοχή του προς δυο κατευθύνσεις. Η μια είναι αναμφίβολα η ιδιόμορφη ανθρωπογεωγραφία της περιοχής από την επαύριο της ενσωμάτωσης της περιοχής στο ελληνικό κράτος μέχρι και την δεκαετία του 40, ενώ η δεύτερη κατεύθυνση, σχετίζεται με όλους εκείνους τους παράγοντες που καθορίζουν την βιωμένη τραυματική μνήμη κατά τον μεσοπόλεμο, της μερίδας των σλαβοφώνων που αργότερα προσδιορίστηκαν ως Σλαβομακεδόνες.

Κάνοντας χρήση του όρου ιδιαίτερη ανθρωπογεωγραφία, αναφερόμαστε αν μη τι άλλο, στην συνεχιζόμενη, από την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος, ύπαρξη ενός μεγάλου τμήματος πληθυσμού που είχε ως μητρική γλώσσα την σλαβική. Παρά την ύπαρξη επίσημων στατιστικών που διατηρούν τον σλαβόφωνο πληθυσμό σε σχετικά χαμηλή αναλογία σε σχέση με τον ελληνόφωνο¹, οι απόρρητες υπηρεσιακές στατιστικές εκείνης της περιόδου δημιουργούν μια διαφορετική εικόνα. Σύμφωνα με αυτές οι σλαβόφωνοι υπολογίζονται ανάμεσα σε 165.000 με 200.000 άτομα, ακόμα και μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών, με την μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους (περίπου 60%) στον ενιαίο τότε, νομό Φλώρινας-Καστοριάς.² Το τελευταίο γεγονός τονίζεται ιδιαίτερα καθώς αποτελεί και μια από τις κύριες αιτίες για τα γεγονότα που θα λάβουν χώρα κατά την δεκαετία που πρόκειται να εξετάσουμε.

Σχετικά τώρα με τις συνέπειες του μεσοπολέμου, υπάρχουν δυο διαφορετικές πτυχές οι οποίες έπαιξαν εξίσου σημαντικό ρόλο με την δημογραφική σύνθεση, στην διαμόρφωση των μετέπειτα εξελίξεων. Αρχικά, ένα μεγάλο τμήμα της πληθυσμιακής ομάδας των σλαβοφώνων, έζησε ορισμένες δεκαετίες αντιπαράθεσης με το ελληνικό κράτος και τους μηχανισμούς του. Πιο συγκεκριμένα

¹ Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008, σ. 23-33.

² Tasos Kostopoulos, "Counting the 'Other': Official Census and Classified Statistics in Greece (1830-2001)", *Jahrbucher fur Geschichte und Kultur Sudosteuropas*, τ. 5, 2003, σ. 65-68 και 73-74. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις σλαβοφώνων πληθυσμών. Ο πόλεμος των στατιστικών*, Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 219-242.

σημαντική μερίδα των σλαβόφωνων χριστιανών, είχε αποσκιρτήσει από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και είχε ενταχθεί στην Εξαρχία μέχρι και την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Η επιλογή αυτή, παρά το γεγονός ότι δεν προϋπέθετε αναγκαία την ύπαρξη εθνικής ταυτότητας, εμπεριείχε σε έναν βαθμό την ένταξη στο ένα ή το άλλο «εθνικό κόμμα». Έτσι χρησιμοποιήθηκε από τους μηχανισμούς του ελληνικού κράτους ως κριτήριο για την ταξινόμηση τους ως «επικίνδυνων» για την εθνική ασφάλεια και ως αφορμή για διακρίσεις.³

Παράλληλα με την εκκλησιαστική ένταξη υπήρχε και η ένταξη και ενεργή συμμετοχή ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού αυτού, εξαρχικών αλλά και πατριαρχικών, στην αντιθωμανική πάλη μέσα από την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ).⁴ Η σημασία της παραπάνω διαδικασίας ήταν διττή. Αφενός δημιούργησε ανταγωνιστικές αφηγήσεις των πρωταγωνιστών της δεκαετίας του 1940 σχετικά με εκείνους της αντιθωμανικής εξέγερσης και δράσης, και αφετέρου συνέβαλε στην διατήρηση και ανάπτυξη μιας τεχνογνωσίας ένοπλης δράσης, η οποία θα αποτελέσει συστατικό στοιχείο δράσης στην δεκαετία του 40.⁵

Η δεύτερη πτυχή και η οποία φαίνεται πως έχει και τις πιο σοβαρές συνέπειες, είναι η διαχείριση των σλαβοφώνων στο Μεσοπόλεμο. Χωρίς να διαθέτουμε κάποια ολοκληρωμένη μελέτη για την περίοδο από την επαύριο της ένταξης της περιοχής στο ελληνικό κράτος μέχρι και την εμφάνιση των προσφύγων στην περιοχή, γνωρίζουμε με σχετική ασφάλεια πια, πως μαζί με την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη, τα μέλη της πληθυσμιακής αυτής ομάδας αποκτούν και φάκελο όπου παρακολουθείται, καταγράφεται, ζυγίζεται και αναπροσαρμόζεται το «εθνικό και κοινωνικό» τους φρόνημα.⁶ Πάνω σε αυτές τις καταγραφές, ένας ολόκληρος γραφειοκρατικός μηχανισμός που ξεκινάει από απλούς κατοίκους των χωριών της περιοχής μέχρι ανώτερα στελέχη υπηρεσιών και υπουργείων, σχεδιάζει, αξιολογεί

³ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», τόμος Δ, στο Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 364.

⁴ Όσον αφορά την προϊστορία, την επίμαχη περίοδο και τις μετέπειτα εξελίξεις βλ.: Vemund Aarbakke, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*, East European Monographs 2003.

⁵ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», τόμος Δ, στο Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 364.

⁶ Στο ίδιο.

και πειραματίζεται με έμπρακτες πολιτικές για την μείωση του φαινομένου της σλαβοφωνίας.⁷

Ως αποκορύφωμα των παραπάνω πολιτικών έρχεται η ακόμη περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση τους μέσω του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το καθεστώς προχώρησε για πρώτη φορά στην θέσπιση της καθολικής απαγόρευσης της χρήσης της μητρικής γλώσσας στους σλαβόφωνους⁸, υπέβαλλε τον ενήλικο πληθυσμό σε υποχρεωτικά νυχτερινά μαθήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας⁹, ενώ προχώρησε και σε μαζικές εκτοπίσεις πολιτών που θεωρούνταν ύποπτοι και σε αφαιρέσεις ιθαγενειών, κηρύσσοντας το μεγαλύτερο μέρος της υπαίθρου των βόρειων επαρχιών της ελληνικής Μακεδονίας σε «Επιτηρούμενη ζώνη».¹⁰

Παρά την έντονη δυσαρέσκεια που δημιούργησαν οι σκληρές ενίοτε, αφομοιωτικές αυτές πολιτικές, με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου οι σλαβόφωνοι συμμετέχουν ενεργά στην πρώτη γραμμή του αλβανικού μετώπου¹¹, ενώ παράλληλα υποστηρίζουν τα τμήματα του ελληνικού στρατού που περνούν από, ή εδρεύουν στα χωριά τους.¹² Την ίδια ώρα οι αρχές προχώρησαν σε νέο κύμα εκτοπίσεων χιλιάδων Σλαβομακεδόνων, ακόμα και συγγενών στρατιωτών που πολεμούσαν στο μέτωπο.¹³ Ως λόγος για τις εκτοπίσεις των συγγενών των στρατιωτών προβλήθηκαν οι αυτομολήσεις ορισμένων από αυτούς προς τους Ιταλούς.¹⁴ Φυσικά, θα πρέπει εδώ να αναφερθεί πως ο αριθμός όσων είχαν

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Φίλιππος Κάραμποτ, «Σλαβομακεδόνες και κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Ίστωρ*, τεύχος 10, Τροχαλία, Αθήνα Δεκέμβριος 1997, σ. 263-266.

⁹ Για την προϊστορία των πολιτικών αυτών και το θεσμικό τους πλαίσιο βλ.: Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της δυτικής Μακεδονίας*, Gutenberg, Θεσσαλονίκη 2006.

¹⁰ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», ό.π., σ. 366.

¹¹ Νίκος Μέρτζος, *Άνω Μακεδονία*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλική Πιτόσκα»-Δισιγμα, Φλώρινα 2017, σ. 110.

¹² Γιώργος Κουμαρίδης, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα (1943-1944): Μια προσέγγιση», *Αρχαιοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009), σ. 58· Tasko Mamurovski, *Paskal Mitrevski I negonoto vreme (1912-1978)*, Risto Stefon Publications, Toronto 2016, σ. 13-14.

¹³ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ληλασία Φρονημάτων. Η κατοχή και ο εμφύλιος πόλεμος στη Δυτική Μακεδονία 1941-1949*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 27· Νίκος Μέρτζος, *Άνω Μακεδονία*, ό.π., σ. 110.

¹⁴ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ληλασία Φρονημάτων*, ό.π.μ σ. 27. Επίσης για περισσότερο αναλυτικά στοιχεία βλ.: Ανέστης Ανέστης, *Πολέμικη Δράση, υποχώρηση, λιποταξία και αυτομολίες κατά τον*

αυτομολήσει φαίνεται πως δεν υπερέβαινε τις μερικές εκατοντάδες και πολλές από τις εκτοπίσεις ήταν σύμφωνα με τον Χρυσόχοου αποτέλεσμα του «*υπερβάλλοντος ζήλου ορισμένων διοικητικών υπαλλήλων και οργάνων της τάξης*».¹⁵ Επιπλέον, ακόμα και οι στρατιώτες που θεωρήθηκαν «*ύποπτοι*», αρχικά εστάλησαν σε τάγματα ανεπιθύμητων κι ύστερα πήραν και οι ίδιοι τον δρόμο του εκτοπισμού.¹⁶

Όπως είναι λογικό, οι συνέπειες της πολιτικής αυτής και της έντονης δυσαρέσκειας που προκάλεσαν, έγιναν εμφανείς την επαύριον της κατάρρευσης του μετώπου και της εγκατάλειψης της περιοχής από τις ελληνικές αρχές, ευθύς αμέσως μετά την είσοδο του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα.¹⁷

Τον Απρίλιο του 1941 η Γερμανία κηρύσσει τον πόλεμο στην Ελλάδα. Στις 9 Απρίλη ο γερμανικός στρατός βρίσκεται σε μια Φλώρινα εγκαταλελειμμένη από τις αρχές της.¹⁸ Η περιοχή της Φλώρινας, πλην εκείνης της Πρέσπας, περνά στην λεγόμενη γερμανική ζώνη κατοχής, ενώ η περιοχή των Πρεσπών περνά στην ιταλική ζώνη όπως και ο νομός Καστοριάς.¹⁹ Την ίδια ώρα, η περιοχή του Μοναστηρίου βόρεια της Φλώρινας περιέρχεται στην ευθύνη της διοίκησης του βουλγαρικού στρατού.²⁰

Ελληνοϊταλικό Πόλεμο: η περίπτωση των τριών Συνταγμάτων της Φλώρινας (28^{ου} 33^{ου} 90^{ου}), Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018.

¹⁵ Αθανάσιος Χρυσόχοου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, Βιβλίον Δεύτερον, Τεύχος Β, 1943-1944, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 15.

¹⁶ Σταύρος Κωτσόπουλος, *Η εθνική αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, Αδημοσίευτο δακτυλόγραφο κείμενο, Σόφια 1981, σ. 36-37· Ανδρέας Αθανασιάδης, *Στη σκιά του «βουλγαρισμού»*. Αποτυπώσεις «πολιτικών και εθνικών φρονημάτων» των πολιτών της περιφέρειας Φλώρινας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 388-390.

¹⁷ Γιώργος Κουμαρίδης, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα», ό.π., σ. 58.

¹⁸ Στέφανος Γώγος, *Η καταστολή της κατά του έθνους ανταρσίας, Βίτσι – Γράμμος – 49 (Εμφύλιος)*, χ.ε., Φλώρινα, 2001, σ. 90· Γεώργιος Μόδης, *Αναμνήσεις*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2004., σ. 389-390· Αμύντα Κοσμά (Καπετάν Αμύντας), *Εθνική Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός καπετάνιου*, Μπίμπης, σ. 29.

¹⁹ Αθανάσιος Χρυσόχοου, *Οι Γερμανοί εν Μακεδονία 1941-1944*, Βιβλίον Πέμπτον, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 45· Τάσος Κωτσόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του '40», ό.π., σ. 367· Kosta Mundusev, *Prespa vo plamen I cad*, Risto Stefon Publications, Toronto 2017, σ. 42· Θανάσης Καλλιανιώτης, «Η αντίσταση στη Φλώρινα: 1943 – 1944» στο: Αντρέας Ανδρέου (επιμ.), *Φλώρινα 1912-2002, Ιστορία & Πολιτισμός*, Πρακτικά συνεδρίου, Φλώρινα, ΑΠΘ, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών 2004, σ. 312.

²⁰ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944. Κατοχή-Αντίσταση- Εθνοτικές και Εμφύλιες συγκρούσεις*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 31· Γεώργιος Νεδέλκος, *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, Αριστείδου, Φλώρινα 2000, σ. 55.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες θα ξεκινήσει από τον πληθυσμό της περιοχής λεηλασία των αποθηκών του στρατού²¹, ενώ σε πολλά χωριά οι κατοχικές αρχές θα γίνουν δεκτές ως απελευθερωτές και θα υπάρξει ένα ξέσπασμα προς ότι θύμιζε όχι μόνο το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου αλλά και τον ελληνικό εθνικισμό και τις δομές τους γενικότερα.²² Ταυτόχρονα μαζί με την ίδρυση των κατά τόπους γερμανικών φρουραρχείων έχουμε και την εγκατάσταση σε αυτά Βούλγαρων αξιωματικών συνδέσμων, μιας υπηρεσίας που δημιουργήσε η Βουλγαρία βασιζόμενη στη συμμαχία της με την Γερμανία. Με βάση τα παραπάνω, θα αποσταλούν στα κατά τόπους φρουραρχεία των περιοχών με σλαβόφωνο πληθυσμό Βούλγαροι αξιωματικοί με στόχο «να προασπίζουν τα συμφέροντα του βουλγαρικού πληθυσμού ενώπιον των γερμανικών και ιταλικών αρχών»²³, και με απώτερο σκοπό την προώθηση μέτρων τα οποία σκόπευαν στον προσεταιρισμό των σλαβοφώνων, με την παροχή προνομίων και την εξάπλωση της προπαγάνδας σχετικά με την παραχώρηση της περιοχής στην Βουλγαρία.²⁴

Το κλίμα βέβαια μεταστρέφεται σύντομα και ειδικά ύστερα από την επιστροφή και εγκατάσταση των ελληνικών κατοχικών πλέον αρχών. Σύντομα, η ύπαρξη δύο πόλων εξουσίας που ήταν φιλικά διακείμενοι προς τους Γερμανούς κατακτητές, από την μια η ελληνική κατοχική κυβέρνηση με τους μηχανισμούς και τις τοπικές της εξειδικεύσεις και από την άλλη η δράση των Βουλγάρων αξιωματικών, σε συνδυασμό με την καταπίεση, την ανέχεια και τη βία που ασκούσαν εκατέρωθεν και με διάφορους τρόπους, οδήγησε τα πράγματα σε ένα πραγματικό αδιέξοδο.²⁵

²¹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 33· Στέφανος Γώγος, *Η καταστολή της κατά του έθνους ανταρσίας*, ό.π., σ. 93· Σταύρος Κωνσταντινίδης, *Η Φλώρινα εις τας φλόγας-Συμβολή εις την ιστορίαν της Δυτικής Μακεδονίας*, Έθνος, Φλώρινα 1957, σ. 14-16· Γεώργιος Μόδης, *Πόλεμος και κατοχή*, Πάπυρος, Αθήνα 1947, σ. 141· Κωνσταντίνος Μπάλας (επιμ.) *Λεύκωμα Εκπαιδευτικών Φλωρίνης 1945-1947*, χ.ε., Φλώρινα 1947 [εφεξής: *Λεύκωμα Εκπαιδευτικών Φλωρίνης 1945-1947*], σ. 146· Παύλος Κούφης, *Άλωνα Φλώρινας-Αγώνες και θυσίες*, χ.ε., Αθήνα 1990, σ. 61· Kosta Mundusev, *Prespa vo plamen I cad*, ό.π., σ. 39.

²² Γεώργιος Μόδης, *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 407· ΕΛΙΑ – Αρχείο Αθ. Χρυσοχόου (ΕΛΙΑ/ΑΑΧ), φ. 1, εγγρ. 9, Υφυπουργείον Δημοσίας Ασφαλείας–Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, «Βουλγαρική προπαγάνδα. Δελτίον Πληροφοριών Μηνός Ιουλίου ε.έ.», Εν Αθήναις 12.8.1941, σ. 9· Αθανάσιος Χρυσοχόου, *Η Κατοχή εν Μακεδονία, Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, Βιβλίον Πρώτον, τεύχος Α- 1941 και 1942, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 18.

²³ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 52· Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», ό.π., σ. 371.

²⁴ Κωνσταντίνος Μπόνης, *Η Φλώρινα κατά την Κατοχήν 1941-1944*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1982, σ. 12.

²⁵ Γιώργος Κουμαρίδης, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα», ό.π., σ. 58.

Στην φάση αυτή ακριβώς και ύστερα από πολύμηνες προσπάθειες όπου το ΚΚΕ εργάστηκε για να αναδομήσει τους μηχανισμούς του στην περιοχή, στα τέλη του 1942 θα κάνουν την εμφάνισή τους οι πρώτες αντάρτικες ομάδες του ΕΛΑΣ²⁶, ενώ παράλληλα θα εμφανιστούν μικρότερες ομάδες εθνικιστικής κυρίως κατεύθυνσης οι οποίες βασίζονταν κυρίως σε πρώην αξιωματικούς του στρατεύματος.²⁷

Στις αρχές του επόμενου έτους και πιο συγκεκριμένα τον Μάρτιο του 1943 στην περιοχή της Καστοριάς ιδρύθηκε το «Μακεδονο-Βουλγαρικό Κομιτάτο παρά τω Αξόνι» (Makedoni-Bulgarski Komitet pri Osta - MBKO), γνωστό στην ελληνική βιβλιογραφία ως αξονομακεδονικό κομιτάτο ή απλά κομιτάτο.²⁸ Η ίδρυσή του φαίνεται πως υπαγόταν στην γενικότερη πολιτική της Ιταλίας και της Γερμανίας για την εργαλειοποίηση και χρήση των υπαρκτών διαχωριστικών γραμμών της προηγούμενης περιόδου, μέσω της επιστράτευσης των διάφορων μειονοτικών ομάδων, με σκοπό την εξοικονόμηση του πολύτιμου γι' αυτούς «*γερμανικού αίματος*».

Στην προκειμένη περίπτωση ωστόσο ο εξοπλισμός γινόταν ακόμα περισσότερο επιτακτικός εξαιτίας όχι απλώς της εμφάνισης του ΕΛΑΣ στην περιοχή, αλλά κυρίως εξαιτίας της κήρυξης «*επανάστασης*» στην περιοχή του Νεστορίου στις 4 Μαρτίου αλλά και της αιχμαλωσίας ενός Ιταλικού τάγματος στην Σιάτιστα την επόμενη μέρα²⁹, που αποτελούσαν την γενέθλια πράξη της ενδυνάμωσης του αντιστασιακού κινήματος.

²⁶ Γιώργος Κουμαρίδης, «Σνοφ και σλαβομακεδονικά τάγματα, ό.π., σ. 59.

²⁷ Για μια κατά το δυνατόν λεπτομερή αφήγηση σχετικά με την συμμετοχή των αξιωματικών στην αντίσταση στη δυτική Μακεδονία βλ.: Γεώργιος Μυλωνάς, *Η Δράση των Αξιωματικών στη δυτική Μακεδονία την περίοδο της Κατοχής μέσα από τα αρχεία της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων (Υ.Σ.Α)*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018.

²⁸ Τάσος Κωστόπουλος, «Αξονομακεδονικό κομιτάτο και Οχράνα (1943- 1944). Μια πρώτη προσέγγιση», *Αρχειοτάξιο*, 5, Μάιος 2003, σ. 41. Επίσης σημαντικά τα: Σπυρίδων Σφέτας, «Η ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-1944) στη Δυτική Μακεδονία στα πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών αρχών κατοχής», στο: *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001 και Όλγα Μπελεγάκη, *Πτυχές της δράσης της Οχράνας στη Δυτική Μακεδονία με βάση νεότερες βουλγαρικές πηγές, μεταπτυχιακή εργασία*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.

²⁹ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονημάτων*. ό.π., σ. 82· Tasko Mamurovski, *Paskal Mitrevski I negovoto vreme (1912-1978)*, ό.π., σ. 17· Ραϊμόνδος Αλβανός, *Κοινωνικές Συγκρούσεις και Πολιτικές Συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 258· Βάσος Μαθιόπουλος, *Η ελληνική αντίσταση (1941-1944) και οι "σύμμαχοι"*, όπως καταξιώνεται από τα επίσημα γερμανικά αρχεία, Παπαζήσης, Αθήνα 1977, σ. 384· Κωνσταντίνος Αντωνίου, *Η σλαβική και κομμουνιστική επιβουλή και η*

Τα παραπάνω γεγονότα στην Καστοριά καθώς και η εμφάνιση του Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων στην περιοχή³⁰ αλλά και του ίδιου του Τέμπο, με σκοπό την ίδρυση Βαλκανικού Στρατηγείου Ανταρτών³¹, σε συνδυασμό με την χαμηλή μέχρι τότε συμμετοχή των σλαβοφώνων στην αντίσταση, φαίνεται πως κινητοποίησαν την ηγεσία του αντιστασιακού κινήματος προς την κατεύθυνση οργανικής στράτευσης, του τοπικά υπέρτερου σλαβόφωνου πληθυσμού, στο αντιστασιακό στρατόπεδο. Η πρώτη απόπειρα έγινε μέσα από την δημιουργία σλαβομακεδονικών σχηματισμών. Οι πρώτες αυτές οργανώσεις Σλαβομακεδόνων μαχητών δημιουργήθηκαν από προπολεμικά στελέχη του ΚΚΕ ενταγμένα στην ΕΜΕΟ (Ενωμένη) ή από νέους οπαδούς που είχαν προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ και η εμφάνιση τους ορίζεται στις αρχές του 1943.³²

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές αναπτύχθηκαν αρχικά δυο ομάδες, η Μακεδονική Απελευθερωτική Οργάνωση (ΜΑΟ)³³ στην περιοχή της Έδεσσας και το Σλαβομακεδονικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΣΑΜ), γνωστό και ως SOF στα σλαβομακεδόνικα (Slavjano Makedonsko Osloboditelen Front) στην περιοχή της Φλώρινας.³⁴ Όσον αφορά την δεύτερη οργάνωση, τίθεται ορισμένες φορές το ζήτημα, αν και κατά πόσο αποτελεί το προοίμιο του ΣΝΟΦ, καθώς είναι αρκετές εκείνες οι αναφορές όπου το ΣΟΦ υπάρχει μετά την διάλυση του ΣΝΟΦ ή ακόμη κι

αντίστασης των Μακεδόνων, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1950, σ. 92· Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Το ΚΚΕ και η Μακεδονία*, χ.ε., Αθήνα 1948, σ. 28-29· Κυριάκος Πυλάης, *Μνήμες- Βιώματα- Στοχασμοί, 1870-1990*, χ.ε., Αθήνα 1990, σ. 184.

³⁰ Κυριάκος Πυλάης, *Μνήμες- Βιώματα- Στοχασμοί, 1870-1990*, ό.π., σ. 216· Στράτος Κέντρος, «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944», στο συλλογικό: Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, ΕΜΑΒ, 2^η έκδ. Θεσσαλονίκη 2006, σ. 314.

³¹ Σπύρος Κουζινόπουλος, *Τα παρασκήνια του Μακεδονικού Ζητήματος: Μαρτυρίες πρωταγωνιστών, άγνωστα έγγραφα και ντοκουμέντα*, Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ. 112· Δημήτρης Λυβάνιος, *Μακεδονικό και Βρετανία (1939-1949)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 204· Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε. Λαϊκή επανάσταση. Ολοκλήρωση του πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου*, τόμος 2^{ος}, Δωρικός, 3^η έκδ., Αθήνα 1983, σ. 219-222.

³² Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος στα χρόνια της κατοχής και της αντίστασης», στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη 1990, σ. 433· Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 16.

³³ Donce Tasev, *Makedontsite vo Grcija*, Makedonski Informativen Centar, Skopje 2011, σ. 39.

³⁴ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 433.

αν στην περιοχή της Φλώρινας δεν υφίσταται ως οργάνωση η ΣΝΟΦ αλλά το ΣΟΦ.³⁵ Φυσικά, στα πλαίσια του παρόντος πονήματος, θα χρησιμοποιείται συμβατικά, καθότι έτσι συμβαίνει στο μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής βιβλιογραφίας, το ακρωνύμιο ΣΝΟΦ και για την οργάνωση της Καστοριάς και για εκείνη της Φλώρινας.

Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους δημιουργήθηκε από Σλαβομακεδόνες αντάρτες στα πλαίσια του ΕΛΑΣ η Γκρούπα «Λάζο Τερπόφσκυ» προς τιμήν του Δενδροχωρίτη αγωνιστή.³⁶ Σταδιακά, το σύνολο σχεδόν των σλαβομακεδονικών στελεχών κι ένας αριθμός μη Σλαβομακεδόνων εντείνουν την πίεση για ίδρυση ξεχωριστής σλαβομακεδονικής οργάνωσης, πράγμα που θα συμβεί ένα μήνα αργότερα.

³⁵ Θανάσης Καλλιανιώτης, «Η αντίσταση στη Φλώρινα: 1943 – 1944», ό.π., σ. 328-330· Atanas Katinovski-Goce, ό.π., σ. 102-103, 108-110.

³⁶ Γιώργος Κουμαρίδης, «Σνοφ και σλαβομακεδονικά τάγματα, ό.π., σ. 60.

Κεφάλαιο 2: ΣΝΟΦ, προσέγγιση της ιστοριογραφίας του

2.1 Πρώτες ιστοριογραφικές αποτυπώσεις

Όπως επιγραμματικά αναφέρθηκε παραπάνω, παρά το γεγονός πως από το καλοκαίρι του 1943 η αντίσταση έδειχνε να ενισχύεται ολοένα και περισσότερο, ήταν φανερό πως υπήρχε έλλειψη μαζικής συμμετοχής στο κίνημα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Ο λόγος ήταν εύκολα κατανοητός και σαφής. Από την μια η μη μαζική συμμετοχή των σλαβοφώνων, εξαιτίας της δυσπιστίας έναντι της μερίδας εκείνης του ελληνικού στοιχείου, κι από την άλλη οι δύσκολες συνθήκες στους δυο νομούς, με το Κομιτάτο να εδραιώνεται στην Καστοριά και την ισχυρή παρουσία γερμανικών στρατευμάτων στην Φλώρινα, κρατούσαν την μαζικότητα του κινήματος σε χαμηλά επίπεδα.

Έτσι, ύστερα από ζυμώσεις μερικών μηνών και την αρχικά χαμηλής έντασης, ένταξη σλαβοφώνων στην αντίσταση, όπως επίσης τις επαφές Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών, και μετά την ήττα και την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, η οποία δημιούργησε οβιδιακές μεταμορφώσεις στα υπάρχοντα δεδομένα, τον Οκτώβριο του 1943, ιδρύθηκε το πρώτο μεγαλύτερο μεγέθους σλαβομακεδονικό τμήμα εντός του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ το οποίο έλαβε την ονομασία Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΣΝΟΦ).³⁷

Πριν προχωρήσουμε στην απόπειρα σκιαγράφησης των γενεσιουργών αιτιών και της δράσης του ΣΝΟΦ, θα γίνει μια σύντομη απόπειρα ιστοριογραφικής παρουσίασης των πρωταρχικών έργων της ελληνικής βιβλιογραφικής παραγωγής περί του ΣΝΟΦ.

Αρχικά σε ένα πρώτο στάδιο, το ΣΝΟΦ θεωρήθηκε από το πρώτο δείγμα της βιβλιογραφίας της μεταπολεμικής περιόδου ως συνέχεια της ΟΧΡΑΝΑ, όργανο των Βουλγάρων ή και των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών. Σύμφωνα με τα όσα μαρτυρούνται από τον Βάσο Τσακαλίδη-Χατζηνικολάου (πρώην στέλεχος του ΕΛΑΣ, ανανήψαντος κατά τη συγγραφή), στο έργο του *Ο αγών του βουνού κάτω από τον*

³⁷ Γιώργος Κουμαρίδης, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα», ό.π., σ. 60.

ζυγό του Κ.Κ.Ε., που εκδόθηκε το 1947, αρχηγικά στελέχη των Σλαβομακεδόνων, όπως ο Τερπόφσκυ, παρουσιάστηκαν «με τη μάσκα του Κομμουνιστή», αποπειράθηκαν να «εξοντώσουν» τους αξιωματικούς που «κυριαρχούν στη δυτική Μακεδονία με ισχυρές αντάρτικες ομάδες». Σκοπός τους κατά τον συγγραφέα, ήταν μέσω μιας προσηματικής ένταξης στο αντιφασιστικό μέτωπο, να επιτευχθεί η ικανοποίηση των αυτονομιστικών τους επιθυμιών.³⁸

Στο έργο του Διοικητή του 575 Τάγματος στην Καστοριά, Δημητρίου Ζαφειρόπουλου με τίτλο *Το ΚΚΕ και η Μακεδονία* που εκδόθηκε το 1948, γίνεται μια απόπειρα περιγραφής της εισόδου των Σλαβομακεδόνων στην αντίσταση, όπου τονίζεται η σημασία της δράσης του Τερπόφσκυ, ο οποίος χαρακτηρίζεται εμπνευστής της συγκρότησης των Γκρουπών. Μέσα από αυτή την διαδικασία, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Τερπόφσκυ αποσκοπεί στο να συγκεντρώσει τους κομιτατζήδες, να παραγράψει τα εγκλήματα τους και να τους απομακρύνει από την «ελληνική ιδέα». Η δράση τους, η οποία σε μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζεται από τον ίδιο, ως «αυτόνομη εντός των γραμμών του ΕΛΑΣ», οδηγεί μέσα από την προπαγάνδα στο «να απαιτήσουν οι Σλαυόφωνοι την δημιουργίαν ίδιας Πολιτικής Οργανώσεως παρεμφερούς προς το Ε.Α.Μ.».³⁹ Έτσι σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο, ιδρύεται το ΣΝΟΦ, τα μέλη της Διοικούσης Επιτροπής του οποίου, «ήσαν τέως οργανωταί του Ενόπλου Κομιτάτου και κύριοι ηθικοί αυτουργοί των δολοφονιών των πατριωτών Ελλήνων».⁴⁰

Ο ίδιος παραθέτει τον σκοπό ίδρυσης του ΣΝΟΦ, χαρακτηρίζοντας τον παρόμοιο με αυτόν του Ε.Α.Μ., και προσθέτει πως δεν υπάρχει «ουδεμία εκ του εμφανούς εκδήλωση περί αυτονομίσεως και κατά μείζονα λόγο προσαρτήσεως της Μακεδονίας».⁴¹ Ωστόσο θεωρεί πως παρά τις περί του αντιθέτου διατυπώσεις εκ μέρους του ΣΝΟΦ, υπάρχει ο «ενδόμυχος και απώτερος σκοπός» για αυτονόμηση της Μακεδονίας, για την επίτευξη του οποίου η οργάνωση μετέρχεται μια σειρά από μέσα και χρησιμοποιεί μια σειρά από στρατηγικές και μεθόδους όπως είναι η προσπάθεια αναγνώρισης ως «Σλαυικής μειονότητας» των κατοίκων της περιοχής·

³⁸ Βάσος Τσακαλίδης-Χατζηνικολάου, *Ο αγών του βουνού κάτω από τον ζυγό του Κ.Κ.Ε.*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2009, Φωτογραφική ανατύπωση της εκδόσεως του Μαρτίου 1947, σ. 21-25.

³⁹ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, *Το ΚΚΕ και η Μακεδονία*, ό.π., σ. 64-65.

⁴⁰ Ο.π., σ. 66.

⁴¹ Στο ίδιο.

όταν μάλιστα -το ΣΝΟΦ- διαπιστώνει την «ενότητα των Ελλήνων εις των Λίβανον», προχωρεί σε εξέγερση.⁴²

Κλείνοντας ο συγγραφέας διατυπώνει την άποψη πως το ΣΝΟΦ, δεν ήταν κάτι άλλο, παρά προϊόν των επιδιώξεων του Πανοσλαβισμού, ο οποίος στην διάρκεια της κυριαρχίας του Άξονα, χρησιμοποίησε τον Κάλτσεφ και το Κομιτάτο· όταν δε η περίοδος αυτή φαινόταν να έρχεται στο τέλος της, με την Γερμανία να πνέει τα λοίσθια, «κινητοποιεί τον Κομμουνισμό και δια των Παρτιζάνων του Τίτου και Κ.Κ.Ε απαιτεί την δημιουργίαν του Σ.Ν.Ο.Φ. και δια αμφοτέρων του Ενόπλου Κομιτάτου και Σ.Ν.Ο.Φ. αποβλέπει εις τον ίδιον σκοπόν την αυτονόμησιν της Μακεδονίας».⁴³

Στο πρώτο τμήμα του ογκώδους έργου του Αθανάσιου Χρυσόχου *Η Κατοχή εν Μακεδονία, Η δράσις του ΚΚΕ*, που αφορά στο ΣΝΟΦ και εκδόθηκε το 1949, τα πράγματα φαίνεται να κινούνται στην ίδια κατεύθυνση. Στα σημεία που αφορούν τη μελέτη μας, θα διέκρινε κανείς τις ιδιαιτερότητες της γραφής του Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας, όπου σε μερικές μονάχα σελίδες μπορεί κανείς να δει να παρελαύνουν δεκάδες ονόματα «ιθυνότων», τα οποία φαίνεται να προέκυψαν από το δίκτυο πληροφοριών που είχε ο ίδιος δημιουργήσει στην περιοχή.

Σύμφωνα με τον ίδιο «η εμφάνισις του Σ.Ν.Ο.Φ. συνεδυσθή με επίμονον προπαγάνδαν, διασαλπίζουσιν ότι ο αγών τούτου απέβλεπεν εις την αυτονόμησιν της Μακεδονίας».⁴⁴ Το ΣΝΟΦ θεωρείται από τον ίδιο αυτονομιστική οργάνωση «βουλγαριζόντων», οι οποίοι κατάφεραν αφενός να ενταχθούν στους εαμικούς μηχανισμούς και αφετέρου να διατηρήσουν ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας με το Γερμανικό Φρουραρχείο.⁴⁵ Η ένταξη στην οργάνωση, ενθαρρύνεται από την παρουσία ομάδων «βουλγαροκομμουνιστών» από την βουλγαροκρατούμενη σερβική Μακεδονία, οι οποίες «προπαγανδίζουσαι την αυτονόμησιν της Μακεδονίας υπό την Νοτιοσλαυϊκήν σοβιετικήν ένωσιν».⁴⁶

Κλείνοντας το σχετικό κεφάλαιο, κατηγορεί το Ε.Α.Μ. πως ενώ γνώριζε την αυτονομιστική κατεύθυνση του ΣΝΟΦ, που στις αρχές του 1943 κυριαρχεί πια στην

⁴² Ο.π., σ. 67.

⁴³ Στο ίδιο.

⁴⁴ Αθανάσιος Χρυσόχου, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις του Κ.Κ.Ε*, Βιβλίον Πρώτον, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 91.

⁴⁵ Ο.π., σ. 91-92.

⁴⁶ Στο ίδιο.

βορειοδυτική Μακεδονία, όχι μόνο δεν το κατατρόπωσε αλλά «όλως παραδόξως εσημειώθη πλήρης αναγνώρισις του Σ.Ν.Ο.Φ. συνδυασθείσα με αισχράν προσπάθειαν εξαπάτησεως του ελληνικού πληθυσμού...».⁴⁷

Στο έργο του Αχιλλέα Κύρου *Συνομοσία εναντίον της Μακεδονίας 1941-1949*, που εκδόθηκε το 1950, διατυπώνεται περισσότερο ξεκάθαρα πως το ΣΝΟΦ θα αποτελούσε συνέχεια της ΟΧΡΑΝΑ και πως αποτελούσε δημιούργημα της βουλγαρικής πολιτικής. Όπως γράφει ο ίδιος, στο ΣΝΟΦ, «σύμφωνα με τας γενικές πολιτικές κατευθύνσεις του Δημητρώφ θα έπρεπε να παραδοθή από την φασιστική οργάνωση της Οχραννας το έργον του εκβουλγαρισμού της Ελληνικής Μακεδονίας».⁴⁸ Σύμφωνα με τα όσα ο ίδιος αναφέρει αρχικά, το πρόγραμμα του «είναι η αυτονομία της Μακεδονίας» και όχι ο μέχρι πρότινος σκοπός της ΟΧΡΑΝΑ, δηλαδή η προσάρτηση της περιοχής στην Βουλγαρία.⁴⁹

Ωστόσο, όπως διατείνεται αμέσως μετά, η αυτονομία αποτελεί μόνο πρόσχημα και πίσω από αυτό το πρόσχημα κρύβονται οι επιδιώξεις της «Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς, εν σχέσει με την Μακεδονίαν».⁵⁰ Για να ενισχύσει την θέση του, προβάλλει το επιχείρημα πως ο Κάλτσεφ και οι άνθρωποι της ΟΧΡΑΝΑ, έλαβαν οδηγίες από τον στρατηγό Μαρίνωφ διοικητή τότε του Βουλγαρικού Σώματος Στρατού στο Μοναστήρι, «όπως όχι μόνο μη καταπολεμήσουν το Σ.Ν.Ο.Φ., αλλά τουναντίον το διευκολύνουν με κάθε τρόπον, χωρίς όμως να φαίνονται πολύ, εις την επίτευξιν των σκοπών του».⁵¹ Παράλληλα, ως κορύφωση της συνεργασίας μεταξύ των Κομμουνιστικών κομμάτων Ελλάδας και Βουλγαρίας με σκοπό την επίτευξη των κομμουνιστικών φιλοδοξιών στην περιοχή παραθέτει το περιεχόμενο του λεγόμενου «*Συμφώνου του Πετριτσίου*», το οποίο σε σημαντικό βαθμό αφορά στην περιοχή της Μακεδονίας.⁵²

Όχι πολύ μακριά από τις παραπάνω θέσεις, τοποθετείται ο πτυχιούχος των νομικών και οικονομικών επιστημών και αντιστράτηγος χωροφυλακής Κώστας Μπράμος στο βιβλίο του *Σλαβοκομμουνιστικάί Οργανώσεις εν Μακεδονία*.

⁴⁷ Ο.π., σ. 95.

⁴⁸ Αχιλλέας Α. Κύρου, *Συνομοσία εναντίον της Μακεδονίας 1940-1949*, Αετός Α.Ε., Αθήναι 1950, σ. 54-55.

⁴⁹ Ο.π., σ. 55.

⁵⁰ Στο ίδιο.

⁵¹ Ο.π., σ. 56.

⁵² Ο.π., σ. 57-59.

Εμπλέκοντας σε βαθμό χαοτικό, τις εθνικιστικές επιδιώξεις της Βουλγαρίας, με τον αγώνα του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας, του ΚΚΓ και του ΚΚΕ με μια σειρά από «Σύμφωνα»⁵³, τα οποία με το πέρασμα των ετών αποδείχτηκαν προϊόντα της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας και υστερίας της εποχής⁵⁴, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι βασικός λόγος ίδρυσης του ΣΝΟΦ ήταν «αι πολιτικοστρατιωτικάί ανάγκαι του Κ.Κ.Ε.», προβάλλοντας ταυτόχρονα ως πολύ σημαντική, την εμπλοκή του γιουγκοσλαβικού παράγοντα και τις επιδιώξεις των Γιουγκοσλάβων στην ελληνική Μακεδονία.⁵⁵

Έπεται χρονικά ο Χριστόφορος Νάλτσας και το έργο του *Το Μακεδονικόν Ζήτημα και η Σοβιετική πολιτική* που εκδόθηκε το 1954. Παρά το γεγονός πως το περιεχόμενο του εν λόγω έργου εντάσσεται σε αυτό που θα ονόμαζε κανείς εθνικόφρονα βιβλιογραφία, και χρησιμοποιεί ως πηγές ανάλογα έργα, καταλήγοντας σε λιγότερο ή περισσότερο παρόμοια με τους προαναφερθέντες συμπεράσματα, καθώς μελετά κανείς το έργο αυτό, διακρίνει ορισμένες λεπτομερειακές διαφοροποιήσεις.

Στο συγκεκριμένο πόνημα ο συγγραφέας παραθέτει την άποψη πως το ΣΝΟΦ ιδρύθηκε κατόπιν εντολής της Μόσχας και δεν αποτελούσε σε καμία περίπτωση δημιούργημα του Κάλτσεφ, αλλά προϋπήρχε της επίσημης ίδρυσης του. Κατά τον ίδιο, δημιουργήθηκε ήδη από τον Απρίλιο του 1943 όταν ο Λάζαρος Τερπόφσκυ και ο Ανδρεας Τζήμας «βάσει οδηγιών της Μόσχας ήρχισαν την οργάνωσιν των πυρήνων και τον σχηματισμόν των επιτελείων».⁵⁶ Εντός της οργάνωσης, εκτός από τους λίγους κατά τον συγγραφέα βουλγαρόφρονες που εντάχθηκαν, οι περισσότεροι των «ηγητόρων και οπλιτών των μονάδων τούτων αποτελείτο εκ ξένων και δη Σέρβων, Κροατών, Βουλγάρων στρατιωτικών και πολυάριθμων

⁵³ Αναφέρεται στο «Σύμφωνο του Πετρισίου» καθώς επίσης και στη λεγόμενη «Σύμφωνία της Καρυδιάς».

⁵⁴ Τάσος Κωστόπουλος, *Πρωταπριλιάτικη Εθνικοφροσύνη*, Το φάντασμα της Ιστορίας, Εφημερίδα των Συντακτών 02/04/2017, Ηλεκτρονική Έκδοση: <http://www.efsyn.gr/arthro/protapriiliatiki-ethnikofrosyni>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 04/09/2018.

⁵⁵ Κώστας Μπράμος, *Σλαβοκομμουνιστικάί οργανώσεις εν Μακεδονία. Προπαγάνδα και επαναστατική δράσις*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 117-132.

⁵⁶ Χριστόφορος Α. Νάλτσας, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα και η Σοβιετική πολιτική*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 270.

φανατικών Ελλήνων κομμουνιστών εκ νοτίου Ελλάδος».⁵⁷ Η οργάνωση αποτελούσε όχημα για την ικανοποίηση των σοβιετικών συμφερόντων και βλέψεων στην περιοχή, μέσω της ικανοποίησης των αιτημάτων των κομμουνιστικών κομμάτων της περιοχής. Κάτι ανάλογο συνέβη και με την ΟΧΡΑΝΑ, οι αρμοδιότητες της οποίας πέρασαν στη νέα οργάνωση, δηλαδή το ΣΝΟΦ.⁵⁸ Το βιβλίο του Νάλτσα, που ουσιαστικά θεωρούσε «το Μακεδονικό ως δημιούργημα των Ρώσων σε μια προσπάθεια εξόδου στο Αιγαίο»⁵⁹, είχε εκδοθεί από το νεοσύστατο Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (ΙΜΧΑ), που έκανε την εμφάνισή του το 1953 ως παράρτημα της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών (ΕΜΣ).⁶⁰

Το 1953 επίσης, θα κυκλοφορήσει πάλι ως έκδοση ΙΜΧΑ-ΕΜΣ, πόνημα του Γεώργιου Ζωτιάδη (κατόχου Μ.Α. από το πανεπιστήμιο Μίτσιγκαν, ο οποίος κατόπιν θα υπηρετήσει στην ΚΥΠ), με τίτλο *The Macedonian controversy*. Θα είναι γραμμένο στα αγγλικά, και θα είναι το έργο εκείνο όπου ο συγγραφέας διατύπωνε ουσιαστικά την άποψη «ότι η Μακεδονία είχε γεωγραφική έννοια και σε καμία περίπτωση δεν συνδεόταν με την έννοια του έθνους».⁶¹ Το έργο επανεκδόθηκε σε εμπλουτισμένη (επίσης αγγλόγλωσση) έκδοση το 1961. Ο Ζωτιάδης βέβαια ασχολείται ελάχιστα με το ΣΝΟΦ. Καταγράφει ωστόσο τον στόχο του Τίτο να προχωρήσει σε «ένωση της Βουλγαρικής Μακεδονίας με τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία κάτω από τη δική του διοίκηση» και την απόφασή του να ελέγξει το ΣΝΟΦ, το οποίο, σύμφωνα με τον ίδιο, δημιουργήθηκε από το ΕΑΜ «ως ειδική δύναμη υπό την εξουσία του [του ΕΑΜ], στρατολογημένη μεταξύ των Σλαυοφώνων της Ελληνικής Μακεδονίας».⁶²

Μολονότι εκδίδεται σχεδόν μια δεκαετία αργότερα (1966), το πόνημα του νομικού Γ.Α.Λ. [Γεώργιος Α. Λεβέντης] με τίτλο *Η κατά της Μακεδονίας επιβουλή*, θα κινηθεί στο συγκεκριμένο αντικομμουνιστικό πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω και θα σημειώσει και επανεκδόσεις. Παραθέτοντας και αυτό τμήμα της

⁵⁷ Στο ίδιο.

⁵⁸ Ο.π., σ 271, 273.

⁵⁹ Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 335.

⁶⁰ Τάσος Κωστόπουλος, *Προπαγάνδα με προβιά ιστορίας*, Το φάντασμα της ιστορίας, Εφημερίδα των Συντακτών, 21/10/2018, <http://www.efsyn.gr/arthro/propaganda-me-provia-epistimis?fbclid=IwAR1au1sZBGNfxb7mF24Ibn48ZeR1JdiR6XgR8GIEu3xj1TaxV0WGDShTxAU>, Ημερομηνία ανάκτησης: 22/10/18.

⁶¹ George Zodiades, *The Macedonian controversy*, ΕΜΣ-ΙΜΧΑ, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1961, σ. 86-87

⁶² Στο ίδιο.

λεγόμενης «*Συμφωνίας του Πετρισίου*», παρουσιάζει το ΣΝΟΦ ως δημιούργημα της βουλγαρικής πολιτικής η οποία ακολουθώντας την «*πολιτική των δυο αλόγων*» σύμφωνα με τον συγγραφέα, έπρεπε να «*ετοιμασθή δια να ιππεύση το διαθέσιμον Ρωσσικόν κομμουνιστικόν άλογον*». ⁶³

Το όποιο ξεπέρασμα από το κλίμα της έντονης αντικομμουνιστικής υστερίας εντός της βιβλιογραφικής παραγωγής, φαίνεται πως συντελείται για πρώτη φορά στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Μια μελέτη με τίτλο "*Nationalism and Communism in Macedonia*" του Ευάγγελου Κωφού ⁶⁴ (πτυχιούχου δημοσιογραφίας, κατόχου μεταπτυχιακού στις Διεθνείς Σχέσεις και νεοπροσλαμβανόμενου -κατά την έκδοση της παραπάνω μελέτης του- ως ειδικού συνεργάτη στο Υπουργείο Εξωτερικών και μετέπειτα διδάκτορα ιστορίας και εμπειρογνώμονα επί βαλκανικών θεμάτων του ίδιου Υπουργείου) σχετικά με το Μακεδονικό Ζήτημα, όχι μόνο δεν θα εμπειρεί τις ανακρίβειες και τα «*Σύμφωνα*» που είχαν παρατεθεί στα προηγούμενα πονήματα, αλλά θα εκφράσει και την άποψη πως αμφισβητείται η γνησιότητα τους. ⁶⁵ Θα αποτελέσει έτσι την πρώτη απόπειρα ψύχραιμης παράθεσης και ανάλυσης των γεγονότων στην βάση -για πρώτη φορά- πρωτογενούς αρχειακού υλικού και ενημερωμένης, σύγχρονης ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας ενώ παραθέτει και συζητά με τις πηγές της προηγούμενης περιόδου. ⁶⁶

Η σημασία της παραπάνω δουλειάς, εκτός από το γεγονός πως αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή και ψύχραιμη επιστημονική ενασχόληση το ζήτημα, παράλληλα ήταν κι εκείνη που άνοιξε τον δρόμο περίπου τριάντα χρόνια μετά, για να γραφούν μια σειρά από ανάλογα έργα, τα οποία μολονότι σε ορισμένες περιπτώσεις ενδεχομένως να διατηρούσαν τις οπτικές μιας λανθάνουσας ή περισσότερο

⁶³ Γ.Α.Λ., *Η κατά της Μακεδονίας επιβουλή*, (Έκδοσις δευτέρα συμπληρωμένη), Αθήναι 1966, σ. 219-227. [1^η έκδοση: Γ.Α.Λ., *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, ό.π.· επανέκδοση: Γ.Α.Λ. [Γεώργιος Α. Λεβέντης], *Η κατά της Μακεδονίας επιβουλή*, Μάτι, Αθήνα 2008.

⁶⁴ Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1964. Να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη μελέτη του Κωφού επανεκδόθηκε εμπλουτισμένη με συμπληρώματα το 1993 με τον τίτλο: *Nationalism and Communism in Macedonia. Civil Conflict, Politics of Mutation, National Identity*, The Speros Vryonis Center for the Study of Hellenism, Sacramento CA and Caratzas Publisher, New York, 1993. Για άγνωστους λόγους δεν μεταφράστηκε στα ελληνικά ούτε η έκδοση του 1964 ούτε του 1993.

⁶⁵ Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, ό.π. σ. 129.

⁶⁶ Ό.π., σ. 123-128.

εμφανούς αντικομμουνιστικής ή και αντισλαβικής προσέγγισης⁶⁷, συνέβαλαν στην δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την σταδιακή διερεύνηση του ζητήματος των σλαβοφώνων της Ελλάδας.

Το πέρασμα στην νέα ιστοριογραφική εποχή στις αρχές της δεκαετίας του 90, κάνει αναμφισβήτητα και πάλι ο ίδιος ο Ευάγγελος Κωφός. Στο πολύ ολοκληρωμένο και πρωτότυπο άρθρο με τίτλο *Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος στα χρόνια της κατοχής και της αντίστασης*, όπου χρησιμοποιείται για πρώτη φορά και εκτεταμένα για το εύρος ενός άρθρου, αρχειακό και βιβλιογραφικό υλικό από την πΓΔΜ, ο Κωφός, διατείνεται πως το ΣΝΟΦ μπορεί να θεωρηθεί ως επακόλουθο των συμφωνιών με τον Τέμπο, παράλληλα ωστόσο επισημαίνει την επικράτηση τρομερής σύγχυσης όσον αφορά τους πραγματικούς σκοπούς ίδρυσης και δράσης της συγκεκριμένης οργάνωσης. Προχωρά ξεδιπλώνοντας την σκέψη του, και επικαλούμενος τα έργα των συγγραφέων της μεταπολεμικής περιόδου, κάνει λόγο για «*απίθανες θεωρίες*» που τοποθετούσαν το ΣΝΟΦ «*άλλοτε στο χώρο των συνεργατών των βουλγαρικών αρχών κατοχής, άλλοτε στις τάξεις του ελεγχόμενου από το ΚΚΕ κινήματος, άλλοτε στη χορεία των αυτονομιστών και άλλοτε στην κατηγορία των πρακτόρων της τιτοϊκής πολιτικής για μια μέλλουσα ενιαία Μακεδονία*».⁶⁸

Ωστόσο, κάνοντας και ο ίδιος μια απόπειρα σκιαγράφησης της πορείας που είχε η οργάνωση μέσα από τις συναντήσεις, τα συνέδρια, τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν εκατέρωθεν και την διάλυσή της, καταλήγει στην υπόθεση, πως σταδιακά ένας σημαντικός αριθμός στελεχών του ΣΝΟΦ, προβληματισμένος αφενός από την δυναμική της βουλγαρικής προπαγάνδας που διακήρυσε την θέση για «*ανεξάρτητη Μακεδονία*», έχοντας έντονη δυσπιστία απέναντι στο ελληνικό στοιχείο και κυρίως επηρεασμένος από τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους φλέρταρε ανοιχτά με τον αυτονομισμό.⁶⁹

Εκτός από την συγκεκριμένη δουλειά, σκόπιμο είναι να αναφερθεί πως ο ίδιος συνέγραψε και δυο μικρότερες. Αυτές ήταν τα άρθρα, *Το Μακεδονικό Ζήτημα στην*

⁶⁷ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονημάτων*, ό.π.

⁶⁸ Ευάγγελος Κωφός, «*Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος*», ό.π., σ. 432-433.

⁶⁹ Ό.π., σ. 435-436.

εποχή μας, το 1992⁷⁰ και *Το Μακεδονικό στην Περίοδο 1941-1950* το 2000⁷¹. Στην πρώτη, διατυπώνει την άποψη πως οι καθοδηγητές του ΣΝΟΦ, «στην προσπάθεια τους να διευρύνουν τις τάξεις τους, απευθύνθηκαν στους συνεργάτες των βουλγαρικών αρχών κατοχής», ενώ συνεχίζει λέγοντας πως το «πείραμα πέτυχε», καθώς με την διαφαινόμενη ήττα του άξονα «οι οπαδοί της φασιστικής βουλγαρικής Οχράνας άρχισαν να την εγκαταλείπουν και να εντάσσονται ομαδικά στο κομμουνιστικό σλαβομακεδονικό ΣΝΟΦ».⁷² Ενδιαφέρον επίσης έχει η άποψη που διατυπώνει πως με το αίτημα του Τέμπο για ίδρυση ξεχωριστών σλαβομακεδονικών ταγμάτων ο ίδιος επεδίωκε αυτά να υπαχθούν σε γιουγκοσλαβομακεδονική διοίκηση.⁷³ Όσον αφορά στο δεύτερο άρθρο, εκεί ο συγγραφέας εκφράζει την θέση πως το ΣΝΟΦ, μόνο «τυπικά» τελούσε υπό το ΕΑΜ, ενώ στην πράξη «αντί να προσηλυτίζει οπαδούς και μαχητές στο ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, κατηχούσε τους σλαβόφωνους χωρικούς στην ιδέα του “μακεδονισμού” και της ενωμένης Μακεδονίας, ενώ ταυτόχρονα καταδίωκε τα ελληνόφωνα στοιχεία της περιοχής».⁷⁴

Στο νέο αυτό κύμα ιστοριογραφικής αποτύπωσης του Μακεδονικού Ζητήματος που ο Κωφός εγκαινίασε, ως δεύτερο έργο δεν θα μπορούσαμε να εντάξουμε άλλο από το *Ληλασία Φρονημάτων* του Ιωάννη Κολιόπουλου που εκδόθηκε αρχικά το 1994.⁷⁵ Η δημιουργία της οργάνωσης ΣΝΟΦ στο έργο αυτό, θεωρείται ως χειρονομία καλής θέλησης προς τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους ύστερα από την άρνηση του ΚΚΕ να επιτρέψει την σύσταση του Βαλκανικού Στρατηγείου και είχε στόχο τον προσεταιρισμό των σλαβοφώνων της Ελλάδας στον αγώνα εναντίον του κατακτητή.⁷⁶

⁷⁰ Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό Ζήτημα στην Εποχή μας», στο: Μακεδονία. 4000 Χρόνια ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού. Γενική Εποπτεία Μ.Β. Σακελλαρίου, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1992, σ. 502-509.

⁷¹ Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στην Περίοδο 1941-1950», στο: Ιστορία του ελληνικού έθνους: Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα, Τόμος ΙΣΤ, Επιστημονικός Υπεύθυνος Τόμου, Ευάγγελος Κωφός, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 2000, σ. 158-165.

⁷² Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό Ζήτημα στην Εποχή μας», ό.π., σ. 508.

⁷³ Στο ίδιο.

⁷⁴ Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στην Περίοδο 1941-1950», ό.π., σ. 161.

⁷⁵ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ληλασία Φρονημάτων. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994. Ο γράφων για λόγους πρακτικούς χρησιμοποιεί σε όλο το εύρος της εργασίας την νεώτερη έκδοση: Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ληλασία Φρονημάτων. Η κατοχή και ο εμφύλιος πόλεμος στη Δυτική Μακεδονία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2015.

⁷⁶ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 114.

Μέσα από μια συλλογιστική πορεία που περνά από τους στόχους της βουλγαρικής και γιουγκοσλαβικής προπαγάνδας, ο Κολιόπουλος διατείνεται πως υπάρχει ανάμεσα τους ένας «κοινός παρανομαστής», οποίος δεν είναι άλλος από τον «αυτονομισμό». Ο «αυτονομισμός» είναι το στοιχείο εκείνο που οδηγεί στην ρευστότητα και την σύγχυση έτσι ώστε εύκολα να γίνεται το πέρασμα από την ταύτιση με την Βουλγαρία στην ταύτιση με την Γιουγκοσλαβία.⁷⁷ Ενισχύει την συγκεκριμένη θέση, αναφερόμενος στην περίπτωση του Μενέλαου Γέλε, ο οποίος σύμφωνα με τον ίδιο ενώ εκδηλώθηκε ανοιχτά υπέρ της Βουλγαρίας, και ανέπτυξε δράση ως προς την καλλιέργεια του φιλοβουλγαρισμού, έπειτα κατέληξε ηγετικό στέλεχος του ΣΝΟΦ και κατέφυγε στην Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας.⁷⁸ Άποψη, την οποία είναι χρήσιμο να αναφέρουμε, πως συμμερίζεται και ο Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, βασιλικός επίτροπος του ειδικού στρατοδικείου κατά την πρώτη δίκη Ραβάλι-Κάλτσεφ⁷⁹, αλλά με την οποία διαφωνεί η εφημερίδα *Αγώνας*, το όργανο της ΠΕ Φλώρινας του ΚΚΕ, χαρακτηρίζοντας τον Γέλε «φασίστα» και όργανο της «ντόπιας αντίδρασης».⁸⁰

Το ΣΝΟΦ και η ΟΧΡΑΝΑ κατά τον Κολιόπουλο ήταν «κλάδοι του ίδιου δέντρου»⁸¹, ενώ η δράση του πρώτου δεν θεωρούνταν από την Βουλγαρία ως αντίθετη προς τα δικά της συμφέροντα⁸², θέση με την οποία θα συμφωνούσαν όλοι ανεξαιρέτως οι συγγραφείς της μεταπολεμικής περιόδου. Τέλος, όσον αφορά στους Σλαβομακεδόνες, θεωρεί πως ταυτίζονταν με τους Γιουγκοσλάβους για τους ίδιους λόγους που ταυτίζονταν με τους Βούλγαρους προπολεμικά, αλλά και μετά το 1941. Κατά αυτό τον τρόπο, ο «αυτονομισμός» τους ήταν «καιροσκοπικός»⁸³, και οι ίδιοι με την οργάνωση τους ως «*Δούρειο Ίππο*» των Γιουγκοσλάβων υιοθέτησαν τον «μακεδονισμό» και οδηγήθηκαν σε «*νέα μορφή προδοσίας κατά της Ελλάδας*».⁸⁴

⁷⁷ Ό.π., σ. 117.

⁷⁸ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 161, 347.

⁷⁹ Ιωάννη Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλοί εγκληματίαι πολέμου εν Μακεδονία*, Αετός, Αθήνα 1946, σ. 31, 66.

⁸⁰ Εφημ. *Αγώνας*, 10/03/1944, σ. 1.

⁸¹ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 123.

⁸² Ό.π., σ. 124.

⁸³ Ό.π., σ. 119.

⁸⁴ Ό.π., σ. 128.

Η επόμενη μελέτη, βρισκόμενη σε παράλληλο μήκος κύματος με εκείνη του Κολιόπουλου, είναι εκείνη του Σπυρίδωνα Σφέτα το 1998 με τίτλο *Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944, η στάση του ΚΚΕ και η διαφύλαξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών συνόρων*.⁸⁵ Μέσα από την ανάγνωση των πηγών που ο ίδιος χρησιμοποιεί, το ΣΝΟΦ θεωρείται αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στον Τέμπο και τους απεσταλμένους του, με την ηγεσία των Ελλήνων κομμουνιστών στην διάρκεια του καλοκαιριού του 1943.⁸⁶ Καταλήγει έτσι πως η ΣΝΟΦ αποτελεί, αποτέλεσμα των επιδιώξεων της γιουγκοσλαβικής πλευράς, διατυπώνοντας την άποψη πως η ίδρυση της, πραγματοποιήθηκε με σκοπό την «εμφύσηση εθνικής σλαβομακεδονικής συνείδησης στους σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας», όπως επίσης και την στρατολόγησή τους στο παρτιζάνικο κίνημα με σκοπό την περεταίρω διάδοση και ανάπτυξη των γιουγκοσλαβικών θέσεων επί του Μακεδονικού.⁸⁷

Ταυτίζεται δε με μαθηματική ακρίβεια με τις εξελίξεις στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία, καθώς κατά την άποψη αυτή, το ΣΝΟΦ ιδρύεται την ίδια χρονική περίοδο που λαμβάνει χώρα στο Jaice της Βοσνίας η 2^η σύνοδος του Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας (Α.Β.Ν.Ο.Ι.), όπου αποφασίζεται η ομοσπονδοποίηση της Γιουγκοσλαβίας, στις οποίες τα νέα σύνορα θα περιλαμβάνεται και η Μακεδονία, και της οποίας σύμφωνα με την εκτίμηση του συγγραφέα τα όρια, δεν θα περιελάμβαναν μόνο το γιουγκοσλαβικό τμήμα.⁸⁸ Κατά τον ίδιο, για την ικανοποίηση των στόχων που είχαν τεθεί στην συγκεκριμένη σύνοδο και αφορούσαν στο Μακεδονικό Ζήτημα, απεστάλησαν αμέσως μετά τη σύνοδο του Jaice, στρατιωτικοί σύνδεσμοι (Kiro Georgijevski-Dejan, Petre

⁸⁵ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944, η στάση του ΚΚΕ και η διαφύλαξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών συνόρων», στο: *Μακεδονία και Θράκη 1941-1944. Κατοχή Αντίσταση Απελευθέρωση*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 105-124. Ο γράφων χρησιμοποιεί σε όλο το εύρος της παρούσας εργασίας το ίδιο άρθρο όπως έχει δημοσιευτεί στην συλλογή: Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, ό.π., 125-153 διατηρώντας τον ίδιο τίτλο.

⁸⁶ Ο συγγραφέας κάνει αναφορά στην συνάντηση του Λεωνίδα Στρίγγου με τον Πολιτικό Επίτροπο του Γενικού Στρατηγείου της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας Cvetko Uzunovski(Abbas).

⁸⁷ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944, η στάση του ΚΚΕ και η διαφύλαξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών συνόρων», στο Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα* σ. 125-126.

⁸⁸ Ο.π., σ. 129.

Novacevski-Pero, Kole Todorovski Kaninski- Koljia, Dobrivoje Radosavljevic-Orce) από την Γιουγκοσλαβική Μακεδονία στους παραμεθόριους νομούς της βόρειας Ελλάδας, που ήρθαν σε επαφή με τα στελέχη της οργάνωσης ΣΝΟΦ και προπαγάνδισαν τις θέσεις της Γιουγκοσλαβίας επί του Μακεδονικού.⁸⁹

Εκτός από τα παραπάνω έργα, τα επόμενα χρόνια ακολούθησαν και άλλες δουλειές οι οποίες εμπεριείχαν αναφορές στο ΣΝΟΦ και στην δράση των Σλαβομακεδόνων χωρίς ωστόσο να δίνουν την ίδια έκταση και έμφαση στα σχετικά γεγονότα, είτε επειδή η θεματολογία των έργων αυτών ήταν διαφορετική, είτε γιατί δεν είχε ανανεωθεί το επιστημονικό ενδιαφέρον για τα επιμέρους αυτά ζητήματα.

Όλα τα παραπάνω έργα συνιστούν εξελισσόμενη ιστοριογραφική παράδοση, που επηρέασε, επηρεάζει και ενισχύει, εντός της ελληνικής επικράτειας, μια συγκεκριμένη δημόσια σύλληψη της περίπτωσης ΣΝΟΦ εντός μιας συγκεκριμένης ανάγνωσης του Μακεδονικού Ζητήματος. Όταν κανείς μελετήσει τα έργα αυτά, όπως προαναφέρθηκαν παραπάνω, και ύστερα έρθει σε επαφή ή μελετήσει επισταμένα την αγγλική βιβλιογραφική παραγωγή -κυρίως αυτή που αποτέλεσε σημείο αναφοράς της αφήγησης του Μακεδονικού Ζητήματος- είναι σαφές πως θα οδηγηθεί σε ορισμένα κρίσιμα συμπεράσματα τα οποία θεωρούνται αν μη τι άλλο σημαντικά και άξια αναφοράς.

Το 1948, ο Christopher Montague Woodhouse, μέλος, και αργότερα διοικητής της Βρετανικής (στην πορεία Συμμαχικής) Στρατιωτικής Αποστολής στην κατεχόμενη Ελλάδα εξέδωσε βιβλίο υπό τον τίτλο *“The Apple of Discord: A Survey of Recent Greek Politics in their International Setting”*. Στα ελληνικά μεταφράστηκε το 1976 ως *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*.⁹⁰ Αναφερόμενος στο ΣΝΟΦ, ο συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί ότι η ίδρυσή του ήταν μάλλον ιδέα (ή προτροπή-υπόδειξη;) των Βαλκάνιων παρτιζάνων, υπαγόταν «θεωρητικά» στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και προτιμούσε «να τεθεί κάτω από την ηγεσία του τιτοϊκού ηγέτη στη Μακεδονία Τέμπο».⁹¹

⁸⁹ Στο ίδιο.

⁹⁰ Κρίστοφερ Γούντχάουζ, *Το μήλο της έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ. Μ.Κ., Εξάντας, Αθήνα 1976. Οι περαιτέρω παραπομπές ακολουθούν την ελληνική έκδοση.

⁹¹ Ο.π., σ. 105-106.

Αναφέρεται στη συνέχεια σε οργανώσεις που καταγγέλθηκαν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ότι προχώρησαν σε συνεργασία με τους κατακτητές, ονοματίζοντας την ΥΒΕ και την ΠΑΟ ως «αντίδραση Ελλήνων της Μακεδονίας στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ» και εισάγει το σχήμα αιτιολόγησης-δικαιολόγησης της συνεργασίας ως δίλημμα επιλογής μεταξύ δύο επιβουλών (Γερμανοί ή ΚΚΕ;)⁹² που θα αναπαραχθεί επιμελώς στην πορεία των χρόνων της κυριαρχίας της εθνικόφρονου παρατάξεως στα πολιτικά δεδομένα της χώρας, τόσο από ακραίους εθνικιστές ιστοριογράφους, όσο και από αστούς επιστήμονες με πραγματικά υψηλό αίσθημα ευθύνης απέναντι στην επιστήμη τους.⁹³ Ενισχύοντας το παραπάνω σχήμα αποκαλύπτει τον σκοπό του ΣΝΟΦ: «Σκοπός της ΣΝΟΦ ήταν να δικαιολογήσει την ύπαρξη μιας αυτόνομης Μακεδονίας, μέσα σε μια νότια σλαβική ομοσπονδία». Υιοθετώντας τέτοιο σκοπό το ΣΝΟΦ δεν μπορούσε παρά έχει απέναντί του -τονίζει ο Woodhouse- την «εθνικιστική κοινή γνώμη των Ελλήνων της Μακεδονίας στο σύνολό της», «στα μάτια της οποίας η ΣΝΟΦ ήταν μια σατανική επινόηση του Τίτο και το ΕΑΜ ήταν συνεταίρος του σατανά». Σημειώνει βέβαια ότι η γνώμη των «εθνικιστών», «στηριζόταν σε φήμες, για συμφωνία μεταξύ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και βουλγαρικών αρχών να παζαρέψουν μυστικά την ανεξαρτησία της Μακεδονίας, όταν θα έληγε η Κατοχή». Οι φήμες, για τις οποίες «οι ηγέτες του ΕΑΜ βρέθηκαν αναγκασμένοι να καταβάλουν μεγάλες προσπάθειες για να τις διαψεύσουν», δεν είχε σημασία αν ήταν αληθινές ή όχι και το γεγονός ήταν τελικά «ότι ο κόσμος τις πίστευε», κι αυτό «ήταν αρκετό για να ταυτίσει το ΕΑΜ με τον εχθρό, που υπερτερούσε ανάμεσα στους Έλληνες της Μακεδονίας».⁹⁴

Ο ίδιος καταθέτει νέα κρίση για το ΣΝΟΦ της περιόδου των αρχών του 1944, όταν «ο κομμουνισμός εξαπλωνόταν ραγδαία στα Βαλκάνια», τότε που «Βουλγαρικά στρατεύματα είχαν ήδη καταλάβει την Φλώρινα, την Καστοριά και την Έδεσσα», ενώ η «υπόλοιπη Δυτική Μακεδονία ήταν εκτεθειμένη στον κίνδυνο να

⁹² Ο.π., σ. 146.

⁹³ Βλ. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944 όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία*, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα 1964, σ. 43-44, 50.

⁹⁴ Κρίστοφερ Γούντχάουζ, *Το μήλο της έριδος*, ό.π., σ. 147-148.

καταληφθεί από την SNOF, την οργάνωση του σλαβόφωνου αυτονομιστικού κινήματος, το οποίο ούτε το ΚΚΕ δεν μπορούσε να αναχαιτίσει».⁹⁵

Ενδιαφέρον τέλος έχει και η παρουσίαση της ιδεολογίας και των αισθημάτων των μελών του ΣΝΟΦ, αλλά και της άποψης των Ελλήνων εθνικιστών για το ΣΝΟΦ, όπως την προσφέρει ο ίδιος ο Woodhouse στο μέρος του κειμένου του που αφηγείται την φυγή του Γκότσε στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία:

Σύμφωνα με τον ίδιο τον Woodhouse: «Πέρα από τα γιουγκοσλαβικά σύνορα, βρισκόταν η ανυπολόγιστη δύναμη της SNOF, ένας από τους ηγέτες της όποιας, ο Γκότσεφ, είχε δύο φορές στασιάσει κατά της ηγεσίας του ΕΛΑΣ. Τα αισθήματα των σλαβόφωνων Μακεδόνων έκλιναν πολύ περισσότερο προς οποιαδήποτε γιουγκοσλαβική αρχή, παρά προς οποιαδήποτε ελληνική, έστω και αν είχαν και οι δυο την ίδια ιδεολογία, επειδή, για τον Μακεδόνα, εκείνο που είχε σημασία ήταν όχι η ιδεολογία, αλλά η προσωπική του βεντέτα που τον χώριζε από τους Έλληνες. Για να υπογραμμίσει, θα έλεγε κανείς, την ηθική πλευρά, ο ραδιοφωνικός σταθμός "Ελεύθερη Γιουγκοσλαβία" είχε αρχίσει εκπομπές στη μακεδονική γλώσσα από τις 22 Σεπτεμβρίου. Για τους Έλληνες εθνικιστές, δεν υπήρχε περισσότερη διαφορά ανάμεσα στην SNOF και στον Τίτο από όση ανάμεσα στον Τίτο και στην ΕΣΣΔ».⁹⁶

Το 1950, εκδίδεται το βιβλίο της Elizabeth Barker, με τίτλο "*Macedonia: Its place and their future*". Επανεκδόθηκε το 1980 και στα ελληνικά μεταφράστηκε το 1996 ως *Η Μακεδονία στις διαβαλκανικές σχέσεις και συγκρούσεις*.⁹⁷ Η Barker, παραπέμποντας στο βιβλίο του Woodhouse, έχοντας όμως σαφώς γνώση και των επιχειρημάτων του Τέμπο (καθώς παραπέμπει σε ομιλίες του που πραγματοποιήθηκαν κατά το 1948, σε διάφορα όργανα του ΚΚΓ, στις οποίες ο τελευταίος αφιέρωνε το μέγιστο μέρος τους σε αφήγηση, επεξήγηση, δικαιολόγηση των ενεργειών του ως απεσταλμένου του Τίτο στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία κατά τα έτη 1943-44), καταθέτει μια αρκετά ξεκάθαρη αφήγηση για το ζήτημα:

«[...] ο Τέμπο, ειδικός απεσταλμένος του Τίτο, αφού αναδιοργάνωσε το ανταρτικό κίνημα στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία [...] πέρασε τα σύνορα και συναντήθηκε με

⁹⁵ Ο.π., σ. 275.

⁹⁶ Ο.π., σ. 311.

⁹⁷ Ελίζαμπεθ Μπάρκερ, *Η Μακεδονία στις διαβαλκανικές σχέσεις και συγκρούσεις*, μτφρ. Άννα Κολιοπούλου, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.

τους Έλληνες Κομμουνιστές. Στόχος του ήταν να πείσει τους Έλληνες να οργανώσουν χωριστές ανταρτικές μονάδες, φυσικά υπό κομμουνιστική ηγεσία. Οι Έλληνες Κομμουνιστές συμφώνησαν, μάλλον επιφυλακτικά, και ακολούθησε η δημιουργία του ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο), περί του οποίου δεν έγινε δημοσίως λόγος παρά μόνον αρκετούς μήνες αργότερα».⁹⁸

Η ιστορική λοιπόν κατάθεση της Barker, υποβοηθούμενη από την προγενέστερη αφήγηση Woodhouse, παρουσίαζε την ίδρυση του ΣΝΟΦ, ως σχέδιο του Τέμπο, για την υλοποίηση του οποίου «πείσθηκαν» οι Έλληνες Κομμουνιστές και το εφάρμοσαν «μάλλον επιφυλακτικά» [στο πρωτότυπο (σελ. 110): “*probably reluctantly*”].

Το 1964, ο Ευάγγελος Κωφός παρουσίασε όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τη μελέτη του “*Nationalism and Communism in Macedonia*”.⁹⁹ Για τον Κωφό, ένα από τα σημεία στα οποία εστιάστηκε ο Τέμπο κατά την επίσκεψή του στην ελληνική Μακεδονία -πρώτη επίσημη παρέμβαση του ΚΚΓ στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα- ήταν «να πείσει τους Έλληνες κομμουνιστές να επιτρέψουν τους Μακεδόνες Κομμουνιστές της Γιουγκοσλαβίας να οργανώσουν τους Σλαβόφωνους Έλληνες υπό ανεξάρτητη διοίκηση».¹⁰⁰ Οι Έλληνες κομμουνιστές αρνήθηκαν και αντ’ αυτού «συμφώνησαν να οργανώσουν τους Σλαβόφωνους ως ένα αναπόσπαστο τμήμα του ΕΛΑΣ και να θέσουν σε πραγματική εφαρμογή την αρχή των “ίσων δικαιωμάτων”».¹⁰¹ Μετά την επίσκεψη Τέμπο, συνεχίζει ο Κωφός, παραπέμποντας τώρα στον Woodhouse, ο αριθμός των «Σλαβο-Μακεδόνων» που ενώνονταν με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ αυξήθηκε ουσιαστικά, «όπως [αυξήθηκε ουσιαστικά] και η πίεσή τους στην ηγεσία του ΚΚΕ να χορηγήσει σ’ αυτούς την άδεια να σχηματίσουν δικές τους ανεξάρτητες μονάδες».¹⁰² Το αίτημά τους ικανοποιήθηκε κατά το ήμισυ «όταν δόθηκε άδεια για το σχηματισμό του ΣΝΟΦ». «Η ίδρυση του ΣΝΟΦ», συμπληρώνει ο Κωφός, «επιτράπηκε [“was allowed”, στο κείμενο] μόνο όταν έγινε καθαρό ότι θα παρέμενε υπό τη διοίκηση του ΕΑΜ και θα πολεμούσε, μαζί με τον ΕΛΑΣ, για την

⁹⁸ Ο.π., σ. 163.

⁹⁹ Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, ό.π.

¹⁰⁰ Ο.π., σ. 121-123.

¹⁰¹ Στο ίδιο.

¹⁰² Στο ίδιο.

*εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα στο οποίο οι “Σλαβο-Μακεδόνες” θα απολάμβαναν ίσα δικαιώματα».*¹⁰³

Παρόλο που ο Κωφός είναι σαφώς πιο προσεκτικός από Woodhouse και Barker κατά την καταγραφή της αφήγησής του σχετικά με την ίδρυση του ΣΝΟΦ, με τη σημείωσή του ότι η ίδρυση του ΣΝΟΦ «*επιτράπηκε*» ή «*έγινε αποδεκτή*» μετά από πίεση «*χορήγησης άδειας*», αφήνει να εννοηθεί ότι η ίδρυση του ΣΝΟΦ δεν ήταν μια πολιτική πρωτοβουλία «*από τα πάνω*», από την ηγεσία του κομμουνιστικού κινήματος που ενδεχομένως εκκινούσε από συγκεκριμένες σκοπιμότητες, αλλά απόρροια πίεσης «*από τα κάτω*», από τη μάζα των «*Σλαβο-Μακεδόνων*» (οι οποίοι, σύμφωνα και με τους τρεις προαναφερθέντες μελετητές, λάμβαναν τουλάχιστον υπόψη τους τις πολιτικές που πρόκρινε το ΚΚΓ στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ενώ μέρος τους τις ασπάζονταν και τις υιοθετούσαν) να τους δοθεί άδεια αυτόνομων κινήσεων. Η συμπληρωματική παρατήρηση που κάνει ο Κωφός, και διαφοροποιεί τη συλλογική του σε σχέση τους άλλους δύο συναδέλφους του, ότι δηλαδή η ίδρυση του ΣΝΟΦ έγινε κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις είναι πολύ σημαντική, δεν τον απομακρύνει όμως από την απορρέουσα ή υπονοούμενη θέση των προηγούμενων συλλογισμών του.

Γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι αίτημα «*χορήγησης άδειας*», υπονοεί οργανωμένη οντότητα που την υποβάλλει δι’ εκπροσώπων της ή έναν τρίτο διαμεσολαβητή, ο οποίος την υποβάλλει για λογαριασμό μιας οργανωμένης οντότητας, που τον εξουσιοδοτεί ή στην περίπτωση μιας μη οργανωμένης οντότητας, έναν διαμεσολαβητή που θεωρεί ο ίδιος ότι αντιπροσωπεύει και κατ’ αυτόν τον τρόπο εκπροσωπεί το αίτημα εξουσιοδότησης τη μη οργανωμένης οντότητας. Το να γίνει «*αποδεκτή*», το να επιτραπεί δηλαδή από έναν οργανισμό η «*χορήγηση άδειας*» σε αίτημα μιας μη οργανωμένης οντότητας, σημαίνει την αποδοχή εκ μέρους του παραπάνω οργανισμού και την αναγνώριση της υπόστασης

¹⁰³ Στο ίδιο.

Το ότι το ΚΚΕ πήρε «*απόφαση να επιτρέψει τον σχηματισμό ενός πολιτικού οργανισμού [ΣΝΟΦ] [...]*», ακολουθείται από τον Κωφό και στα επόμενα σχετικά με το θέμα κείμενά του. Βλ. ενδεικτικά, Evangelos Kofos, “The impact of the Macedonian Question on civil conflict in Greece, 1943-1949”, στο John Iatrides, Linda Wrigley (eds.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and its legacy*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1995, σ. 283.

του διαμεσολαβητή, καθώς επίσης και επιπρόσθετα την εκχώρηση δικαιωμάτων ελέγχου επί της πρακτικής και διαχείρισης της όλης διαδικασίας.

Το 1971 δημοσιοποιείται η μελέτη των Stephen Palmer και Robert King με τίτλο *“Yugoslav Communism and the Macedonian Question”*.¹⁰⁴ Οι Palmer και King γράφουν για προσπάθεια του Τέμπο να επεκτείνει την κυριαρχία του ΚΚΓ και στην ελληνική Μακεδονία, εκεί όπου η επιρροή των Βουλγάρων πρακτόρων/αντιπροσώπων (“Bulgarian agents”) ήταν σημαντική και επικίνδυνη και για τα σχέδια του ΚΚΓ εντός της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Ο Τέμπο τότε πρότεινε «ότι θα ήταν καλό να επιτραπεί σε πράκτορες/αντιπροσώπους του Τίτο (“Tito’s agents”) να οργανώσουν και να καθοδηγήσουν τους Σλάβους της Ελλάδας».¹⁰⁵ Οι Έλληνες, συνεχίζουν οι Palmer και King παραπέμποντας στον Woodhouse, αρνήθηκαν, αλλά ο Τέμπο «παρακίνησε/προέτρεψε (“did induce”)» την ηγεσία του ΕΛΑΣ «να επιτρέψει την οργάνωση των Ελλήνων Σλάβο-Μακεδόνων σε ένα Σλαβικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΣΝΟΦ)».¹⁰⁶

Φαίνεται λοιπόν πως οι Woodhouse, Barker¹⁰⁷ και Κωφός ήταν αυτοί που καθιέρωσαν μια σταθερή ιστοριογραφική θέση σχετικά με την ίδρυση του ΣΝΟΦ. Τους ακολούθησαν απλά πολλοί μεταγενέστεροι επιστήμονες μελετητές. Ενδεικτικά μπορούμε να ανιχνεύσουμε την επίδραση στον Κολιόπουλο που σημειώνει: «Σύμφωνα με σύγχρονες εκτιμήσεις, η κομμουνιστική ηγεσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ έδωσε την συγκατάθεσή της στην ίδρυση του ΣΝΟΦ και ως παραχώρηση προς τους Γιουγκοσλάβους Κομμουνιστές, αλλά και για να προσελκύσει τους Σλαβομακεδόνες της περιοχής, [...]».¹⁰⁸ Πιο emphaticός ο Σφέτας θα γράψει: «[...] προωθητής των γιουγκοσλαβικών θέσεων στο Μακεδονικό υπήρξε το ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό

¹⁰⁴ Stephen Palmer - Robert King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Archon Books, New York 1971.

¹⁰⁵ Ό.π., σ. 97.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

¹⁰⁷ Οι Woodhouse και Barker (όπως είδαμε παραπάνω και για τον Κωφό) δεν θα διαφοροποιηθούν ουσιαστικά -σχετικά με το αναφερόμενο ζήτημα- και στις επόμενες μελέτες τους. Βλ. ενδεικτικά, Christopher Woodhouse, “Summer 1943: the Critical Months” στο Phyllis Auty - Richard Clogg (ed.), *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, The Macmillan Press, London 1975, σ. 117-146 [τα σχετικά με το ΣΝΟΦ στη σελ. 130]. Elisabeth Barker, *British Policy in South East Europe in the Second World War*, MacMillan, London 1976, σ. 195-202 [στη σελ. 198, μπορεί να χαρακτηριστεί ως σχετική διαφοροποίηση η σημείωση της Barker ότι το ΣΝΟΦ ήταν «υποθετικά σλαβικός σχηματισμός»].

¹⁰⁸ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 117.

Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο) που ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1943 στην Καστοριά και το Νοέμβριο στη Φλώρινα μετά από πρωτοβουλία του Τέμπο».¹⁰⁹

Νεότεροι ερευνητές, ακολουθώντας τώρα τους Κολιόπουλο και Σφέτα θα υιοθετήσουν σε μεγάλο βαθμό αντίστοιχη θέση σχετικά με την ίδρυση του ΣΝΟΦ. Συγκεκριμένα, οι Marinov και Vezenkov το 2014, σε άρθρο τους με τίτλο *“Communism and nationalism in the Balkans: Marriage of convenience or mutual attraction?”*, θα υποστηρίξουν ότι αν και η ιδέα του Βαλκανικού Στρατηγείου που πρότεινε ο Τέμπο απέτυχε, εντούτοις αυτός «κατάφερε να “εξάγει” το Μακεδονικό εθνικό απελευθερωτικό κίνημα». Την άποψη αυτή στηρίζουν, παραπέμποντας αποκλειστικά σε Σφέτα και Κολιόπουλο, στην αποδοχή ότι «μετά τη συνάντηση» του Τέμπο με ηγέτες από το ΚΚΕ και τον ΕΛΑΣ, «αυτοί οι ηγέτες συμφώνησαν στην ίδρυση συγκεκριμένου Σλαβο-Μακεδονικού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (SNOF) στο δυτικό κομμάτι της ελληνικής Μακεδονίας.»¹¹⁰

Είναι λοιπόν εμφανής η υποστήριξη -και η διαδοχή υποστήριξης- ενός επιχειρήματος που ορίζει το ΣΝΟΦ ως παραχώρηση του ΚΚΕ προς τις γιουγκοσλαβικές επιταγές.

Για να μπορέσει να ελεγχθεί το παραπάνω επιχειρήμα, απαιτείται μια γενικότερη έρευνα στην πολιτική του ΚΚΕ κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και μια έρευνα της πολιτικής που όριζε τις παρεμβάσεις του γιουγκοσλαβικού κομμουνιστικού κόμματος στις ελληνικές υποθέσεις. Επειδή τέτοιο εγχείρημα θα απαιτούσε μια ξεχωριστή ίσως μελέτη σε σχέση με τη δική μας εργασία, θα προσπαθήσουμε να περιοριστούμε στις πτυχές εκείνες της πολιτικής του ΚΚΕ κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, που μπορεί να φωτίσουν ενδεχομένως τα κίνητρα της απόφασής του για

¹⁰⁹ Σπυρίδων Σφέτας, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας*, ό.π., σ. 166.

Αλλού, ο ίδιος σημειώνει: «Με πρωτοβουλία του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, [...], ιδρύθηκε το 1943 στην Ελληνική Μακεδονία το ΣΝΟΦ (Σλαβομακεδονικό Εθνικό-Απελευθερωτικό Μέτωπο). Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας συγκατατέθηκε στην ίδρυση του ΣΝΟΦ γιατί εκτιμούσε ότι με τον τρόπο αυτό θα προσελκύνταν στην αντίσταση οι Σλαβόφωνοι εκείνοι που είχαν παρασυρθεί από τη φασιστική βουλγαρική προπαγάνδα». Σπυρίδων Σφέτας, «Σκόπια: Σε αναζήτηση ταυτότητας και διεθνούς αναγνώρισης», στο: Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 35.

¹¹⁰ Tchavdar Marinov - Alexander Vezenkov, “Communism and nationalism in the Balkans: Marriage of convenience or mutual attraction?”, στο Roumen Daskalov – Diana Mishkova (eds.), *Entangled histories of the Balkans*, Volume two: *Transfers of political ideologies and institutions*, Brill, Leiden - Boston 2014, σ. 544.

την ίδρυση του ΣΝΟΦ. Θα σταθούμε επίσης, πάλι περιοριστικά και εστιαζόμενοι στα σχετικά με το θέμα μας, και στα γενικά χαρακτηριστικά της παρέμβασης Τέμπο και τις ιστοριογραφικές καταγραφές της, που εκκινούν συνήθως από τα δικά του κυρίως κείμενα, αναφορές και μελετήματα.

2.2 Η «άποψη» Τέμπο και η ιστοριογραφική κυριαρχία της

Το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα, από την περίοδο της έναρξης του πολέμου είχε χάσει κάθε επαφή με την ΚΔ. Την άνοιξη του 1943, ο Στάλιν και οι στενοί συνεργάτες του προχώρησαν στη διάλυση της Κομιντέρν. Θεωρούσαν ότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα καθισχύαζαν τους Δυτικούς Συμμάχους τους και θα ενίσχυαν την αντιαξονική συμμαχία. Ταυτόχρονα η Μόσχα προσπάθησε να αναδιαρθρώσει τις σοβιετικές σχέσεις με τον διεθνή κομμουνισμό. Το ΚΚΕ δεν μπόρεσε και για το επόμενο διάστημα να αποκαταστήσει δεσμούς με τη Μόσχα, παρά μόνο το καλοκαίρι του επόμενου έτους. Το ΚΚΕ λοιπόν, ήταν το κομμουνιστικό εκείνο κόμμα της βαλκανικής που δραστηριοποιήθηκε κατά το μέγιστο μέρος της κατοχής, ανεξάρτητα από διεθνές καθοδηγητικό κέντρο του κομμουνιστικού κινήματος.¹¹¹

Στις 2 Ιουνίου 1943, το Πολιτικό Γραφείο (ΠΓ) του ΚΚΕ ανακοίνωσε τη διάλυση της ΚΔ και ενημέρωσε ότι *«παύει πλέον να είναι και να τιτλοφορείται ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς»*¹¹², ενώ ταυτόχρονα κάλεσε τα μέλη και τους οπαδούς του ΚΚΕ *«να ρίξουν όλες τους τις προσπάθειες στη συνένωση όλων των εθνικών δυνάμεων για τη συντριβή των γερμανών, ιταλών και βουλγάρων κατακτητών μας, για την απελευθέρωση του ελληνικού λαού»*.¹¹³ Την ίδια μέρα, απόφαση της Κεντρικής του Επιτροπής, συνοδευτική της ανακοίνωσης, αναδείκνυε τα νέα δεδομένα, σημείωνε ότι το ΚΚΕ έμπαινε σε μια *«καινούργια πιο υπεύθυνη σταδιοδρομία, που το φορτώνει με ιστορικά δημιουργικά καθήκοντα, σαν*

¹¹¹ Artiem Ulunian, "The Communist Party of Greece and the Comintern: evaluations, instructions and subordination", στο Tim Rees and Andrew Thorpe (eds.), *International Communism and the Communist International 1919-43*, Manchester University Press, Manchester and New York 1998, σ. 202.

¹¹² Αλέκος Παπαπαναγιώτου (επιμ.), *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στον Πόλεμο και στην Αντίσταση*, Έκδοση του ΚΚΕ (εσωτερικού), Αθήνα 1974 [1^η έκδ. Ρώμη 1973], σ. 143-152.

¹¹³ Στο ίδιο.

ανεξάρτητης και βασικής πολιτικής δύναμης της Ελλάδας». ¹¹⁴ Απευθυνόταν «σ' ολόκληρο τον ελληνικό λαό, τα εθνικά κόμματα και τις οργανώσεις του» για να υπομνήσει ότι «αν ίσαμε τώρα η ύπαρξη του θεσμού της Κομμουνιστικής Διεθνούς» έδινε σ' αυτά ένα πρόσχημα μη συνένωσης των δυνάμεών τους στον «κοινό αγώνα της εθνικής απελευθέρωσης», η διάλυση της ΚΔ έδειχνε πλέον «περίτρανα την ειλικρίνεια της πολιτικής των κομμουνιστών» και ήταν «το κατηγορηματικό πρόσταγμα να παραμερίσουν τις άλλες διαφορές τους και να ενώσουμε τις δυνάμεις κατά του κοινού εχθρού». ¹¹⁵ Στα τέλη του ίδιου μήνα στάλθηκε γράμμα εκ μέρους του ΠΓ του ΚΚΕ, υπογεγραμμένο από τον Γραμματέα Γεώργιο Σιάντο, απευθυνόμενο στους «δημοκρατικούς αρχηγούς» των «δημοκρατικών κομμάτων», με το οποίο δηλωνόταν η αποδοχή εκ μέρους του ΚΚΕ του «συμφώνου» -«σε πολλαπλά σημεία του»- των δημοκρατικών κομμάτων, «που αφορά την διευθέτησιν του εσωτερικού ζητήματος», και η προθυμία του «να διαθέση εις μίαν ειλικρινή συνεργασίαν με τα δημοκρατικά κόμματα όλας του τας υλικάς και ηθικάς δυνάμεις», τρέφοντας την πεποίθηση ότι «από την σύμπραξιν αυτήν θα προκύψη η βάση μιας πληρεστέρας αμοιβαίας κατανόησεως και μιας πλατυτέρας μελλοντικής συνεννοήσεως και συνεργασίας δια το καλόν του τόπου». ¹¹⁶

Στις 5 Ιουλίου υπογράφηκε συμφωνητικό μεταξύ ΕΑΜ, ΕΛΑΣ και αντιπροσώπων του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής που προέβλεπε την δημιουργία Γενικού Στρατηγείου των «εθνικών οργανώσεων» με συμμετοχή συνδέσμου Βρετανού αξιωματικού εξουσιοδοτημένου από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Αντίστοιχο συμφωνητικό υπέγραψε και ο ΕΔΕΣ λίγες μέρες μετά. ¹¹⁷ Προς ενημέρωση των μονάδων του ΕΛΑΣ -«προς άπαντας τους αντάρτας»- και των πολιτικών οργανώσεων του ΕΑΜ, στάλθηκε από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ αντίγραφο του Συμφωνητικού και διαβιβαστική διαταγή, υπογραμμένη από τους Σαράφη, Βελουχιώτη και Σαμαρινιώτη, στην οποία, μεταξύ άλλων, εμφανή θέση κατείχε η παραίνεση να αναγνωστούν σωστά οι επιλεγείσες εκ μέρους του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ

¹¹⁴ Στο ίδιο.

¹¹⁵ Στο ίδιο.

¹¹⁶ Στο ίδιο.

¹¹⁷ Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ, Επικαιρότητα*, Αθήνα 1984, σ. 149-152. Βλ. επίσης, John Hondros, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-44*, Pella Publishing Company, New York 1983, σ. 150-169.

συμμαχικές πολιτικές-φιλίες και η σκοπιμότητα αυτών των επιλογών: «[...] παρακαλούμεν όπως καταβληθή προσπάθεια ίνα κατανοηθεί παρά πάντων ότι είμεθα Σύμμαχοι των Άγγλων και των Ηνωμένων Εθνών εν γένει και ότι οφείλομεν να διατηρώμεν φιλικωτάτας σχέσεις μετ' αυτών προς το συμφέρον του κοινού αγώνος αποφεύγοντας δια παντός τρόπον πάσαν πράξιν ή εκδήλωσιν ήτις ήθελεν διαταράξει την απολύτως φιλικήν ατμόσφαιραν ήτις διέπει τας μετ' αυτών σχέσεις μας».¹¹⁸ Την παραίνεση ακολουθούσε, κλείνοντας τη διαταγή, υψηλή δόση αποφασιστικότητας, μια ξεκάθαρη στην ουσία υπόδειξη της νέας πορείας που είχε πρόθεση να ακολουθήσει το εθνικοαπελευθερωτικό εκείνο κίνημα που δημιουργήθηκε με κύριο κορμό το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας: «Διατεθειμένοι να εφαρμόσωμεν το Συμφωνητικόν όχι μόνο τύποις, αλλά και εν όλη τη ευρύτητι του πνεύματος, όπερ θα τείνη να δημιουργήση έναν Ενιαίον Ελληνικόν Στρατόν αγωνιζόμενον κατά των κατακτητών συμφώνως προς τας οδηγίας του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, καλούμεν όπως καταβάλητε πάσαν προσπάθειαν δια την ανάπτυξιν φιλικών σχέσεων αποτεινόμενοι προς ημάς δια πάσαν παράβασιν των άλλων οργανώσεων και ομάδων, αίτινες δεν ήθελον κανονισθή υπό των κοινών τοπικών Αρχηγείων και αποφεύγοντες την λήψιν οιουδήποτε μέσου βίας, όπερ δεν είμεθα διατεθειμένοι να επιτρέψωμεν.»¹¹⁹

Κρίνοντας τη νέα αυτή πολιτική γραμμή, ο τότε Γραμματέας του ΕΑΜ Θανάσης Χατζής, θα γράψει σε μεταγενέστερο χρόνο, πως στην πραγματικότητα βάσει των νέων δεδομένων, εντός των οποίων εντάσσει τη μαζικοποίηση του ΚΚΕ (διπλασιασμός των μελών του από τη 2^η Συνδιάσκεψη έως τον Ιούνιο του 1943) και το πρόγραμμα Λαϊκής Δημοκρατίας (που για τον ίδιο «δεν ήταν αστική δημοκρατία, ούτε όμως και εξουσία της εργατικής τάξης και του εργαζόμενου λαού»), το ΚΚΕ απεμπόλησε την επανάσταση και «το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ μετατρεπόταν σε αποκλειστικά αντιστασιακή οργάνωση, βοηθητική στον πόλεμο που έκαναν οι σύμμαχοι ενάντια στον επιθετικό Άξονα».¹²⁰

¹¹⁸ Γρηγόρης Φαράκος, Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο Αρχείο - Άγνωστα Κείμενα, Ελληνικά Γράμματα, 2^η έκδ., Αθήνα 1997, σ. 281-282.

¹¹⁹ Στο ίδιο.

¹²⁰ Θανάσης Χατζής, Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε. Λαϊκή επανάσταση. Ολοκλήρωση του πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου, τόμος 2^{ος}, Δωρικός, 3^η έκδ., Αθήνα 1983, σ. 194-204.

Την εποχή εκείνη ακριβώς, παρουσιάστηκε και ο Τέμπο για να διαπραγματευθεί τις προτάσεις του με την ηγεσία του ΚΚΕ. Η παρουσία του Τέμπο, αναβίωσε μνήμες του παρελθόντος, καθώς έφερνε στο προσκήνιο το Μακεδονικό ζήτημα, για το οποίο το ΚΚΕ είχε υποχρεωθεί να πάρει συγκεκριμένες θέσεις, υφιστάμενο μύριες διώξεις και αποκλεισμούς. Τώρα πλέον δεν υπήρχε η ΚΔ για να επανακαθορίσει δεσμευτικές στάσεις, και το ΚΚΕ είχε αποφασίσει να προχωρήσει σε πολιτικές συμμαχίες με τους «δημοκρατικούς αρχηγούς» και αντιαξονικές συνεργασίες με τις άλλες «εθνικές οργανώσεις» για τη δημιουργία «ενιαίου Ελληνικού Στρατού», αγωνιζόμενου «συμφώνως προς τας οδηγίας του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής», δηλαδή των Βρετανών, η κυβέρνηση των οποίων είχε υπό την υψηλή προστασία και φιλοξενία της την εξόριστη βασιλική ελληνική κυβέρνηση, για την επάνοδο και εγκαθίδρυση της οποίας στη μεταπολεμική ελληνική σκηνή αγωνιζόταν συστηματικά και επίμονα ο ίδιος ο πρωθυπουργός της.¹²¹ Για το ΚΚΕ το Μακεδονικό Ζήτημα, ήδη από το 1935, ήταν ζήτημα δικαιωμάτων μίας εκ των «εθνικών μειονοτήτων», της μειονότητας δηλαδή των «Σλαβομακεδόνων», ή των «Μακεδόνων», όπως το ΚΚΕ τους αποκαλούσε καθ' όλο τον μεσοπόλεμο, που σταδιακά θα αναφέρονταν ως «σλαυόγλωσσοι μακεδόνες» (8^η Ολομέλεια, Ιαν. 1942)¹²², ή «σλαβόφωνοι Μακεδόνες» (2^η Συνδιάσκεψη, Δεκ. 1942).¹²³

Τον Αύγουστο του 1943, το στέλεχος του ΚΚΕ Γιάννης Ζεύγος αναφέρθηκε, σε κείμενό του στην *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*¹²⁴, στη «σλαυϊκή μειονότητα της Δυτικής Μακεδονίας», που όπως σημείωσε emphaticά ο ίδιος ήταν «ασήμαντη ποσοτικά» και «αγωνίζεται κι αυτή στις γραμμές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ αδελφωμένη με όλο τον ελληνικό λαό, ενάντια στους γερμανοϊταλούς και τους βούλγαρους

¹²¹ Για το τελευταίο ζήτημα, βλ. Procopis Papastratis, *British Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 2^η έκδ., New York 2014, σ. 72-112.

¹²² Βλ. «Απόφαση» 8^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, «Για τις εθνικές μειονότητες», στο ΚΕ ΚΚΕ, *Σαράντα χρόνια 1918-1958. Επιλογή ντοκουμέντων*, Αθήνα 1964 [1^η έκδ. από Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Βουκουρέστι 1958], σ. 473.

¹²³ Βλ. «Η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, Δεκέμβρης 1942, Εισήγηση του Γ. Σιάντου», στο ΚΕ ΚΚΕ, *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 316. Για τα διάφορα «σώματα» του ΚΚΕ, συνδιασκέψεις, ολομέλειες κλπ, την περίοδο της κατοχής, βλ. Αλέκος Παπαπαναγιώτου, *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στον πόλεμο και στην αντίσταση 1940-1945*, Καζαντζιά, Αθήνα 1974.

¹²⁴ Γιάννης Ζεύγος, «Για την Ελληνική Μακεδονία-Θράκη», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, αρ. φύλλου 16, Αύγουστος 1943, από ανατύπωση τευχών υπό τον τίτλο: *Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής (1941-1944)*, Αθήνα 1946, σ. 331-333.

επιδρομείς¹²⁵», επαναλαμβάνοντας ταυτόχρονα τις θέσεις που είχε προβάλει το ΚΚΕ ήδη από το μεσοπόλεμο, ότι δηλαδή, στην «ελληνική Μακεδονία δεν υπάρχει πια το ανακάτεμα που υπήρχε πριν το 1922 [...] [και η ανταλλαγή πληθυσμών] άλλαξε ριζικά την εθνολογική σύνθεση της ελληνικής Μακεδονίας που έγινε ελληνική όσο και οποιαδήποτε άλλη επαρχία της παλιάς Ελλάδας».¹²⁶

Παρά τη βεβαιότητα που εξέφραζε η θέση του Ζεύγου για κοινή συμπόρευση της συγκεκριμένης μειονότητας με το εαμικό κίνημα, η πραγματικότητα έδειχνε κάπως διαφορετική. Οι πιέσεις ή οι υποσχέσεις των κατακτητών είχαν ήδη επηρεάσει ένα κομμάτι της και το έστρεψαν εναντίον του κινήματος, ενώ η παρουσία παρτιζάνων στα ελληνικά μεθοριακά βουνά, αλλά και η ίδια η εμφάνιση και οι προτάσεις του Τέμπο έγειραν ζητήματα αναζωπύρωσης του «μακεδονικού εθνικισμού».

Αυτά τα δεδομένα οδήγησαν πολύ γρήγορα το ΚΚΕ, στο να εντατικοποιήσει τις προσπάθειες διείσδυσής του σ' αυτόν τον πληθυσμό, με στόχο την ένταξή του στο εαμικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, απομονώνοντάς τον έτσι από τις όποιες δυνατότητες προσεταιρισμού του από αλλότριους διεκδικητές. Για το ΚΚΕ, ο παραπάνω πληθυσμός, που καταγραφόταν πλέον ως «Σλαβομακεδονική μειονότητα»¹²⁷, αποτελούσε την κρίσιμη μάζα πάνω στην οποία θα βάσιζε και θα επέκτεινε την ισχύ του στην συγκεκριμένη εκείνη περιοχή των συνόρων.

Ο Τέμπο, το καλοκαίρι του 1943, αποτύγχανε να πείσει και το ΚΚΕ να συμμετάσχει στην ίδρυση Κοινού Βαλκανικού Στρατηγείου. Θεωρούσε, και το είχε, σημειώνει ο ίδιος, υποστηρίζει μπροστά στους αντιπροσώπους του ΚΚΕ και του ΚΚΒ, ότι ήταν λάθος των κομμάτων αυτών να βασίζονται μόνο σε ανατρεπτικές ενέργειες και σαμποτάζ στις πόλεις και να σκέφτονται ότι «όποιος κρατάει τις πόλεις κυβερνά τη χώρα» (όπως στην περίπτωση της πολιτικής στοχοθεσίας του ΚΚΒ) ή να συμμετέχουν σε διάφορους κυβερνητικούς συνασπισμούς και σε ελεύθερες εκλογές

¹²⁵ Στο ίδιο.

¹²⁶ Στο ίδιο.

¹²⁷ Ο Κωφός γράφει πως το ΚΚΕ επέλεξε να κατατάξει συλλήβδην τους σλαβόφωνους κατοίκους της ελληνικής Μακεδονίας ως χωριστή εθνική μειονότητα και να τους χαρακτηρίσει ως σλαβομακεδόνες, καθώς με την προσθήκη «σλαβο-» επεδίωκε «τη διαφοροποίηση από τους Μακεδόνες, δηλαδή τον ελληνικό πληθυσμό της Μακεδονίας, μιας χωριστής σλαβικής ομάδας που διαβιούσε στο μακεδονικό χώρο». Αντίστοιχα το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ) είχε υιοθετήσει τον όρο Μακεδόνες, ως εθνικό δηλωτικό των σλαβόφωνων κατοίκων της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στην περίοδο 1941-1950», ό.π., σ. 159.

χωρίς να έχουν πίσω τους έναν ισχυρό στρατό, αξιόμαχο και έμπειρο. Ήταν λάθος τους επίσης, να θεωρούν ότι μπορούν να ξεγελάσουν τους Βρετανούς, που ήταν - κατά τον Τέμπο- ανοιχτά εχθρικοί με το απελευθερωτικό κίνημα.¹²⁸ Ο Τέμπο υποστήριξε (σε επιστολή του προς της ΚΕ του ΚΚ Αλβανίας, στις 1 Σεπτεμβρίου 1943), ότι στη συζήτηση που είχε με τους Έλληνες εκπροσώπους του ΚΚΕ, συμφώνησαν κι αυτοί, παρά του ότι «δεν αναγνώριζαν τους Μακεδόνες ως ένα έθνος», ότι εντός ενός κοινού αγώνα όλων των βαλκανικών λαών κατά των εισβολέων «θα κέρδιζε [και] ο μακεδονικός λαός πλήρη εθνική ελευθερία και ισότητα μαζί με τους βαλκανικούς λαούς». Για τον Τέμπο, υπήρξε επίσης συμφωνία σε πρότασή του, σύμφωνα με την οποία έπρεπε να ιδρυθούν «ειδικές μακεδονικές μονάδες» στην ελληνική Μακεδονία, και ότι άμεσα έπρεπε να αρχίσει αντίστοιχη προπαγανδιστική δουλειά στην ελληνική Μακεδονία.¹²⁹

Ο κύριος στόχος του Τέμπο, το Βαλκανικό Στρατηγείο δεν ιδρύθηκε ποτέ, καθώς η ηγεσία του ΚΚΕ είχε τις επιφυλάξεις της, που εκφράστηκαν τελικά με τη ρητή απορριπτική στάση του Σιάντου στην προαναφερθείσα συνάντησή του με τον Τέμπο.¹³⁰ Ο ίδιος ο Τέμπο φαινόταν να αποδέχεται τα νέα δεδομένα, όπως αποτυπώνεται στις οδηγίες, εκθέσεις και επιστολές που ο ίδιος εξέδωσε μετά την παραπάνω συνάντηση.¹³¹ Στις τελευταίες μάλιστα, φαίνεται και η προσπάθεια αιτιολόγησης της αποτυχίας του εγχειρήματός του, που την αποδίδει σε συγκεκριμένη πολιτική που είχε υιοθετηθεί από το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα.

Ενώ η συνάντηση Τέμπο-Σιάντου ορίζει και την απόσυρση του πρώτου από την υλοποίηση των σχεδίων του, υπάρχουν ωστόσο αναφορές στην ιστοριογραφία, που κάνουν λόγο για απόπειρες επιτελικής και επιχειρησιακής συνεργασίας, που επιδιώχθηκε να πραγματοποιηθεί από την πλευρά των Γιουγκοσλάβων παρά την μη ευόδωση της ιδέας του Στρατηγείου, και αφορούν το διάστημα μετά τη συνάντηση Τέμπο-Σιάντου έως την πρώτη εντολή Τίτο προς Τέμπο¹³² για εγκατάλειψη της ιδέας

¹²⁸ Svetozar Vukmanović, *Struggle for the Balkans*, Merlin Press, London 1990, σ. 152-153.

¹²⁹ Ο.π., σ. 219-220.

¹³⁰ Ρίκυ Βαν Μπουσχότεν, «Συνέντευξη με τον Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς (Τέμπο)», *Αρχειοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009), σ. 96· Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 221.

¹³¹ Πέτρος Ρούσσοσ, *Η μεγάλη πενταετία 1940-1945, Η Εθνική Αντίσταση και ο ρόλος του Κ.Κ.Ε.*, Τόμος 1^{ος}, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982, σ. 381.

¹³² Σε ραδιοεπικοινωνία της 21^{ης} Σεπτεμβρίου, ο Τίτο καλούσε τον Τέμπο να μην προχωρήσει στη δημιουργία Βαλκανικού Στρατηγείου, γιατί ήταν «πολιτικά ακατάλληλο προς το παρόν». Πιο

του Βαλκανικού Στρατηγείου. Ωστόσο, σχετικά με την συνάντηση, έχει διατυπωθεί και η άποψη από την Barker, στηριζόμενη στις αναμνήσεις του Τέμπο, πως ο Σιάντος συμφώνησε στο να περνούν οι Γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι την ελληνική μεθόριο έτσι ώστε να ενθαρρύνουν τους σλαβόφωνους πληθυσμούς να ενταχθούν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, όπως επίσης να δημιουργηθούν και σλαβομακεδονικά τμήματα υπό τον ΕΛΑΣ.¹³³ Στη συμφωνία Τζήμα-Τέμπο, αλλά και στην ντιρεκτίβα Τέμπο δεν γίνεται αναφορά σε ξεχωριστές σλαβομακεδονικές μονάδες, παρά για ένταξη των Σλαβομακεδόνων στο ελληνικό αντιστασιακό κίνημα, μια προτροπή προς τον σλαβομακεδονικό πληθυσμό «να παλεύει μαζί με τους Έλληνες και υπό την ηγεσία των αντίστοιχων επιτελείων εναντίον των κατακτητών».¹³⁴

Μπορούσε ο Σιάντος, που με μεγάλη βιασύνη σταμάτησε κάθε προοπτική δημιουργίας Βαλκανικού Στρατηγείου και ήταν, σύμφωνα με τον Τζήμα, απόλυτα αρνητικός -εκείνη τουλάχιστον τη χρονική περίοδο- και στην οποιαδήποτε συνεργασία με τα βαλκανικά αντιστασιακά κινήματα, να συμφωνήσει με τον Τέμπο για σλαβομακεδονικές μονάδες, οι οποίες θα ήταν σίγουρα ανοιχτές στην επιρροή του ΚΚΜ λόγω των συχνών εισόδων παρτιζάνικών ομάδων στην ελληνική περιοχή των συνόρων; Αν και η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, καθώς το ΚΚΕ ήθελε σίγουρα να ελέγχει απόλυτα τα του οίκου του, η διαδικασία των συζητήσεων και το πνεύμα των υπογραφέντων-αναιρεθέντων ντοκουμέντων, ενδεχομένως να εκτιμήθηκαν-αφομοιώθηκαν με διαφορετικό τρόπο από τον Τέμπο. Με βάση αυτό το σκεπτικό, μπορούν να αξιολογηθούν και οι εμφανίσεις του ίδιου του Τέμπο ή στελεχών του ΚΚΜ και του παρτιζάνικου κινήματος (όπως οι παραπάνω αποκλειστικά τις περιγράφουν) στα περίξ της Θεσσαλονίκης, αλλά και οι επακόλουθες «συμφωνίες» με περιφερειακά ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ, στη χρονική εκείνη στιγμή κατά την οποία ο ίδιος ο Τέμπο είχε εισπράξει την άρνηση του

συγκεκριμένες οδηγίες, πάνω στο ζήτημα της συνεργασίας των βαλκανικών εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, δόθηκαν στον Τέμπο από τον Τίτο στις 9 Οκτωβρίου. Svetozar Vukmanovic, *Struggle for the Balkans*, ό.π., σ. 221, 140-143.

¹³³ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the second world war*, ό.π., σ. 197.

Για το παραπάνω ζήτημα δεν έχει εντοπιστεί αρχειακό υλικό που να παραθέτει την άποψη της άλλης πλευράς, καθώς στη συνάντηση Τέμπο-Σιάντου δεν κρατήθηκαν πρακτικά και δεν υπάρχει σχετική έκθεση Σιάντου.

¹³⁴ Πέτρος Ρούσσος, *Η μεγάλη πενταετία 1940-1945, Η Εθνική Αντίσταση και ο ρόλος του Κ.Κ.Ε.*, Τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 381.

ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος και ο ίδιος πάλι είχε ενημερώσει σχετικά με οδηγίες του την ΚΕ του ΚΚΓ και το γιουγκοσλαβικό παρτιζάνικο κίνημα.

Σύμφωνα με την Barker, που παραπέμπει στις αναμνήσεις του Τέμπο, ο τελευταίος και μια ομάδα παρτιζάνων πέρασαν τα ελληνικά σύνορα και έφτασαν σχεδόν κοντά στη Θεσσαλονίκη, επιδιώκοντας συνεργασία με τον ΕΛΑΣ για πραγματοποίηση σαμποτάζ στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Γευγελή, χωρίς όμως να υπάρξει τελικά οποιαδήποτε συγκατάβαση από ελληνικής πλευράς.¹³⁵

Σύμφωνα επίσης με τον Κωφό, που παραπέμπει σε άρθρο του Rakovski, στις αρχές Σεπτεμβρίου 1943 ο Τσβέτκο Ουζούνοβσκι (Αμπάς), μέλος της ΚΕ του ΚΚΜ, είχε συνάντηση στην Θεσσαλονίκη ή κοντά στα Γιαννιτσά με τον Λεωνίδα Στρίγγο, συμφωνώντας να τεθούν οι βάσεις ενός μαζικότερου κινήματος, ενώ αποφασίστηκε και η αποστολή συνδέσμου του ΚΚΜ στην περιοχή της Φλώρινας με σκοπό την «εκλαΐκευση της μακεδονικής εθνότητας» και τον σχηματισμό «σλαβομακεδονικών αποσπασμάτων».¹³⁶

Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειώσουμε πως μερικούς μήνες αργότερα και συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1943, όταν οι συνθήκες ήταν ολότελα διαφορετικές, το ΚΚΕ -όπως σημειώνει ο Κωφός¹³⁷ παραπέμποντας στις αναμνήσεις του Τέμπο- διατύπωσε προς τους Γιουγκοσλάβους την επιθυμία να ενταχθεί στο Βαλκανικό Στρατηγείο, ωστόσο κάτι τέτοιο ήταν πια αδύνατο, καθώς ήδη από τον Σεπτέμβριο και το ΚΚΒ είχε πια απορρίψει την ιδέα, ενώ ο ίδιος ο Τίτο χαρακτήρισε το εγχείρημα ως «πολιτικά εσφαλμένο».¹³⁸ Το οριστικό του τέλος, επήλθε στις 6 Δεκεμβρίου του 1943, όπου με επιστολή του Τίτο προς τον Τέμπο, ο πρώτος καταδίκασε την ιδέα του Στρατηγείου και της μελλοντικής ομοσπονδίας και επέκρινε έντονα τους χειρισμούς στο Μακεδονικό Ζήτημα.¹³⁹

Εστιάζοντας λοιπόν, τόσο ο Κωφός όσο και άλλοι μελετητές, στις αφηγήσεις του Τέμπο, δείχνουν να αποδέχονται τη δυνατότητα του τελευταίου να αμφισβητεί,

¹³⁵ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the second world war*, ό.π., σ. 197.

¹³⁶ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 431· Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944, η στάση του ΚΚΕ και η διαφύλαξη των ελληνο-γιουγκοσλαβικών συνόρων», ό.π., σ. 125.

¹³⁷ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 430.

¹³⁸ Στο ίδιο.

¹³⁹ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, ό.π., τόμος 2^{ος}, σ. 289-292.

αυτός, ένας εκπρόσωπος ενός κομμουνιστικού κόμματος της βαλκανικής (του ΚΚΓ), τα λεχθέντα από τον Γραμματέα ενός άλλου κόμματος της βαλκανικής (του ΚΚΕ), περί ακύρωσης των όποιων συμφωνιών προηγήθηκαν, και να συνεχίζει να επεμβαίνει στην «επικράτεια» του τελευταίου κόμματος, στο όνομα της προάσπισης των δικαιωμάτων της «σλαβομακεδονικής μειονότητας». «Αποκαλύπτουν» δηλαδή μια αδυναμία του ΚΚΕ να διαχειριστεί το ζήτημα της «σλαβομακεδονικής μειονότητας» εντός της ελληνικής επικράτειας, γεγονός που οδηγεί το κόμμα αυτό, να υιοθετήσει τελικά προτάσεις παρόμοιες με αυτές που ναι μεν δεν υπάρχουν στα τότε επίσημα κείμενα αλληλογραφίας του Τέμπο, καταγράφονται όμως στις μεταγενέστερες αναμνήσεις του.

«Μπορεί να θεωρηθεί» η εμφάνιση του ΣΝΟΦ, όπως δέχονται διάφοροι μελετητές «ως επακόλουθο των συμφωνιών με τον Τέμπο» ή ένα σύνολο πολύπλοκων και επιτακτικών δεδομένων (εντός των οποίων σίγουρα είναι και ο απόηχος της εμφάνισης Τέμπο) οδηγούν το ΚΚΕ στην ίδρυσή του;

Αν δεχθούμε βέβαια τη λογική ακολουθία παρουσίας του Τέμπο και επηρεασμού του ΚΚΕ στη μεταγενέστερη και εντός επιπρόσθετων πυκνών δεδομένων απόφασή του για ίδρυση του ΣΝΟΦ, τότε θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε σε υιοθέτηση αντίστοιχων λογικών ακολουθιών, που κατατίθενται από τους ίδιους μελετητές που προκρίνουν τον προαναφερθέντα συλλογισμό. Θα έπρεπε τότε να δούμε σοβαρά το σκεπτικό της Barker, σύμφωνα με το οποίο ο Τέμπο ναι μεν δεν μπόρεσε να πείσει εκείνη τη στιγμή τον Σιάντο και τους λοιπούς εκπροσώπους του ΚΚΕ και του ΕΑΜ ότι ήταν λάθος οι πολιτικές στοχεύσεις τους¹⁴⁰ και η εμμονή τους με τους Βρετανούς¹⁴¹, αλλά τα επιχειρήματά του είχαν κάποια περιορισμένη μεν αλλά και βέβαιη επιρροή, καθώς ο ΕΛΑΣ μετά την άφιξη Τέμπο -όπως σημειώνει η Barker-

¹⁴⁰ Σύμφωνα με τα λεγόμενα Σιάντου προς Τέμπο, όπως ο τελευταίος τα παραθέτει, το ΕΑΜ και το ΚΚΕ προέκριναν την άμεση δημιουργία κυβέρνησης συνασπισμού με τον δημοκρατικό αστικό πολιτικό κόσμο, η οποία θα πραγματοποιούσε μεταπολεμικά ελεύθερες εκλογές ώστε να επιτραπεί στον ελληνικό λαό να εκφράσει αβίαστα την πολιτική του βούληση.

¹⁴¹ Όπως ειπώθηκε από τον Τζήμα στο Τέμπο, σύμφωνα με τις καταγραφές του τελευταίου, οι Βρετανοί ήταν για τον ελληνικό λαό οι πιο δημοφιλείς σύμμαχοι, έχοντας διαχρονική επιρροή και συμφέροντα στη χώρα.

επέκτεινε την περιοχή δράσης του¹⁴² και γινόταν «όλο και περισσότερο αντιβρετανικός».¹⁴³

Η παράθεση τέτοιων επιχειρημάτων, ακόμη κι αν καλύπτεται επιστημονικά με τη χρήση διευκρινιστικών φράσεων, φαίνεται πως απλά κινείται στην προσπάθεια αναβάθμισης της παρέμβασης Τέμπο στο ελληνικό αριστερό-κομμουνιστικό αντιαξονικό κίνημα.

Το πλήθος όμως των δεδομένων και των προκλήσεων εντός των οποίων το κίνημα αυτό έπρεπε να λάβει τις όποιες αποφάσεις του, ήταν γιγάντιο. Ενδεικτικά μπορούμε να σημειώσουμε ότι κατά την περίοδο δημιουργίας του ΣΝΟΦ, το ΚΚΕ/ΕΑΜ/ΕΛΑΣ είχε ήδη δεσμευθεί με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και προσπαθούσε να διαχειριστεί τη νέα θέση του¹⁴⁴, αναζητούσε πολιτικές συμμαχίες με αστικές προσωπικότητες από τον δημοκρατικό χώρο, είχε ενδυναμώσει με την παράδοση του ιταλικού σπλιτισμού και διεξήγαγε έναν εμφύλιο πόλεμο με την ΠΑΟ και τον ΕΔΕΣ. Όλη εκείνη την περίοδο, το ΚΚΕ προσπαθούσε επιπρόσθετα να αντικρούσει την προπαγάνδα που εισήγαγαν τα πλαστά συμφωνητικά που αναφέρθηκαν παραπάνω, και με τις μπροσούρες του περί «Λαϊκής Δημοκρατίας» και «Εθνικού Ζητήματος», στόχευε να κατατάξει το κόμμα μεταξύ των εθνικών κομμάτων και να κερδίσει την εμπιστοσύνη όχι μόνο των εργατών και των αγροτών αλλά και ευρύτερα του αστικού πληθυσμού.

Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε -ή τουλάχιστον να θέσουμε σε διάλογο- ότι η δημιουργία του ΣΝΟΦ ήταν απόρροια των πολύπλοκων δεδομένων της συγκεκριμένης περιόδου, εντός των οποίων πιεστικά το αριστερό αντιαξονικό κίνημα καλούνταν να πάρει τις αποφάσεις του και να θέσει τους στόχους του· ήταν απόρροια των αβεβαιοτήτων της περιόδου και σαφώς επικάλυπτε τις όποιες πραγματικές ανησυχίες και προβληματισμούς είχαν δημιουργηθεί από την επίσκεψη Τέμπο.

¹⁴² Ο Σιάντος είχε πει στον Τέμπο, σύμφωνα με την αφήγηση του τελευταίου, ότι η δράση του ελληνικού κινήματος εστιαζόταν στις πόλεις και όχι στην επαρχία γιατί στην Ελλάδα ο πληθυσμός ζούσε κυρίως στις πόλεις.

¹⁴³ Elisabeth Barker, *British Policy in South East Europe in the Second World War*, ό.π., σ. 189-190.

¹⁴⁴ Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ, Επικαιρότητα*, Αθήνα 1984, σ. 149-152. Βλ. επίσης, John Hondros, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-44*, Pella Publishing Company, New York 1983, σ. 150-169.

Κεφάλαιο 3: ΣΝΟΦ, προσέγγιση της ιστορίας του: η περίοδος της ανάπτυξης

3.1 Η ίδρυση και η πρώτη περίοδος δράσης

Σε ότι αφορά την ιστορική θεώρηση, το ΣΝΟΦ ως οργάνωση φαίνεται πως ιδρύθηκε στις 20 Οκτώβριου του 1943 στην περιοχή της Καστοριάς και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους στην περιοχή της Φλώρινας¹⁴⁵, ενώ στον κομματικό τύπο εμφανίστηκε για πρώτη φορά δυο μήνες μετά και συγκεκριμένα τον Γενάρη του 1944. Στην πρώτη εκείνη αναφορά, το ΣΝΟΦ θεωρείται αποτέλεσμα της «*ώριμης πολιτικής γραμμής*» και «*είναι το ίδιο το ΕΑΜ μεταφρασμένο στην ψυχή του σλαυομακεδόνα*», «*για να βρή την πλήρη ισοτιμία του με τον Ελληνικό Λαό σε μια ΛΕΥΤΕΡΗ, ΑΚΑΙΡΕΑ, ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΚΑΙ ΛΑΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*».¹⁴⁶ Την πρωτοβουλία για την ίδρυση της οργάνωσης φαίνεται πως έλαβε το Μακεδονικό και το Δυτικομακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ¹⁴⁷, ενώ ο στόχος δείχνει να ήταν η ένταξη των Σλαβομακεδόνων στην αντίσταση στα πλαίσια της ένταξης και κινητοποίησης των μειονοτήτων και η αντιμετώπιση του σπλισμένου κομιτάτου.¹⁴⁸

Τον Σεπτέμβριο, σύμφωνα με ορισμένες πηγές, φέρεται να είχε προηγηθεί συνάντηση ανάμεσα στον γραμματέα Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ Δυτικής

¹⁴⁵ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944. Κατοχή-Αντίσταση- Εθνοτικές και Εμφύλιες συγκρούσεις*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 243· Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 125· Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 114· Lazo Pop-Janevski, *Kosturskoto Selo D' mbeni*, Skorje 1996, σ. 125· Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 25.

¹⁴⁶ Εφημ. *Λαϊκό Βήμα*, *Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Καστοριάς*, Γενάρης 1944, σ. 6.

¹⁴⁷ *Egejska Makedonija vo Antifasistickata Vojna 1 Januari-31 Avgust 1944*, Τόμος 7^{ος}, Βιβλίο 2^ο, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1987, Ντοκουμέντο(στο εξής Ντοκ.) Ντόκ. 208, σ. 445· Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 24· Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», ό.π., σ. 383· Σταύρος Κωστόπουλος, σ. 179. Αρκετά ανεξακρίβωτος παραμένει ο μεταγενέστερος ισχυρισμός ότι η απόφαση περί ίδρυσης του ΣΝΟΦ πάρθηκε τον Οκτώβρη του 1943 από την ΠΓ του ΚΚΕ σε: *Egejska Makedonija vo nob 1949*, Τόμος 6^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1985, Ντοκουμέντο(στο εξής Ντοκ.) 152, σ. 312. Έκθεση Κεραμιτζήφ Δημάκη προς την ΚΕ του ΚΚΕ. Επίσης στο: Αχιλλέας Ιωάν. Παπαϊωάννου, *Η παρέλαση των γιγάντων*, Μπίμπης, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 58. Ο συγγραφέας καταθέτει την άποψη πως το ΣΝΟΦ το είχε δημιουργήσει το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ με έγκριση της τότε ηγεσίας του ΚΚΕ (Σιάντος).

¹⁴⁸ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», ό.π., σ. 383· Κίτσος Γαγγιώργος, *Σκιαγράφηση της Εθνικής Αντίστασης στη Φλώρινα*, χ.ε., Αθήνα 1990, σ. 33-34.

Μακεδονίας Χρήστο Κάλφα-Ανδρέα, τον Αντώνη Αντωνόπουλο γραμματέα Τοπικής Επιτροπής Καστοριάς και τον Θανάση Καρτσούνη Γραμματέα Τοπικής Επιτροπής Κοζάνης. Στην συνάντηση παρευρέθηκε και ο Πασχάλης Μητρόπουλος με την ιδιότητα του «επικεφαλής των μακεδονικών τμημάτων» του ΕΛΑΣ. Στην συνάντηση εκείνη ήταν κατά μια άποψη, που συμφωνήθηκε η αναγκαιότητα εδραίωσης ξεχωριστής «μακεδονικής αντιφασιστικής οργάνωσης» στις περιοχές της Φλώρινας και της Καστοριάς, υπό τον όρο αυτές να καθοδηγούνται από τους επικεφαλής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ.¹⁴⁹

Στην τοποθέτηση του στην διάρκεια εκείνης της συνάντησης ο Πασχάλης Μητρόπουλος εξέφρασε την άποψη πως μια ανάλογη οργάνωση, «δεν θα κινητοποιούσε μόνο τον μακεδονικό λαό στην μάχη ενάντια στον κατακτητή και την μεγαλοβουλγαρική προπαγάνδα, αλλά θα συνέβαλλε στην αδερφοποίηση μεταξύ μακεδονικού και ελληνικού λαού καθώς και στην ισοτιμία των Μακεδόνων στην Αιγιακή Μακεδονία».¹⁵⁰ Λίγες μέρες αργότερα, σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ προχώρησε στην έκδοση απόφασης σύμφωνα με την οποία υποχρέωνε την κομματική επιτροπή Καστοριάς να συμφωνήσει στην ίδρυση του ΣΝΟΦ.¹⁵¹

Ο λόγος που το ΚΚΕ προχώρησε σε μια ανάλογη απόφαση, φαίνεται πως ήταν για να εντάξει τους σλαβόφωνους στον αντιστασιακό αγώνα και να τους κρατήσει μακριά από την δυναμική του κομιτάτου και της βουλγαρικής προπαγάνδας.¹⁵² Σε μεταγενέστερη «Έκθεση της Επιτροπής Περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ για την τρίχρονη απελευθερωτική πάλη του λαού της Μακεδονίας» αναφέρεται πως «Στην περιφέρεια Φλωρίνης το 75% σχεδόν του πληθυσμού είναι σλαυομακεδόνες, το υπόλοιπο στοιχείο αποτελείται από πρόσφυγες και άλλους. Το ΕΑΜ κατόρθωσε να επηρεάσει και οργανώνει τους πρόσφυγες, δεν κατόρθωσε όμως να οργανώσει σε μια ενιαία εαμική οργάνωση και το σλαυομακεδονικό στοιχείο, πράγμα, που

¹⁴⁹ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 23-24· Αχιλλέας Ιωάν. Παπαϊωάννου, *Η παρέλαση των γιγάντων*, ό.π., σ. 20. Στο σύντομο βιογραφικό που δίνει ο συγγραφέας για τον Αντώνη Αντωνόπουλο αναφέρει πως με δική του πρόταση, όπως και πρόταση άλλων στην ΚΕ του ΚΚΕ δημιουργήθηκε το ΣΝΟΦ.

¹⁵⁰ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 24.

¹⁵¹ Στο ίδιο.

¹⁵² Ραϋμόνδος Αλβανός, *Κοινωνικές Συγκρούσεις και Πολιτικές Συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)*, ό.π., σ. 269-270.

οδήγησε την επιτροπή ΕΑΜ Δυτικής Μακεδονίας να οργανώσει σε ξεχωριστό ΕΑΜ τους σλαβομακεδόνες με τη σλαβόφωνη ονομασία ΣΝΟΦ...»¹⁵³

Οι Σλαβομακεδόνες αφενός υπερτερούσαν πληθυσμιακά στην περιοχή, αφετέρου φαίνεται πως σε ορισμένο βαθμό, ένα μέρος τους είχε παρασυρθεί από την βουλγαρική προπαγάνδα. Το ΚΚΕ, επιδίωξε να αποτρέψει τους σλαβόφωνους αυτούς από την ένταξη στο κομιτάτο αρχικά με την βία. Κατά ορισμένες απόψεις, η λογική αυτή όχι μόνο δεν τους έστρεψε προς το αντιφασιστικό μέτωπο, αλλά τους έκανε να χάσουν την εμπιστοσύνη τους στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και να μην εντάσσονται στους μηχανισμούς τους.¹⁵⁴ Έτσι, για να καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη της ομάδας αυτής, να την αποκόψει από την υιοθέτηση των στοχεύσεων της βουλγαρικής προπαγάνδας και να την εντάξει στο αντιστασιακό κίνημα προχώρησε στην ίδρυση του ΣΝΟΦ.¹⁵⁵

Αυτό φυσικά, δεν αναιρεί τις απόψεις που έχουν αποτυπωθεί από μέρους της ελληνικής και όχι μόνο βιβλιογραφίας, οι οποίες παρατέθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, περί χειρονομίας καλής θέλησης προς τους Γιουγκοσλάβους ή περί επιθυμίας των Γιουγκοσλάβων για ίδρυση μιας ανάλογης οργάνωσης στο βαθμό που απλώς θα αποτελούσε για τους ίδιους μια επιθυμητή κατάσταση ή έναν ευσεβή πόθο. Ωστόσο φαίνεται, πως θα ήταν αδύνατον να συμβεί κάτι στην ελληνική Μακεδονία που θα είχε τη δύναμη να το δημιουργήσει το ΚΚΜ χωρίς αυτό να έχει την αποδοχή και την στήριξη του ΚΚΕ, την στιγμή μάλιστα που στην άλλη πλευρά των συνόρων το αντιστασιακό κίνημα βρισκόταν ακόμα σε εμβρυικό στάδιο.

Το ιδρυτικό συνέδριο του ΣΝΟΦ για την περιοχή της Καστοριάς, έλαβε χώρα στο χωριό Πολυάνεμος όπου ορίστηκε και η έδρα του στα τέλη του Δεκέμβρη του 1943¹⁵⁶, ενώ αυτό της Φλώρινας τον Νοέμβρη του 1943 στο χωριό Δροσοπηγή.¹⁵⁷

¹⁵³ ΚΕ ΚΚΕ-Ιστορικό Τμήμα, *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τόμος Α΄*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 95.

¹⁵⁴ Alexandar Litovski, *Makedonskata Nacionalnoosloboditelna Platforma vo Ftorata Svetska Vojna (1941-1944)*, Sojuz na zdruzenijata na Makedontsite od Egejskiot del na Makedonija-Skopje, Skopje 2008, σ. 79· *EM vo AV*, τ. 1, ό.π., Ντόκ. 207, σ. 442.

¹⁵⁵ Alexandar Litovski, *Makedonskata Nacionalnoosloboditelna Platforma vo Ftorata Svetska Vojna (1941-1944)*, ό.π., σ. 79-80· Ραϋμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 269-270.

¹⁵⁶ Ραϋμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 270· Tasko Mamurovski, σ. 25.

¹⁵⁷ Tasko Mamurovski, σ. 25· *EM vo AV*, τ. 1, ό.π., Ντόκ. 208, σ. 445.

Ύστερα από τα παραπάνω και συγκεκριμένα στις 27 Δεκεμβρίου ακολούθησε η περιφερειακή του σύσκεψη στο χωριό Ποιμενικό.¹⁵⁸ Κατά τις εργασίες αυτών των συνεδριάσεων ορίστηκαν ως γραμματείς για την περιοχή της Καστοριάς ο Πασχάλης Μητρόπουλος και για την περιοχή της Φλώρινας ο Κυριάκος Πυλάης.¹⁵⁹

Στην συνεδρίαση της περιοχής Καστοριάς ο Πασχάλης Μητρόπουλος μεταξύ άλλων τόνισε πως: «η ίδρυση του ΣΝΟΦ θα δημιουργήσει και θα καλλιεργήσει την εθνική αυτοσυνειδησία ανάμεσα στον μακεδονικό λαό. Μέσα από αυτή την οργάνωση θα ικανοποιηθούν οι επιθυμίες να ικανοποιήσει τα εθνικά του δικαιώματα να ζήσει ελεύθερος και να εκφραστεί πολιτισμικά».¹⁶⁰ Σε εκείνη της Φλώρινας, αποφασίστηκε η ίδρυση της οργάνωσης ΣΝΟΦ, καθώς αποτελούσε πια μια «αναγκαιότητα», με πρωτοβουλία της κομματικής οργάνωσης Μακεδονίας. Στην συζήτηση στο χωριό Δροσοπηγή αποφασίστηκε το πρόγραμμα, η ονομασία και η οργανωτική δομή της οργάνωσης, ενώ απόψεις για ανεξάρτητη δράση του από το ΕΑΜ απορρίφθηκαν.¹⁶¹ Όσον αφορά στην ίδρυση της οργάνωσης Φλώρινας, είναι πιθανό αυτή να έλαβε χώρα κατά την σύγκληση της Β΄ Περιφερειακής Συνδιάσκεψης της Κομματικής Οργάνωσης Φλώρινας του ΚΚΕ η οποία έλαβε χώρα κι αυτή στα τέλη Νοέμβρη στο χωριό Δροσοπηγή. Ο λόγος που διατυπώνεται μια ανάλογη σκέψη, είναι πως σύμφωνα με διαθέσιμη πηγή κατά την Συνδιάσκεψη εκείνη, έλαβε χώρα εισήγηση με θέμα: «*Το Σλαυομακεδονικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΣΑΜ) και το Εθνικό ζήτημα της Σλαυομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα*»¹⁶², ωστόσο αυτό θα μπορούσε να αποτελεί και τυχαίο γεγονός.

Ως βασικοί σκοποί της οργάνωσης τέθηκαν, σύμφωνα και με τις μεταγενέστερες αποφάσεις της 1^{ης} Συνδιάσκεψης της οργάνωσης Καστοριάς, ο αφοπλισμός των σλαβόφωνων που είχαν εξοπλιστεί από τους Ιταλούς, η ένταξη τους στο ΣΝΟΦ και η καλλιέργεια σλαβομακεδονικής εθνικής συνείδησης.¹⁶³ Αυτό το τελευταίο, αποτελεί την κεντρική γραμμή του ΣΝΟΦ και περνάει μέσα από την συμμαχία με το ελληνικό

¹⁵⁸ Σταύρος Κωτσόπουλος, *Η εθνική αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 183-184.

¹⁵⁹ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 25.

¹⁶⁰ Ό.π., σ. 25-26.

¹⁶¹ *ΕΜ νο ΑΥ*, τ. 1, ό.π., Ντόκ. 208, σ. 445.

¹⁶² Εφημ. *Αγώνας*, Φλώρινα, 20 Δεκέμβρη 1943, σ. 4.

¹⁶³ Ραϊμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 270.

αντιστασιακό κίνημα ως εγγύηση για την κατοχύρωση των εθνικών δικαιωμάτων των Σλαβομακεδόνων.¹⁶⁴

Στην σύντομη πορεία της, η οργάνωση επεδίωξε να πραγματοποιήσει τους παραπάνω στόχους μέσα από μια σειρά δράσεων. Η ένταξη στο ΣΝΟΦ και η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης επιδιώχθηκαν μέσα από την πλατιά διαφώτιση και την κυκλοφορία μιας σειράς από έντυπα. Ωστόσο σημαντικό βάρος, αποδόθηκε και στο χτύπημα του κομιτάτου το οποίο έλαβε χώρα με δύο ολότελα διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά για μια πρώτη περίοδο (Νοέμβριος 1943-Φεβρουάριο 1944) το ΣΝΟΦ μέσα από την δυναμική της πειθούς και την εκμετάλλευση των συγγενικών δικτύων επεδίωξε να προσεταιριστεί τους οπλισμένους σλαβόφωνους, ενώ από τον Μάρτιο του 1944 και έπειτα μέχρι και την διάλυση της τον Μάιο, κατέφυγε στην συστηματική βία.

Το ΣΝΟΦ, διέθετε την δομή των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων του ΕΑΜ (Περιφερειακές Επιτροπές, Τοπικές Οργανώσεις κλπ). Μάλιστα παρακολουθώντας την κομματική αλληλογραφία της εποχής¹⁶⁵, αλλά και τις εκλογές στελεχών που ακολούθησαν τις Συνδιασκέψεις των δυο περιφερειακών επιτροπών¹⁶⁶, αντιλαμβάνεται κανείς, πως η οργανωτική του δομή υπήρξε αρκετά εκτεταμένη και περιελάμβανε οργανώσεις ακόμα και σε μεγάλο αριθμό χωριών.¹⁶⁷ Επίσης προχωρούσε σε ανάλογες με τις άλλες μετωπικές οργανώσεις ενέργειες, όπως πολιτική διαφώτιση, οικονομική ενίσχυση και συναδέλφωση των πληθυσμιακών ομάδων της περιοχής.¹⁶⁸ Παράλληλα ιδρύθηκε και οργανώθηκε ο ΣΝΟΒ (Slavijanomakedonska Narodna Osloboditelna Vojska, Σλαβομακεδονικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), ο οποίος αποτέλεσε μέρος του ΕΛΑΣ, ενώ οι Σνοφίτες αντάρτες θα φέρουν εκτός από τα διακριτικά του ΕΛΑΣ και του ΣΝΟΦ, το έμβλημα ΝΟΒ (Narodno Osloboditelna Vojska, Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός).¹⁶⁹ Επιπλέον

¹⁶⁴ *Egejska Makedonija vo Narodno Osloboditelnite Borbi (Nob), 1944-1945*, Τόμος 1^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1971, Ντοκουμέντο (στο εξής Ντοκ.) 74, σ. 388-390.

¹⁶⁵ Όπως βρίσκεται στην συλλογή *Egejska Makedonija vo Nob* και παρατίθεται στα παρακάτω κεφάλαια.

¹⁶⁶ Θα γίνει εκτενής αναφορά στο σχετικό κεφάλαιο.

¹⁶⁷ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., 46, 47, 48, 49, 50, σ. 368-370.

¹⁶⁸ Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 63.

¹⁶⁹ Andrew Rossos, "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949", *The Journal of Modern History*, Τεύχος 69, 1997, σ. 49. Ιωάννης

χρήσιμο είναι να αναφερθεί πως σύμφωνα με έγγραφα που αφορούσαν την οργάνωση υπήρχε και εφεδρικός ΣΝΟΒ, ο οποίος σύμφωνα με τα έγγραφα αυτά δραστηριοποιούνταν σε επιχειρήσεις του αντάρτικου.¹⁷⁰

Ευθύς αμέσως μετά την ίδρυση του ΣΝΟΦ, άρχισε η κυκλοφορία εντύπων στα σλαβομακεδονικά. Η κυκλοφορία αυτή υπαγόταν στην λογική της καλλιέργειας της σλαβομακεδονικής συνείδησης και της ικανοποίησης των αιτημάτων για ισονομία του σλαβομακεδονικού πληθυσμού της περιοχής, σε μια μελλοντική λαϊκή δημοκρατία.

Έτσι, το ΣΝΟΦ, εξέδωσε στην περιοχή της Καστοριάς την Slavijano Makedonski Glas (Σλαβομακεδονική Φωνή), ενώ στην περιοχή της Φλώρινας την εφημερίδα Sloboda (Ελευθερία). Παράλληλα, κυκλοφορούν μεταφράσεις κομματικών εφημερίδων της περιοχής στα σλαβομακεδονικά. Έτσι θα κυκλοφορήσει η Iskra (Σπίθα) στην Καστοριά και η Robeda (Νίκη) στην Φλώρινα. Επίσης στην περιοχή της Πρέσπας κυκλοφόρησαν τα έντυπα Strazar (Φρουρός) και Prespanski Glas (Πρεσπιώτικη Φωνή). Ανάλογα εγχειρήματα θα συμβούν και στην περιοχή της Έδεσσας και της Αλμωπίας όπου φυσικά το ΣΝΟΦ δεν έχει δημιουργήσει οργάνωση, αλλά σταδιακά την ίδια περίοδο θα αναπτυχθούν άλλες οργανώσεις.¹⁷¹

Παράλληλα, οι δυο περιφερειακές επιτροπές του ΣΝΟΦ, επεδίωξαν να έρθουν σε επαφή για να διεξαχθούν συζητήσεις, με σκοπό την σταδιακή δημιουργία ενιαίας οργάνωσης. Στις 28 Ιανουαρίου του 1944 στο χωριό Μαυρόκαμπος της Καστοριάς, διεξήχθη συνάντηση ανάμεσα στην Περιφερειακή Επιτροπή ΣΝΟΦ Φλώρινας και την αντίστοιχη της Καστοριάς. Αντιπρόσωποι της οργάνωσης Καστοριάς, ήταν οι Πασχάλης Μητρόπουλος, Μιχάλης Κεραμιτζής, Ναούμ Πέιος, Λάζαρος Παπαλαζάρου και Παντελής Ντουρντουλάκης. Το ΣΝΟΦ Φλώρινας, εκπροσωπούσαν οι Σταύρος Κωτσόπουλος, Κυριάκος Πυλάης και Γιώργος

Κολιόπουλος, ό.π., σ. 116· Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944». ό.π., σ. 130.

¹⁷⁰ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 3, 17, σ. 329, 351.

¹⁷¹ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 184-185· Τάσος Κωτσόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 192· Τάσος Κωτσόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40, ό.π., σ. 384· Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 26· Παύλος Κούφης, *Άλωνα Φλώρινας-Αγώνες και θυσίες*, σ. 86.

Τουρουτζάς. Θέμα της συνάντησης συν τοις άλλοις αποτέλεσε και το Μακεδονικό Ζήτημα.¹⁷²

Όσον αφορά την παρούσα συνάντηση, εντοπίστηκαν δυο αρχειακά τεκμήρια ανάμεσα στα οποία να σημειωθεί, πως υπάρχουν αρκετές διαφορές όσον αφορά την αποτύπωση του περιεχομένου και του κλίματος μέσα στο οποίο έλαβε χώρα η σύσκεψη εκείνη, καθώς και η αυτοβιογραφική διήγηση του Σταύρου Κωτσόπουλου¹⁷³, η οποία συμπληρώνει το δεύτερο αρχειακό τεκμήριο το οποίο είναι η έκθεση που τις μέρες εκείνες συνέταξε ο ίδιος και απέστειλε στο Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ.¹⁷⁴

Το πρώτο τεκμήριο αφορά σημειώσεις από την «*συγκρότηση της Περιφερειακής Επιτροπής ΣΝΟΦ Φλώρινας και Καστοριάς*».¹⁷⁵ Σύμφωνα με αυτές, στην συνάντηση εκείνη, συζητήθηκαν θέματα όπως «*το έθνος, οι μειονότητες και η ιστορία του Μακεδονικού Λαού*», οι βλέψεις της Βουλγαρίας στην περιοχή, πρακτικά ζητήματα για την επίτευξη πλατιάς λαϊκής διαφώτισης, έτσι ώστε να «*αποδειχτεί στο μακεδονικό λαό ότι είναι έθνος με δική του ιστορία*».¹⁷⁶ Τελευταίο θέμα αποτέλεσε η πρόσφατη «*επίθεση των Βουλγάρων*». Σύμφωνα με το έγγραφο, η Γερμανία διαβλέποντας την ήττα της χρησιμοποιεί τον βουλγαρικό στρατό, για να εκκαθαρίσει την περιοχή, αλλά επίσης και για να εντάξει στο παιχνίδι αυτό τους Σλαβομακεδόνες, έτσι ώστε να εκμηδενιστεί το απελευθερωτικό κίνημα. Ενώ μόνο η αδελφосύνη με τον ελληνικό λαό θα οδηγήσει στην νίκη και το ξεσκέπασμα του βουλγαρικού φασισμού.¹⁷⁷

Το δεύτερο τεκμήριο, αποτελεί την έκθεση που απέστειλε ο Σταύρος Κωτσόπουλος προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ και αφορούσε την «*συνάντηση των περιφερειακών επιτροπών του ΣΝΟΦ της Καστοριάς και της Φλώρινας με θέμα το Μακεδονικό Εθνικό Ζήτημα*». Σύμφωνα με την έκθεση, παρών στην συνάντηση ήταν και ο Πέρο (Petre Novacevski), για τον οποίο ο Πασχάλης Μητρόπουλος ζήτησε να

¹⁷² Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, ό.π., σ. 245-246.

¹⁷³ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 212-214.

¹⁷⁴ *ΕΜ νο ΑV*, τ. 1, Ντοκ. 19, σ. 20-21.

¹⁷⁵ Ό.π., Ντοκ. 18, σ. 19-20.

¹⁷⁶ Στο ίδιο.

¹⁷⁷ Στο ίδιο.

είναι παρών στην συνάντηση, αίτημα το οποίο οι εκπρόσωποι της οργάνωσης Φλώρινας αρνήθηκαν.

Στην συνάντηση, σύμφωνα με την έκθεση, συζητήθηκαν το «*Το Μακεδονικό Ζήτημα και η ίδρυση ομοσπονδιακού κράτους στην Ελλάδα, του οποίου μέλος θα αποτελεί η Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας του Αιγαίου*».¹⁷⁸ Ο Μητρόπουλος σύμφωνα με την έκθεση, υποστήριξε την πιθανότητα ίδρυσης ομοσπονδιακού κράτους στην Ελλάδα κατά τα πρότυπα της Γιουγκοσλαβίας. Πρόταση με την οποία διαφώνησαν οι Πυλάης και Κωτσόπουλος, υποστηρίζοντας την γραμμή του ΚΚΕ περί ισοτιμίας των μειονοτήτων εντός του ελληνικού κράτους. Ο Μητρόπουλος φαίνεται να άλλαξε στάση, ωστόσο και για να δικαιολογήσει την πρόταση του επικαλέστηκε τις ανησυχίες του πληθυσμού ο οποίος «*μας ρωτά τι θα γίνει η Μακεδονία;*». Οι υπόλοιποι παρευρισκόμενοι φαίνεται να συμφώνησαν με τις θέσεις των Πυλάη και Κωτσόπουλου περί ισοτιμίας, πλην του Ναούμ Πέιου ο οποίος πρότεινε κι αυτός την ιδέα της ίδρυσης ομοσπονδιακού κράτους. Όταν διαπίστωσε πως οι υπόλοιποι δεν συμφωνούν μαζί του «*θύμωσε, ξάπλωσε σε ένα κρεβάτι για δυο ώρες, όσο κράτησε η συζήτηση, και δεν έλαβε μέρος*».¹⁷⁹ Στο τέλος της κοινής εκείνης σύσκεψης αποφασίστηκε να συνταχθεί έκθεση από τους δυο γραμματείς για κάθε μια από τις δυο ομάδες, και να αποσταλεί στο Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ. Να σημειωθεί πως η έκθεση του Πασχάλη Μητρόπουλου δεν εντοπίστηκε, συνεπώς οι απόψεις του παρατίθενται παραπάνω, καταγράφονται όπως διατυπώθηκαν στην έκθεση του γραμματέα της οργάνωσης Φλώρινας Σταύρου Κωτσόπουλου.

Να αναφερθεί εδώ πως κατά την μελέτη του αυτοβιογραφικού πονήματος του Σταύρου Κωτσόπουλου, εντοπίστηκαν ορισμένες διαφοροποιήσεις οι οποίες είναι χρήσιμο να κατατεθούν. Σύμφωνα με το πόνημα αυτό, στην σύσκεψη έλαβαν μέρος εκτός από τους αναφερθέντες και άλλα στελέχη της Καστοριάς. Ο Πέρο ενώ δεν συμμετείχε στην σύσκεψη, παρέμεινε στο διπλανό δωμάτιο και στα διαλλείματα ο Ναούμ Πέιος και ορισμένοι άλλοι αντάλλασαν απόψεις μαζί του. Σύμφωνα με τον συγγραφέα αυτό καταδεικνυε και την επιθυμία του ΚΚΓ να «*θέσει κάτω απ' την άμεση καθοδήγηση του το ΣΝΟΦ και του σλαβομακεδονικό απελευθερωτικό κίνημα*». Επίσης δεν αναφέρεται ο Πασχάλης Μητρόπουλος ως ο βασικός εισηγητής

¹⁷⁸ Ο.π., Ντοκ. 19, σ. 20-21.

¹⁷⁹ Στο ίδιο.

και εκείνος που υποστήριξε την ιδέα της ομοσπονδοποίησης της Ελλάδας μεταπολεμικά αλλά ο Ναούμ Πέιος με την θέση του οποίου δεν συμφώνησε κανείς.¹⁸⁰

Η σύσκεψη αυτή, παρά τις όποιες λεπτομερειακές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα υπάρχοντα αρχειακά και μη τεκμήρια, κατέδειξε τις ήδη υπαρκτές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δυο Περιφερειακές Επιτροπές, οι οποίες φανέρωναν επιπρόσθετα και έναν διαφορετικό τρόπο αντίληψης όσον αφορά την διευθέτηση του Μακεδονικού Ζητήματος στην μεταπολεμική εποχή. Επίσης, η μη ύπαρξη συμφωνίας ανάμεσα στις δυο ομάδες, απομάκρυνε το ενδεχόμενο ενοποίησης των δυο Περιφερειακών Επιτροπών με αποτέλεσμα το ΣΝΟΦ να παραμένει διασπασμένο κατά νομαρχιακά διαμερίσματα με όσες συνέπειες θα είχε αυτό μελλοντικά.¹⁸¹

3.2 Οι ειρηνικές απόπειρες αφοπλισμού των οπλισμένων από το Κομιτάτο

Διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο η οργάνωση κινήθηκε προς την εξουδετέρωση του κομιτάτου, μπορούμε να ανιχνεύσουμε δύο διακριτές πολιτικές, που υιοθετήθηκαν και διαδοχικά εφαρμόστηκαν για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου.

Αρχικά, το ΣΝΟΦ, επεδίωξε έναν εθελοντικό αφοπλισμό των οπλισμένων από το κομιτάτο χωριών. Ο εθελοντικός αυτός αφοπλισμός, ξεκινάει με την ίδρυση του ΣΝΟΦ, όταν το κομιτάτο πνέει τα λοίσθια καθώς μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, φαίνεται να οδηγείται σε διάλυση.¹⁸²

Πιο συγκεκριμένα, ύστερα από την ανακοίνωση της συνθηκολόγησης της Ιταλίας, και την σταδιακή αποχώρηση των Ιταλών από την περιοχή της Καστοριάς την διοίκηση ανέλαβαν οι Γερμανοί. Το πρώτο εκείνο διάστημα, περιόρισαν οι ίδιοι την

¹⁸⁰ Σταύρος Κωτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 212-214.

¹⁸¹ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος», σ. 434· Ιωάννης Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 124-125· Tasko Mamurovski, *ό.π.*, σ. 27.

¹⁸² Σοφία Ηλιάδου, *Τα χρώματα της βίας στη δυτική Μακεδονία*, *ό.π.*, σ. 223· Γιώργος Κουμαρίδης, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα», *ό.π.*, σ. 68.

δράση του κομιτάτου¹⁸³ και έτσι παρατηρήθηκε το φαινόμενο πολλοί πρώην κομιτατζήδες να περάσουν στον ΕΛΑΣ.¹⁸⁴ Το πέρασμα τους αυτό, ήταν το βασικό επιχείρημα του Κάλτσεφ προς τους Γερμανούς έτσι ώστε αυτοί να επιτρέψουν τον εκ νέου εξοπλισμό των χωρικών, τον οποίο ανέλαβε ο ίδιος ο Κάλτσεφ, ο οποίος ορίστηκε ο στρατιωτικός σύνδεσμος της Βουλγαρίας στο γερμανικό φρουραρχείο Καστοριάς.¹⁸⁵

Το ΣΝΟΦ, την ίδια περίοδο επεδίωξε να προσεταιρισθεί με ειρηνικό τρόπο τους κομιτατζήδες και τον οπλισμό τους. Αυτό συνέβη μέσα από την χρήση της κοινής γλώσσας, της επίκλησης της κοινής εθνοτικής καταγωγής και των δεσμών αίματος, αλλά και ορισμένες φορές μέσα από την επιστράτευση των απειλών και του φόβου. Μέσα από αυτή την διαδικασία πολλά χωριά αφοπλίστηκαν και κάποια, ακόμα κι αν δεν αφοπλίστηκαν ολοκληρωτικά, ήταν σε συνεννόηση και επαφή με τους αντάρτες.

Είναι πολύ χαρακτηριστική η περίπτωση που περιγράφει ο Νεδέλκος για να κατανοήσει κανείς το εύρος και την δυναμική της διαδικασίας συνεννοήσεων και την αποτελεσματικότητά της. Σύμφωνα με τον ίδιο, εισέβαλαν στο σπίτι του αρχηγού των κομιτατζήδων στο Τρίγωνο της Φλώρινας, ζητώντας από τους ενοίκους του να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Πρότειναν επίσης στην διαδικασία αυτή να συμμετέχουν και οι οπλισμένοι του γειτονικού Ανταρτικού. Παρά τις ενστάσεις των κομιτατζήδων, εξαιτίας του φόβου αντιποίνων από τους Γερμανούς, οι ίδιοι αποδέχτηκαν το σχέδιο έτσι ώστε να «ξεμπλέξουν» από αυτή την υπόθεση.¹⁸⁶

Ανάλογα περιστατικά εθελοντικής μετάβασης από το κομιτάτο στον ΕΛΑΣ, περιγράφονται να συμβαίνουν και σε άλλα χωριά και συγκεκριμένα στο Δενδροχώρι και τον Γάβρο της Καστοριάς. Στα χωριά εκείνα σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές, χάρη στην σκληρή δουλειά των οργανώσεων και των πολιτικών υπευθύνων της περιοχής, οι αντάρτες έγιναν πανηγυρικά δεκτοί και οι μέχρι πρότινος οπλισμένοι

¹⁸³ Αθανάσιος Χρυσόχου, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Οι Γερμανοί εν Μακεδονία(1941-1944)*, ό.π., σ. 323.

¹⁸⁴ ΕΛΙΑ, Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου, Διοίκηση Χωροφυλακής Καστοριάς, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «ετήσια έκθεσις δράσεων ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Ιανουαρίου 1944, αρ. πρ. 34/1/1.

¹⁸⁵ Ραϋμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 278.

¹⁸⁶ Γεωργίος Νεδέλκος, *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 76-78.

κομιτατζήδες τέθηκαν χωρίς την παραμικρή αντίδραση στην υπηρεσία και τις διαταγές του ΕΛΑΣ.¹⁸⁷

Ανάλογες επιτυχίες, οδήγησαν ακόμη και τα όργανα της χωροφυλακής να θεωρούν πως η ίδρυση του ΣΝΟΦ σε σχέση με την δράση του Κομιτάτου, «*ανέκοψε την συστηματικήν αυτού οργάνωσιν*», χωρίς ωστόσο αυτό να θεωρείται απαραίτητα θετικό για τα «*Ελληνικά συμφέροντα*», «*διότι το ΣΝΟΦ δεν είναι τίποτε άλλο ειμή αυτό τούτο το βουλγαρικόν κομιτάτον Καστορίας, το οποίον απλώς ήλλαξε θέσιν και μορφήν μεταβληθέν από εθνικού βουλγαρικού οργάνου, εις σλαυοκομμουνιστικόν, προς καλλιτέραν εξυπηρέτησιν της διπρόσωπου πολιτικής του επίσημου βουλγαρικού κράτους*».¹⁸⁸

3.3 Η ένοπλη δράση ενάντια στους οπλισμένους της ΟΧΡΑΝΑ και του Κομιτάτου

Από τον χειμώνα του 1943 προς 1944 φαίνεται πως σταδιακά υπάρχει μια αλλαγή στάσης. Η προσπάθεια επαφών στελεχών του ΣΝΟΦ με τον Κάλτσεφ¹⁸⁹ και γενικά με ανώτερα στελέχη του κομιτάτου και η μη ευόδωση του στόχου του αφοπλισμού τους με ειρηνικά μέσα, οδήγησε στην μεταστροφή της πολιτικής του ΣΝΟΦ. Πιο συγκεκριμένα, επιδιώχθηκε επαφή και συνεννόηση ανάμεσα σε ανώτερα στελέχη του ΣΝΟΦ και τον Κάλτσεφ η οποία διατάχθηκε από το Δυτικομακεδονικό Γραφείο.¹⁹⁰ Σύμφωνα με την αντικομμουνιστική προπαγάνδα της εποχής η συνάντηση αυτή διεξήχθη «*δια να καθορίσουν από κοινού την περαιτέρω στάσιν των Βουλγάρων*».¹⁹¹

Να σημειωθεί εδώ πως ανάλογες επαφές δεν διενεργούσε μόνο ο ΕΛΑΣ, αλλά και τα Τάγματα Ασφαλείας τα οποία στη βάση του αντικομμουνισμού, επεδίωξαν την

¹⁸⁷ Αριστοτέλης Χουτούρας (Αρριανός), «Από τη δράση του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία», Εθνική Αντίσταση, Τεύχος 97, Οκτώβρης-Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1997, σ. 70· Κίτσος Γαγγιώργος, Σκιαγράφηση της Εθνικής Αντίστασης στη Φλώρινα, ό.π., σ. 25.

¹⁸⁸ ΕΛΙΑ, Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου, Διοίκηση Χωροφυλακής Καστορίας, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «ετήσια έκθεσις δράσεως ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Ιανουαρίου 1944, αρ. πρ. 34/1/1.

¹⁸⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κ. 415, Φ 23/8/52^α: Περικλής προς Θεόφιλο 4/6/1944.

¹⁹⁰ Ραϋμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 280.

¹⁹¹ Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, ό.π., σ. 69.

προσέγγιση των πρώην Κομιτατζήδων, έτσι ώστε οι δεύτεροι να μην περάσουν στην αντίσταση αναζητώντας προστασία. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πηγές, υπήρξε πρόταση από την πλευρά των οπλισμένων του Κομιτάτου για προσάρτηση στα Τάγματα Ασφαλείας.¹⁹² Επίσης διαθέτουμε και ορισμένες αναφορές που φανερώνουν την ύπαρξη σχέσης του Κομιτάτου με τα Τάγματα Ασφαλείας.¹⁹³

Παράλληλα, ο εντατικός και αναγκαστικός εξοπλισμός που άρχισε να διενεργείται με την ίδρυση της ΟΧΡΑΝΑ, δεν άφηνε περιθώρια στο ΣΝΟΦ και τον ΕΛΑΣ για χρήση του λόγου όσον αφορά τον αφοπλισμό και των προσεταιρισμό των οπλισμένων σλαβοφώνων. Επιπλέον μετά και τη Συμφωνία της Πλάκας¹⁹⁴, το μοίρασμα και ο καθορισμός δράσης όπου κάθε αντάρτικη ομάδα θα είχε την κυριαρχία, οδηγούσε στην ανάγκη για πλήρη και οριστική εκκαθάριση της εκάστοτε περιοχής.

Τον Φεβρουάριο του 1944, σύμφωνα με έγγραφο που υπογράφουν και αποστέλλουν προς τον Γραμματέα ΣΝΟΦ Καστοριάς Πασχάλη Μητρόπουλο, οι Στράτος Κέντρος (Σλομπόδας) και Μιχάλης Κεραμιτζής (Μπιστρίτσκι) ως στρατιωτικού υπεύθυνοι εφεδρικού και Γκρούπας Κορεστίων, διαφαίνεται πλέον οριστικά η αλλαγή της μέχρι τότε στάσης.¹⁹⁵

Σύμφωνα με το εν λόγω έγγραφο, μετά από περιοδεία των υπευθύνων σε σλαβόφωνα χωριά της περιοχής των Κορεστίων, ζητείται να τους δοθεί το δικαίωμα να έρθουν σε συνεννόηση με τους αρχηγούς των κομιτατζήδων «και εάν υπάρχει συνεννόηση να τους πάρουμε με το μέρος μου, εάν δεν υπάρχει ταύτη να τους κτυπήσω». Επίσης να «συλλάβω και να απομονώσω όλους τους λαομίσητους στο κάθε χωριό είτε αυτοί είναι βουλγαρόφιλοι είτε γκαρκομάνιδες¹⁹⁶ δεν έχει σημασία».¹⁹⁷ Οι συντάκτες της επιστολής, θεωρούν πως αν τους επιτραπούν όσα

¹⁹² ΕΛΙΑ, Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου, Διοίκηση Χωροφυλακής Καστοριάς, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «έκθεσις δράσεως ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Απριλίου 1944, αρ. πρ. 62/2/6.

¹⁹³ Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, *Βούλγαροι και Ιταλοί εγκληματίαι πολέμου εν Μακεδονία*, ό.π., σ. 60· *ΕΜ νο nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 42, σ. 366-367 και 353· Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 145.

¹⁹⁴ Ιωάννης Ιατρίδης, *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944*, Λιβάνη, Αθήνα 2013, σ. 266-268.

¹⁹⁵ *ΕΜ νο nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 17, σ. 350-351.

¹⁹⁶ Αναφέρεται στους λεγόμενους γκρεκομάνους, όρος ο οποίος σύμφωνα με τις διαθέσιμες πηγές χρησιμοποιήθηκε από τους εξοχικούς σλαβόφωνους Μακεδόνες της περιοχής ως δηλωτική κατηγοριοποίηση των σλαβόφωνων εκείνων που ταυτίστηκαν με το Πατριαρχείο και κατ' επέκταση με την ελληνική εθνική ιδέα και το κράτος.

¹⁹⁷ *ΕΜ νο nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 17, σ. 350-351.

ζητάνε «όχι μόνον η αντίδραση θα σπάση αλλά και αυτή η αντίδραση θα γίνει δραστική δύναμις όπως έγινε στα χωριά μας».¹⁹⁸

Η μεταστροφή της πολιτικής σχετικά με την αντιμετώπιση των οπλισμένων, φανερώνεται και από την πληθώρα από θανατικές καταδίκες που επιβάλλονται πια από τα Στρατοδικεία, που διεξάγονται από τις αντιστασιακές οργανώσεις¹⁹⁹, αλλά επιβεβαιώνεται πανηγυρικά ένα μήνα μετά και συγκεκριμένα στις 3 Μαρτίου του 1944, με την δημοσίευση προκήρυξης με τον ευφάνταστο τίτλο «Χωρίς Ταλαντεύσεις».²⁰⁰ Στην προκήρυξη εκείνη ύστερα από ένα πέρασμα από την ιστορία, τους λόγους και τους ανθρώπους οι οποίοι οδήγησαν τους Σλαβομακεδόνες «σ' ένα εμφύλιο σπαραγμό με τους Έλληνες», τονίζεται πως «οι αντάρτες οι σημερινοί δεν είναι οι αντάρτες οι παλιοί και ότι οι αντάρτες οι σημερινοί δεν παλεύουν μονάχα για τον ελληνικό λαό αλλά παλεύουν για όλους τους υποδουλωμένους λαούς».²⁰¹ Παροτρύνει σε πέρασμα των οπλισμένων στο αντάρτικο, καθότι όπως προειδοποιεί «αν την πρώτη φορά ο σλαβομακεδονικός και ελληνικός λαός εφάνη γενναιόδωρος και τους εσυγχώρησε είναι βέβαιο πως όποιος σήμερα πηγαίνει στο κομιτάτο και οπλίζετε αυτός πια δεν είναι παρασυρμένος». Η προκήρυξη κλείνει, προσκαλώντας τους Σλαβομακεδόνες που παραμένουν ακόμη στο κομιτάτο και δεν τους βαραίνουν εγκληματικές πράξεις, να το εγκαταλείψουν και σε περίπτωση που θέλουν ενταχθούν στο αντάρτικο.²⁰²

Επίσης και στον εαμικό τύπο και πιο συγκεκριμένα στην εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα* της Καστοριάς, περιλαμβανόταν άρθρο όπου, αφού γινόταν αναφορά σε όσους πήραν όπλα από τον κατακτητή, γινόταν ξεκάθαρο πως «σ' αυτούς όλους που ακούνε πια στη φωνή του Ράλλη, της ΠΑΟ και του Κάλτσεφ κάνουμε τη δήλωση πως δε θα χαριστούμε από δω κι ομπρός σε κανένα και θα περάση ο καθένας τους απ' τη φωτιά και το σίδηρο της πάνοπλης εκδίκησης μας». Κλείνει δε με τη φράση

¹⁹⁸ Στο ίδιο.

¹⁹⁹ Εφημ. *Γράμμος*, όργανο του 28^{ου} Συντάγματος της ΙΧ Μεραρχίας, 15/2/1944· Εφημ. *Λαϊκό Βήμα*, Καστοριά, Φεβρουάριος 1944, σ. 4. Επίσης για τα ίδια γεγονότα βλ., Εφημ. *Σμόλικας*, Όργανο της ΙΧ Μεραρχίας Δυτικής Μακεδονίας (ΕΛΑΣ), 18 Φεβρουαρίου 1944, σ. 2.

²⁰⁰ *ЕМ во поб*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 19, σ. 352-353.

²⁰¹ Στο ίδιο.

²⁰² Στο ίδιο.

«ΦΩΤΙΑ ΚΑΙ ΤΣΕΚΟΥΡΙ στους προσκυνημένους».²⁰³ Να προσθέσουμε εδώ πως μια παρόμοια αναφορά διακρίναμε και σε άρθρο της εφημερίδας *Αγώνας* του ΚΚΕ Φλώρινας, όπου αναφέρεται πως «πρώτοι εμείς πρέπει να χτυπήσουμε την αντίδρασι που θα φανεί οπουδήποτε με οποιανδήποτε μάσκα και με οποιονδήποτε τρόπο», «Η ώρα έφτασε. Όλοι στο πόδι, χτυπάτε αμείλιχτα την αντίδρασι. Ο καιρός της διαφώτισης πέρασε».²⁰⁴

Τέλος, ανάλογη προκήρυξη της «κομμουνιστικής οργάνωσης Καστοριάς» με τίτλο «Προκήρυξη προς τους σλαυόφωνους Χρούπιστας και περιχώρων» φαίνεται να κυκλοφόρησε σύμφωνα με τον Χρυσόχοου.²⁰⁵ Στην προκήρυξη εκείνη γίνεται λόγος για τα «λουμπένικα καθάρματα, αγύρτες λωποδύτες Νασκόπουλους, Μανοηλίδιδες, Λουκάδες, που μέχρι χθες δεν ήσαν τίποτε άλλο παρά Ιούδες και υπηρέτες των Ελλήνων φασιστών». Γίνεται επίσης επίκληση στην ιστορικότητα του «δεινοπαθισμένου Μακεδονικού Λαού» και κλείνει με το «Θάνατος στους προδότες»²⁰⁶ και μερικές στερεοτυπικές φράσεις της επαναστατικής ορολογίας της περιόδου οι οποίες είναι γραμμένες στα σλαβομακεδονικά με λανθασμένο ή άστοχο τρόπο, πράγμα που οδηγεί, σε συνδυασμό με την συνεχή χρήση του όρου «Μακεδόνες» σε μια περίοδο που το ΚΚΕ χρησιμοποιούσε σχεδόν αποκλειστικά την λέξη Σλαβομακεδόνες, σε αμφιβολίες σχετικά με την γνησιότητα της προκήρυξης, η οποία να σημειωθεί πως δεν έχει εντοπισθεί πουθενά αλλού.

Η πραγμάτωση των απειλών, το πέρασμα δηλαδή στην ένοπλη βία, συνέβη άμεσα. Το βράδυ της 24^{ης} Μαρτίου 1944, χτυπήθηκαν τα χωριά Ποριά και Κολοκυνθού, όπου οι μονάδες του ΕΛΑΣ συνέλαβαν έξι αιχμαλώτους ενώ υπήρχε και ένας αριθμός νεκρών «μη εξακριβωθέντες λόγω του σκότους» σύμφωνα με τα στοιχεία του υπ' αριθμόν 33 ανακοινωθέντος του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ.²⁰⁷ Για τα ίδια περιστατικά διαφωτιστική είναι η «Έκθεσης Τμήματος Καλοχωρίου

²⁰³ Εφημ., *Λαϊκό Βήμα*, Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Καστοριάς, Μάρτιος 1944, σ. 2.

²⁰⁴ Εφημ., *Αγώνας*, Φλώρινα, 10 Μαρτίου 1944, σ. 2.

²⁰⁵ Αθανάσιος Χρυσόχοου, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, Τόμος Β2, ό.π., σ. 108-109.

²⁰⁶ Στο ίδιο.

²⁰⁷ *ΕΜ νο ποβ*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 26, σ. 357-358· Κώστας Παπαναστασίου, *Το αντάρτικο στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, χ.ε., χ.η., σ. 80· Εφημ. *Λαϊκό Βήμα*. Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Καστοριάς, Καστοριά, Μάρτης 1944, σ. 1.

Λεύκης»²⁰⁸ όπου αναφέρεται πως η Κολοκυνθού κήκε σχεδόν εξ' ολοκλήρου ενώ συνελήφθησαν ορισμένοι «οι οποίοι είχαν υπεύθυνα πόστα» και εκτελέστηκαν επί τόπου. Το ίδιο συνέβη και στο χωριό Ποριά καθώς «οι Ποριότες πήραν 22 όπλα».²⁰⁹ Οι Κομιτατζήδες του χωριού Ποριά κατέφυγαν στην Καστοριά, ενώ εκείνοι του χωριού Μεσοποταμία κλείστηκαν χωρίς να «επιτρέπουν κανέναν στο χωριό ξένον», προτρέποντας παράλληλα «να πάρουν όλοι οι Σλαβομακεδόνες όπλα για την άμυνα του λαού μας ενάντια στους έλληνες φασίστες και ενάντια στους Σλαβομακεδόνες που βρίσκονται μαζί τους».²¹⁰ Τέλος στην έκθεση του τμήματος Καλοχωρίου-Λεύκης, αναφέρεται πως το ίδιο βράδυ κήκε από τους αντάρτες η γέφυρα του χωριού Μανιάκοι, ενώ είναι σημαντικό να αναφέρει κανείς, πως μολονότι συνέβησαν τα παραπάνω «κανένας Γερμανός δεν κινήθηκε από την Καστοριά».²¹¹

Στις 25 Μαρτίου του 1944, ακολούθησε επίθεση στο χωριό Κορησός της Καστοριάς, όπου τμήματα του ΕΛΑΣ «εφόνευσαν και ετραυμάτισαν 22, κατόπιν 5ώρου μάχης», αριθμός μάλλον υπερβολικός.²¹² Χτυπήθηκαν ακόμη τα χωριά Μεσοποταμία, Σιδηροχώρι Λεύκη, Περικοπή με 15 νεκρούς κομιτατζήδες και πολλούς τραυματίες καθώς και το χωριό Πολυκέρασος, με αποτέλεσμα οι κομιτατζήδες να το εγκαταλείψουν.²¹³ Να σημειωθεί πως στην μάχη της Κορησού που αναφέρθηκε παραπάνω, παραλίγο να χάσει την ζωή του και ο ίδιος ο Κάλτσεφ, αν δεν είχαν επέμβει κομιτατζήδες από το γειτονικό χωριό Λιθιά.

Κλείνοντας να σημειωθεί πως μάχες και απόπειρες αφοπλισμού των εξοπλισμένων χωριών, συνέχισαν να λαμβάνουν χώρα και μετά την διάλυση του ΣΝΟΦ, όπως η επίθεση στις 21 Αυγούστου του 1944 στο χωριό Πολυκέρασος για δεύτερη φορά, όπου τάγμα της ΙΧ Μεραρχίας μπήκε στο χωριό με αποτέλεσμα να «σκοτωθούν 20 κομιτατζήδες και να πιαστούν 150 αιχμάλωτοι», πετυχαίνοντας

²⁰⁸ *EM no pob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 35, σ. 361-362.

²⁰⁹ Στο ίδιο.

²¹⁰ Ό.π., Ντοκ. 42, σ. 366-367.

²¹¹ Ό.π., Ντοκ. 35, σ. 361-362.

²¹² Ό.π., Ντοκ. 26, σ. 357-358· Εφημ. *Λαϊκό Βήμα*. Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Καστοριάς, Καστοριά, Μάρτης 1944, σ. 1.

²¹³ Κώστας Παπαναστασίου, *Το αντάρτικο στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, ό.π., σ. 80· Εφημ. *Γράμμος*, 28^ο Σύνταγμα ΙΧ Μεραρχίας ΕΛΑΣ, 1/4/44· Ραϊμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 284· Αμύντας Κοσμάς, *Εθνική Αντίσταση, Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός Καπετάνιου*, Μπίμπη, χ.η., σ. 100.

συντριπτική νίκη.²¹⁴ Στις 22 Αυγούστου έλαβε χώρα επίθεση ενάντια στο χωριό Περικοπή, όπου ύστερα από σκληρή μάχη, οι Κομιτατζήδες βλέποντας *«πως δεν υπήρχε σωτηρία γι' αυτούς, βγήκαν από τα σπίτια και παρέδωσαν τα όπλα»*, ενώ υπήρξαν και 6 νεκροί κομιτατζήδες.²¹⁵ Επίσης στις 25 Αυγούστου χτυπήθηκε το χωριό Μελισσότοπος από τμήμα της ΙΧ Μεραρχίας, με αποτέλεσμα την σύλληψη 25 κομιτατζήδων αιχμαλώτων.²¹⁶ Τέλος εντοπίζονται ακόμη μεμονωμένα περιστατικά εθελοντικού αφοπλισμού χωριών, όπως συνέβη στο Βαρικό της Φλώρινας στα τέλη Αυγούστου του 1944, όπου κατόπιν συνεννόησης συμφωνήθηκε να *«παραδώσουν τα όπλα χωρίς σύγκρουση»*.²¹⁷

Η παραπάνω διαδικασία όπως περιγράφηκε, δεν ήταν δυνατόν να περάσει απαρατήρητη από τα όργανα του κατοχικού κρατικού μηχανισμού. Σύμφωνα με έκθεση του Λάιου προς το Υπουργείο Εσωτερικών, η προσπάθεια αναδιάρθρωσης και ενίσχυσης του μηχανισμού του κομιτάτου στην Καστοριά, βρήκε εμπόδιο την ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος και τις προσπάθειες του τελευταίου να *«παρασύρη προς αυτήν τον σλαυόφωνον πληθυσμόν»* έτσι ώστε να *«σημειούται έκδηλος σύγκρουσις των δυο προπαγανδών»*. Μάλιστα σύμφωνα με την έκθεση, *«Η διένεξις μεταξύ των δυο προπαγανδών φαίνεται λαμβάνουσα διαστάσεις και εισερχόμενη εις οξείαν φάσιν»*.²¹⁸

Ως σημαντικότερη συνέπεια της παραπάνω διαμάχης δεν μπορεί να αναφερθεί άλλη από την σταδιακή αποδυνάμωση του κομιτάτου μέσα από την διαρροή των εξοπλισμένων προς το ΣΝΟΦ, παράλληλα με την σταδιακή κάμψη της φιλικής στάσης των Γερμανών προς αυτούς. Όπως χαρακτηριστικά φαίνεται από τμήματα εκθέσεων και επιστολών της εποχής, οι Γερμανοί *«διώχνουν τους κομιτατζήδες και τους στέλνουν τους Κολοκυθιώτες στην Κολοκυνθού τους Ποριώτες στην Μεγάλη Γέφηρα τους στέλνουν δεν τους θέλουν στην Καστοριά»*.²¹⁹ Η στάση αυτή των

²¹⁴ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 88, σ. 398-399· Κώστας Παπαναστασίου, ό.π., σ. 112· Αμύντας Κοσμάς, ό.π., σ. 103-104.

²¹⁵ Αμύντας Κοσμάς, *Εθνική Αντίσταση, Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός Καπετάνιου*, ό.π., σ. 104.

²¹⁶ Κώστας Παπαναστασίου, ό.π., σ. 112.

²¹⁷ Αμύντας Κοσμάς, ό.π., σ. 104.

²¹⁸ ΕΛΙΑ, Αρχείο Αθανασίου Χρυσοχόου, Διοίκηση Χωροφυλακής Καστοριάς, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «Έκθεσις δράσεως ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Απριλίου 1944, αρ. πρ. 62/2/6.

²¹⁹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 44, σ. 367-368.

Γερμανών αν μη τι άλλο, φαίνεται να ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τις τάσεις περάσματος προς το στρατόπεδο της αντίστασης.

Σκόπιμο ωστόσο είναι να αναφερθεί, πως παρά τους αφοπλισμούς πολλά χωριά επανεξοπλίστηκαν από την ΟΧΡΑΝΑ και τους Γερμανούς. Σύμφωνα με έκθεση του Πασχάλη Μητρόπουλου, παρά το γεγονός πως το ΣΝΟΦ «κατόρθωσε πολιτικά και δυναμικά» να αφοπλίσει μια σειρά από χωριά, δεν κατάφερε να απευθυνθεί και να κατακτήσει την πλειοψηφία του πληθυσμού, με αποτέλεσμα μια σειρά από χωριά να επανεξοπλιστούν. Ο λόγος που δημιουργήθηκε η παραπάνω κατάσταση, ήταν πως ακολουθήθηκε μέχρι ένα σημείο «πολιτική ελαστική και χλιαρότητας», την στιγμή που οι «Μιχαήλωφ-Κάλτσεφ και Σία χρησιμοποίησαν μια συγκεκριμένη αριστερή μακεδονική φρασεολογία (αυτονομία κλπ.)», ενώ δεν απομακρύνθηκαν κάποιοι Σλαβομακεδόνες, οι οποίοι σε κάποια στιγμή «έγιναν η πραιτοριανή φρουρά του Κάλτσεφ όταν τους έδωσε την εντολή εξόπλισης των χωριών». Παράλληλα ο ίδιος ο Μητρόπουλος, θεωρεί λανθασμένη την αναμονή στρατιωτικής επέμβασης «ενώ μπορούσαμε με τις δικές μας δυνάμεις και τον εφεδρικών να εκμεταλλευθούμε ωρισμένες διφορούμενες καταστάσεις που είχαν διαμορφωθεί αυτού».²²⁰

Κλείνοντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο, αξίζει να σημειωθεί, πως είτε με την ένοπλη βία είτε με την πειθώ, και παρά το γεγονός πως ορισμένα χωριά δεν κατέθεσαν τα όπλα ή τα πήραν για δεύτερη φορά, το ΣΝΟΦ μαζί με τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, κατάφερε να αφοπλίσει σειρά από χωριά και να εντάξει τους πληθυσμούς τους στο αντιστασιακό και αντιφασιστικό κίνημα, πληρώνοντας έναν σημαντικό φόρο αίματος σε μια διαμάχη με έντονα ενδοεθνοτικά ή ακόμα και εμφύλια χαρακτηριστικά.²²¹

²²⁰ Ο.π., Ντοκ. 78, σ. 391-392.

²²¹ Μια άλλη πτυχή η οποία δεν συζητήθηκε στο παρόν πόνημα αλλά αξίζει να αναφερθεί έστω και υπομνηματικά, είναι εκείνη της δράσης του ΣΝΟΦ ενάντια στην οργάνωση ΠΑΟ στην περιοχή της Καστοριάς. Σύμφωνα με το διαθέσιμο υλικό, εκτός από τη μάχη ενάντια στο κομιτάτο και την ΟΧΡΑΝΑ, το ΣΝΟΦ βρέθηκε σε μια ακόμη εμφύλια διαμάχη. Αυτή τη φορά με τους σλαβόφωνους «γκρεκομάνους» που στη βάση του αντικομμουνισμού και του ελληνικού εθνικισμού, εντάχθηκαν στην εθνικιστική οργάνωση ΠΑΟ. Η οργάνωση ΣΝΟΦ της Καστοριάς, σύμφωνα με ορισμένες πηγές ύστερα από ανακρίσεις, βασανιστήρια και εκτελέσεις στελεχών της ΠΑΟ φαίνεται πως την οδήγησε στην διάλυση. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά βλέπε σε: *EM no nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 27, σ. 358-359, Ντοκ. 30, σ. 360, Ντοκ. 33, σ. 361, Ντοκ. 38, σ. 363, Ντοκ. 78, σ. 391-392. Επίσης για τις

3.4 Τα πρώτα σύννεφα εντός της οργάνωσης

Τα πρώτα προβλήματα δεν άργησαν να ανακύψουν. Τα προβλήματα αυτά, σχετίζονταν με τις διαμάχες και τις προστριβές που προέκυψαν ανάμεσα σε ηγετικά στελέχη του αντιστασιακού κινήματος και ορισμένα από τα στελέχη του ΣΝΟΦ, εξαιτίας των αποσχιστικών τάσεων που φαίνεται να υιοθετούσαν ορισμένα από αυτά. Οι τάσεις αυτές φαίνεται αρχικά, πως ήταν αποτέλεσμα των εξελίξεων στην Γιουγκοσλαβική Μακεδονία και της προπαγάνδας που ασκούσαν Γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι στην περιοχή και η οποία φαίνεται πως σε ένα τμήμα του πληθυσμού έβρισκε υποστήριξη. Ωστόσο πέρα από την «άκριτη» ή μη υιοθέτηση των αποσχιστικών απόψεων στην περιοχή, υπήρχαν και ορισμένοι παράγοντες που συνέβαλλαν στην ανάπτυξη συναισθημάτων δυσπιστίας στους Σλαβομακεδόνες σχετικά με το ΕΑΜ και τις ειλικρινείς ή όχι προθέσεις του.

Ας πάρουμε ωστόσο τα πράγματα από την αρχή. Μετά τη συμφωνία της Πλάκας τίθενται νέες βάσεις συνεργασίας ΕΛΑΣ-ΣΣΕ, σύμφωνα με τις οποίες η 9^η Μεραρχία ΕΛΑΣ, η οποία διοικούνταν από τον συνταγματάρχη Μηχανικού Δημ. Καραγιάννη, με Καπετάνιο το μόνιμο υπολοχαγό Ιερώνυμο Καρατζά και υπεύθυνο τον Δάφνη, φοιτητή Ανωτάτης Εμπορικής από Θεσσαλονίκη, αναλαμβάνει την υποχρέωση να συγκροτήσει τρία Αποσπάσματα, των οποίων οι Άγγλοι αναλαμβάνουν τον εξοπλισμό και τη διατροφή διαθέτοντας μία λίρα για κάθε αντάρτη και μιάμιση λίρα για κάθε κτήνος μετά του ημιονηγού του, και να δεχτεί στα αποσπάσματα αυτά Άγγλους Συνδέσμους με τμήματα κομάντος. Συγκροτήθηκαν έτσι τρία αποσπάσματα: 1. Απόσπασμα Βίτσι, δυνάμεως 800 ανταρτών, 2. Απόσπασμα Σινιάτσικου δυνάμεως 300 ανταρτών, και Απόσπασμα Βούρινου, δυνάμεως 300 ανταρτών. Το Απόσπασμα Βίτσι αποτελέστηκε από τα τμήματα του Τάγματος Βίτσι με επικεφαλής Διοικητή τον Αριστοτέλη Χουτούρα (Αρριανό) από τη Λευκοθέα Κοζάνης, και αντιπρόσωπο του ΕΑΜ τον Νεδέλκο Γεώργιο (Μακεδόνα) γιατρό από τη Φλώρινα. Αποστολή του αποσπάσματος ήταν να περάσει στα μετόπισθεν, όπου σε πολλά σλαβόφωνα χωριά έχει επιδράσει η αυτονομιστική προπαγάνδα. Το απόσπασμα είχε ονομαστική δύναμη τάγματος και αποτελούνταν από τρεις λόχους

εκτελέσεις βλέπε σε: Ιωάννης Παπακυριακόπουλος, ό.π., σ. 68-71· Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 60.

με επικεφαλής τους Παπαδόπουλο Γιάννη (Αυγερινό) από το Αμμοχώρι, Αποστολίδη Χρήστο (Κεραυνό) από τις Κάτω Κλεινές και Τσώτσο Γιάννη (Στόγιαν) από τα Άλωνα.²²² Άγγλος Σύνδεσμος αποσπάσθηκε ο λοχαγός Έβανς με τον επιλοχία Πύρο. Ο Έβανς, κατά την άφιξή του προέβη στην διερεύνηση της περιοχής και στην κατάρτιση επιχειρησιακών σχεδίων. Βοηθοί του ήταν σλαβόφωνοι αντάρτες, από την περιοχή των Κορεστίων.²²³ Η επαφή του Έβανς με το σλαβόφωνο στοιχείο της περιοχής είχε ως συνέπεια να σχηματίσει ο ίδιος μια προσωπική αντίληψη για τη θέση τους εντός της αστικής πολιτικής σκέψης, αλλά και εντός του εαμικού και κομμουνιστικού κινήματος, γεγονός που θα τον καταστήσει ύποπτο απέναντι στα στελέχη του ΚΚΕ.

Η προσέλευση των σλαβόφωνων στις τάξεις του ΕΛΑΣ -κυρίως μετά την ίδρυση του ΣΝΟΦ και με προτροπή του- ήταν αθρόα και 300 από αυτούς οδηγούνται στη Λάγγα, όπου και η έδρα του 28^{ου} Συντάγματος ΕΛΑΣ για τον εξοπλισμό τους. Ο επίλαρχος Χρ. Λαζαρίδης, διοικητής του 28^{ου} ΣΠ εξοπλίζει μόνο 50, τους οποίους και διασκορπίζει στις μονάδες του συντάγματος, τους δε υπόλοιπους τους χορηγεί προσωρινά απολυτήρια. Η ενέργεια αυτή του Λαζαρίδη θα έχει αρνητική απήχηση στη Διοικούσα Επιτροπή του ΣΝΟΦ, που τη χαρακτήρισε ως έλλειψη εμπιστοσύνης του ΕΛΑΣ στους σλαβόφωνους. Ο Διοικητής του 28^{ου} ΣΠ θα κληθεί σε απολογία από το ΕΑΜ και θα δικαιολογήσει την ενέργειά του ως αποτέλεσμα έλλειψης επαρκούς οπλισμού και ιματισμού.²²⁴ Ο Ναούμ Πέγιος θα εκμεταλλευτεί το γεγονός και θα διαρρεύσει την άποψη περί παραγκώνισης του σλαβόφωνου πληθυσμού από τον ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα θα ριχθεί και η ιδέα της ανάγκης δημιουργίας ανεξάρτητης ανταρτικής μονάδας αποκλειστικά από σλαβόφωνους στην περιοχή των Κορεστίων, για την εξασφάλιση και πρόληψη τυχόν αθέτησης των υποσχέσεων του ΕΑΜ προς τον πληθυσμό της περιοχής περί ισοτιμίας, ισοπολιτείας και ανεξαρτησίας, ελευθερίας χρήσης γλώσσας, θρησκείας και λοιπών δικαιωμάτων.²²⁵ Ταυτόχρονα θα απαιτηθεί η ανάληψη της διοίκησης του Αποσπάσματος Βίτσι από τον καθοδηγητή του ΣΝΟΦ Ναούμ Πέγιο. Η Διοικούσα Επιτροπή του ΣΝΟΦ δεν

²²² Γεώργιος Νεδέλκος, ό.π., σ. 51· Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 67.

²²³ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 67.

²²⁴ Ό.π., σ. 68.

²²⁵ Στο ίδιο.

συνηγόρησε με τις θέσεις αυτές του Πέγιου. Ο Πέγιος, αρχές Μαρτίου 1944 θα μεταβεί στο Μοναστήρι, για αγορά γραφομηχανής με σλαβικά στοιχεία. Σύμφωνα με το Ζαφειρόπουλο, θα υποκινηθεί από το Μακεδονικό Γραφείο του Τίτο και επιστρέφοντας θα κοινοποιήσει τη διαφωνία του με τη Διοικούσα Επιτροπή του ΣΝΟΦ, την οποία θα χαρακτηρίσει ως «*τηρούσα συντηρητικήν στάσιν*».²²⁶ Έτσι μαζί με τον Κοροβέση και άλλους δύο συνεργάτες του αποφασίζει τις κινήσεις του. Ο ίδιος, ως πολιτικός, αναλαμβάνει την εξέγερση των χωριών των Κορεστίων, ο δε Κοροβέσης, ως διοικητής του Λόχου του Αχιλλέα Παπαϊωάννου, αναλαμβάνει την οργάνωση αποσκίρτησης εντός της ομάδας του ΕΛΑΣ.²²⁷

Όλα τα παραπάνω συνέβαιναν σε μια περίοδο όπου η επανεμφάνιση παρτιζάνων από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία εντός των ελληνικών εδαφών ήταν εμφανής και είχε νέα χαρακτηριστικά. Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη αυτού του ζητήματος θα πρέπει να εξετάσουμε τα δεδομένα που δρομολογούνται εντός αυτής καθ' αυτής της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, καθώς οι εκεί εξελίξεις οριοθετούν και τη μορφή των στάσεων των εισερχομένων παρτιζάνικων μονάδων, ενώ ταυτόχρονα εγείρονται ζητήματα εντός του ελληνικού κινήματος, λόγω και των επαφών των παρτιζάνων και του σλαβόφωνου πληθυσμού της ελληνικής επικράτειας.

Μετά την άφιξη Τέμπο, στα τέλη Φεβρουαρίου 1943, ιδρύθηκε το ΚΚΜ. Όπως υποστηρίζει η Barker, η ίδρυση του ΚΚΜ «*θεωρήθηκε από τους Μακεδόνες*» ως σταθερή ένδειξη ότι ο Τίτο τους έβλεπε ως ξεχωριστό έθνος, ως ένα από τα έθνη που θα έχαιραν ίσων δικαιωμάτων στη μελλοντική γιουγκοσλαβική ομοσπονδία.²²⁸ Αυτό επιβεβαιώθηκε στο Jajce κατά το πρώτο Αντιφασιστικό Συμβούλιο (ΑVNOJ) τον Νοέμβριο του 1943.²²⁹ Ο Τέμπο εντελλόταν να επιβάλλει εντός του ΚΚΜ το «*γιουγκοσλαβικό δόγμα*» τόσο στο ζήτημα του παρτιζάνικου κινήματος, όσο και στο Μακεδονικό Ζήτημα. Το εθνικό-απελευθερωτικό κίνημα θα έπρεπε να βγει από τις πόλεις, να γίνει ένοπλο, επιθετικό και να δημιουργήσει ελεύθερες περιοχές. Αυτός ήταν ο μόνος δρόμος ώστε οι μετά την απελευθέρωση το κάθε έθνος, με τον δικό του αγώνα, στο πλαίσιο των κοινών αγώνων όλων των εθνών της Γιουγκοσλαβίας,

²²⁶ Στο ίδιο.

²²⁷ Στο ίδιο.

²²⁸ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the second world war*, ό.π., σ. 195-196.

²²⁹ Στο ίδιο.

θα κατακτούσε «το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης συμπεριλαμβανομένης και της απόσχισης», αλλά και το δικαίωμα να έχει τη δυνατότητα να επιλέξει να συνδεθεί με τους άλλους λαούς, με πλήρη εθνική ελευθερία και ισότητα.²³⁰ Παρόλο που η απόφαση ίδρυσης του ΚΚΜ, όπως παραδέχεται η Barker, μείωσε τη βουλγαρική επιρροή στην περιοχή γενικότερα αλλά ειδικότερα στο τοπικό κομμουνιστικό κίνημα και δημιούργησε θετικό κλίμα για τη δημιουργία αποτελεσματικών παρτιζάνικων κινημάτων, συνέβαλε και «στην ανάπτυξη μιας Μακεδονικής εθνικής συνείδησης»²³¹, η πολιτική διαχείριση της οποίας, από πλευράς του ΚΚΜ δεν ήταν πάντοτε ευθυγραμμισμένη με αυτήν του ΚΚΓ. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 1943 η ΚΕ του ΚΚΜ εξέδωσε κείμενο όπου τόνιζε ότι στόχος του κόμματος ήταν «η ενότητα των Μακεδόνων ανεξάρτητα από το εάν ήταν νωρίτερα “Βουλγαρόφιλοι”, “Σερβομόνοι” ή “Γκρεκομόνοι”». Αυτή η δήλωση ήταν για τον Τέμπο «τεράστιο πολιτικό λάθος», που υπονόμει τη γιουγκοσλαβική θέση, περί ενότητας του γιουγκοσλαβικού λαού, εντός του οποίου θα έπρεπε να οριοθετείται ο αγώνας ανεξαρτησίας στην περιοχή της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Μάλλον με παρέμβαση του Τέμπο, στις 2 Αυγούστου εμφανίστηκε νέο κείμενο της ΚΕ του ΚΚΜ που τόνιζε επακριβώς αυτόν τον γιουγκοσλαβικό ρόλο.²³²

Στην πορεία του 1943 ο έλεγχος του Τέμπο στο ΚΚΜ γινόταν πιο στέρεος, ενώ δεν υπήρξε εξ αρχής κανένα πρόβλημα με τους ιθύνοντες του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού της Μακεδονίας, υπό την ηγεσία του στρατηγού Apostolski, που φαίνονταν απολύτως πιστοί στο ΚΚΓ. Σε μήνυμα του στρατηγού προς τον Τίτο δηλωνόταν στον τελευταίο ότι «κάτω από ηγεσία και με τη βοήθειά σας, αυτός [ο ΛΑΣΜ] θα κερδίσει και θα απελευθερώσει Μακεδονία και ότι στη συνέχεια η Μακεδονία θα είναι πραγματικά ελεύθερη και ισότιμη σε μια απελευθερωμένη Λαϊκή Γιουγκοσλαβία».²³³

Αρχές Οκτωβρίου δημοσιοποιήθηκε και το «Μανιφέστο του Αρχηγείου των Μακεδόνων Παρτιζάνων»²³⁴, που καλούσε σε συσπείρωση και κινητοποίηση του

²³⁰ Svetozar Vukmanović, ό.π., σ. 178-179.

²³¹ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the second world war*, ό.π., σ. 196.

²³² James Richard Horncastle, *The Pawn that would be King: Macedonian Slavs in the Greek Civil War, 1946-49*, διδακτορική διατριβή, Simon Fraser University, Canada 2016, σ. 74-75.

²³³ Ό.π., σ. 179-180.

²³⁴ Svetozar Vukmanović, ό.π., σ. 230.

«Μακεδονικού λαού», («ανεξαρτήτως αν στο παρελθόν είχε φιλοβουλγαρικά, φιλοελληνικά ή φιλοσερβικά αισθήματα») στον αγώνα του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος και πρόκρινε τη δημιουργία, με όλους τους βαλκανικούς λαούς, ενός μετώπου «ενάντια στον φασίστα εισβολέα και ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή ιμπεριαλισμού στα Βαλκάνια». Το Μανιφέστο υπενθύμιζε ότι «οι φασίστες ιμπεριαλιστές μαζί με τους Βουλγάρους, Σέρβους και Έλληνες επεκτατιστές-ηγεμονιστές, χώρισαν/διαίρεσαν την πατρίδα μας σε κομμάτια και τη μετέτρεψαν/μεταμόρφωσαν σε απλό πάγκο διαπραγματεύσεων στα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια», για να υπογραμμίσει πως: «Ποτέ άλλοτε, Μακεδονική λαέ δεν ήσουν σε τόσο καλή θέση και δεν είχες τόσους πολλούς συμμάχους για την πραγματοποίηση του αιώνιου ιδανικού σου - της ενοποίησης της Μακεδονίας».²³⁵ Αμέσως εκδόθηκε και ερμηνευτική εγκύκλιος από την ΚΕ του ΚΚΜ προς τις οργανώσεις του κόμματος, όπου τονιζόταν ότι «ιδιαιτέρο ζήτημα είναι η εισαγωγή του νέου σλόγκαν που θα χρησιμοποιούμε, και αυτό είναι η ενοποίηση της Μακεδονίας, Μακεδονίας που είναι διαμελισμένη και διαιρεμένη/μοιρασμένη μεταξύ των Βαλκάνιων ιμπεριαλιστών».²³⁶ Ομάδα διανοούμενων των Σκοπίων διαμαρτυρήθηκε με επιστολή της αναφέροντας ότι το Αρχηγείο των Παρτιζάνων, δεν είχε κανένα δικαίωμα να προβεί σε δήλωση για την «αυτοδιάθεση της Μακεδονίας». Αυτή θα μπορούσε να κερδηθεί, πρόσθεταν, μόνο στο πλαίσιο μιας Βαλκανικής ομοσπονδίας και «όχι ως τμήμα της Γιουγκοσλαβίας». Η παραπάνω επιστολή κρίθηκε από το ΚΚΜ ως εθνικιστική-σοβινιστική και οι συντάκτες της ως «αυτονομιστές Μακεδόνες».²³⁷ Το ΚΚΜ πλέον συνέπλεε απόλυτα με το ΚΚΓ στο Μακεδονικό Ζήτημα.²³⁸

Το ΚΚΒ θα κατηγορήσει τον Τέμπο ότι αυτός ανάγκασε το Αρχηγείο των Παρτιζάνων να εκδώσει το Μανιφέστο, ενώ έλαβε γνώση του Μανιφέστου μετά την αλλαγή καθεστώτος στη Βουλγαρία (μετά δηλαδή από την 9^η Σεπτεμβρίου 1944).²³⁹ Η κύρια εκτίμηση του ΚΚΒ, η οποία βέβαια καταγράφηκε μεταγενέστερα, ήταν πως

²³⁵ Στο ίδιο.

²³⁶ Stephen Palmer - Robert King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, ό.π., σ. 84.

²³⁷ Ό.π., σ. 84-85.

²³⁸ Στο ίδιο.

²³⁹ Tsola Dragoycheva, *Macedonia. Not a cause of discord but factor of good neighbourliness and cooperation. Recollections and reflections*, Sofia Press, Sofia 1979, σ. 30.

για πρώτη φορά «χωρίς αμφιβολία» απαιτούνταν η «ενοποίηση του συνόλου της Μακεδονίας» και η ένταξή της στα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας. Για το ΚΚΒ, το Μανιφέστο ήταν μια προετοιμασία για την επικείμενη δεύτερη σύγκλιση του ΑΥΝΟJ.²⁴⁰

Ο ίδιος ο Τέμπο θα απαντήσει στις παραπάνω μομφές, κι αυτός μεταγενέστερα. Για το Μανιφέστο θα δηλώσει ότι εκείνος που πίεσε για την έκδοσή του δεν ήταν ο ίδιος, αλλά ο «Μακεδονικός λαός», που «από μόνος του είχε το δικαίωμα να γνωρίζει και μετά να αποφασίζει για τις μελλοντικές προοπτικές».²⁴¹ Όσο για την «ενοποίηση του Μακεδονικού έθνους» θα τονίσει ότι «ούτε στο Μανιφέστο ούτε αργότερα στα ψηφίσματα της 2^{ης} Συνόδου του ΑΥΝΟJ, δεν υποστηρίξαμε τη λύση του ζητήματος της Μακεδονικής ενοποίησης εντός του γιουγκοσλαβικού πλαισίου».²⁴² Πουθενά συνεχίζει, ούτε στα προαναφερθέντα ντοκουμέντα ούτε στην ερμηνευτική εγκύκλιο της ΚΕ του ΚΚΜ, δεν υπάρχει αναφορά για «ελεύθερη και ενιαία Μακεδονία που επρόκειτο να ιδρυθεί εντός της Γιουγκοσλαβίας».²⁴³ Ο Τέμπο καταθέτει τέλος τη γενικότερη εκτίμησή του για το τι υπονοούνταν εκ μέρους του ΚΚΓ σχετικά με το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας.

Για την «ενοποίηση του Μακεδονικού έθνους», διευκρινίζει ο Τέμπο, το Μανιφέστο τόνιζε ότι «ο δρόμος προς την απελευθέρωση ήταν για αγώνα και στα τρία μέρη της ενάντια στον εισβολέα, αλλά ταυτόχρονα και για το δικαίωμά τους στην εθνική ελευθερία και ισότητα σε κάθε βαλκανική χώρα. Το κατά πόσον αυτό το δικαίωμα επιτεύχθηκε εξαρτάται από τις σχέσεις εξουσίας και στις τρεις χώρες».²⁴⁴ Δεν υπήρχε δηλαδή, κατά τον Τέμπο, κανένα κάλεσμα «στους Μακεδόνες της Βουλγαρίας και της Ελλάδας να ενωθούν στον ένοπλο αγώνα», το κάλεσμα ήταν για τους πληθυσμούς εντός της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, δηλαδή τους Αλβανούς, τους Βλάχους, τους Τούρκους. Η εφαρμογή μιας ευρύτερης ενοποίησης, απαιτούσε δυνάμεις υποστήριξης και εφαρμογής της που δεν υφίσταντο, κατά τον Τέμπο, σε Βουλγαρία και Ελλάδα, που είχαν η μεν πρώτη εντελώς αδύναμο και περιθωριοποιημένο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα η δε δεύτερη, ένα κίνημα

²⁴⁰ Στο ίδιο.

²⁴¹ Svetozar Vukmanović, ό.π., σ. 230-240.

²⁴² Στο ίδιο.

²⁴³ Στο ίδιο.

²⁴⁴ Στο ίδιο.

συμβιβασμένο και περιορισμένης αγωνιστικότητας. Επομένως, για τον Τέμπο, «είναι άσκοπο να θιγεί το ερώτημα εάν η Γιουγκοσλαβία ήταν πολύ μικρός χώρος για να λύσει το Μακεδονικό ζήτημα. Το ερώτημα που τίθεται ήταν εάν το Μακεδονικό έθνος ή το μεγαλύτερο μέρος του είχε τις καλύτερες πιθανότητες να επιτύχει εθνική ελευθερία και ισότητα με άλλους λαούς στη Γιουγκοσλαβία. Η απάντηση θα μπορούσε να είναι καταφατική μόνο διότι τέτοιες ευκαιρίες δεν υπήρχαν ούτε στη Βουλγαρία ούτε στην Ελλάδα. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι υπήρξαν λιγότερες πιθανότητες νίκης των εθνικών απελευθερωτικών κινήματων στις χώρες αυτές, αλλά και επειδή εκείνη τη στιγμή τα κινήματα αυτά δεν είχαν σαφείς θέσεις στο μακεδονικό ζήτημα, σε αντίθεση με το Κίνημα Εθνικής Απελευθέρωσης στη Γιουγκοσλαβία».²⁴⁵ Έχοντας όλα αυτά κατά νου, καταλήγει, «αποφασίσαμε να αναλάβουμε την πρωτοβουλία για την επίλυση του Μακεδονικού ζητήματος με το να βοηθήσουμε ένα μέρος -που συνέβη να είναι το μεγαλύτερο μέρος- του Μακεδονικού έθνους να δημιουργήσει ένα δικό του εθνικό κράτος το οποίο θα παρακινούσε τα άλλα δύο μέρη να προσπαθήσουν να πετύχουν το ίδιο στη Βουλγαρία και την Ελλάδα».²⁴⁶

Σε όλα τα παραπάνω ήρθε να προστεθεί και το Μανιφέστο του Πατριωτικού Μετώπου Βουλγαρίας (ΠΜΒ) σχετικά με το Μακεδονικό Ζήτημα, το οποίο δημοσιεύτηκε στο κομματικό όργανο του ΚΚΒ τον Δεκέμβριο του 1943.²⁴⁷ Το ΠΜΒ, μια αντιαξονική συμμαχία του ΚΚΒ με αγροτικά και αστικά κόμματα και προσωπικότητες, πίεζε επιτακτικά από τον Σεπτέμβριο του έτους εκείνου να γίνει επεξεργασία και να δημοσιοποιηθούν οι θέσεις του ΠΜΒ σχετικά με το Μακεδονικό Ζήτημα. Παρόλο που το ΚΚΒ βρέθηκε σε αμηχανία, ζήτησε και έλαβε τις οδηγίες του Δημητρόφ, και, χωρίς να έχει γνώση τόσο του Μανιφέστου του Αρχηγείου των Παρτιζάνων της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, όσο και των ψηφισμάτων του 2ου ΑΥΝΟJ, κατέληξε σε κοινή θέση, δημόσια εμφανιζόμενη ως θέση του ΠΜΒ. Το Μανιφέστο του ΠΜΒ εστιαζόταν στην ανάγκη ανάδειξης του σλόγκαν «Μακεδονία για τους Μακεδόνες» και όριζε ως «σωτήρια λύση» αυτή της «ακέραιης, ελεύθερης

²⁴⁵ Στο ίδιο.

²⁴⁶ Στο ίδιο.

²⁴⁷ Tsola Dragoycheva, *Macedonia. Not a cause of discord but factor of good neighbourliness and cooperation. Recollections and reflections*, ό.π., σ. 8-22. Το Μανιφέστο στις σελ. 20-22.

και ανεξάρτητης Μακεδονίας». Η Σοβιετική Ένωση και οι δημοκρατικές δυνάμεις «θα ήταν οι εγγυητές της ελεύθερης και ανεξάρτητης Μακεδονίας», ενώ οι πολίτες των βαλκανικών κρατών έπρεπε να αγωνιστούν για να «ανατρέψουν τις φασιστικές κυβερνήσεις και να εγκαταστήσουν καθεστώτα Λαϊκής Δημοκρατίας στα Βαλκάνια».²⁴⁸

Η γιουγκοσλαβική λοιπόν λύση του Μακεδονικού Ζητήματος που παρουσιάστηκε το φθινόπωρο του 1943 και υιοθετήθηκε από τις ηγεσίες του ΚΚΜ και του παρτιζάνικου κινήματος, δεν ήταν εύκολα κατανοητή ούτε ευρέως αποδεκτή. Συνάντησε μάλιστα όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αντιδράσεις εντός της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, που φαινόταν να ταυτίζονται με τις θέσεις του ΚΚΒ που υιοθετήθηκαν την ίδια περίοδο.

Έχοντας λοιπόν όλο αυτό το ασαφές θεωρητικό υπόβαθρο σχετικά με την προκρινόμενη πρόταση επίλυσης του Μακεδονικού Ζητήματος εκ μέρους του γιουγκοσλαβικού κινήματος, εισέρχονταν και την περίοδο εκείνη στο ελληνικό έδαφος γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι και στελέχη του ΚΚΜ.²⁴⁹

Μια πρώτη ευρεία τέτοια επίσκεψη, έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 1943, ενώ στην διάρκεια εκείνου του έτους ακολούθησαν άλλες μικρότερες.²⁵⁰ Τον Δεκέμβριο του 1943, υπό την πίεση των φασιστικών δυνάμεων κατοχής στην σερβική Μακεδονία, μια ολόκληρη ταξιαρχία των παρτιζάνων πέρασε σε ελληνικό έδαφος από τις Πρέσπες, φτάνοντας στην περιοχή της Αλμωπίας. Στην περιοχή εκείνη, συγκεντρώθηκαν τελικά δυο ταξιαρχίες και ορισμένα ανεξάρτητα τμήματα, με επικεφαλής τον αρχηγό του Γενικού Στρατηγείου Μακεδονίας Μιχαήλο Αποστόλσκι, τον Πολιτικό Επίτροπο Τσβέτκο Ουζούνοβσκι (Αμπάς) και τον ίδιο τον Τέμπο.²⁵¹

Με την ευκαιρία της συγκέντρωσης των δυνάμεων αυτών, έλαβε χώρα στο χωριό Φουστάνη της Πέλλας στις 21 Δεκεμβρίου, πολιτικο-στρατιωτική συνάντηση

²⁴⁸ Στο ίδιο.

²⁴⁹ Όπως επισημαίνει ο Shourp, η ταχεία ανάπτυξη του παρτιζάνικου κινήματος στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία μείωσε σε σημαντικό βαθμό τη βουλγαρική επιρροή στο ΚΚΜ, «αλλά στη θέση της ενθαρρύνθηκε η ανοιχτή έκφραση του μακεδονικού εθνικισμού, τον οποίο οι γιουγκοσλάβοι έπρεπε να αντιμετωπίζουν μέχρι το τέλος του πολέμου». Paul Shourp, *Communism and the Yugoslav National Question*, Columbia University Press, New York and London 1968, σ. 84.

²⁵⁰ Κυριάκος Πυλάης, ό.π., σ. 216· Στράτος Κέντρος, «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944» ό.π., σ. 314.

²⁵¹ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος», ό.π., σ. 431.

ανάμεσα στους επιτελείς του ΛΑΣ Μακεδονίας και αντιπροσωπεία του ΚΚΕ που αποτελούνταν από τους Λεωνίδα Στρίγκο και Ανδρέα Τζήμα.²⁵²

Κατά τη συνάντηση επισημάνθηκε ότι συνέχιζαν να υφίστανται προβλήματα, παρά τις επιτυχίες σε επίπεδο στρατιωτικής συνεργασίας ανάμεσα στους δυο απελευθερωτικούς στρατούς. Τα προβλήματα αυτά αφορούσαν τακτικά ζητήματα, όπως διαφωνίες ανάμεσα στους δυο στρατούς, σχετικά με το ζήτημα της αποφυγής συγκρούσεων με τους κατακτητές, που αποτελούσε συνήθη μομφή του γιουγκοσλάβικου απελευθερωτικού κινήματος για τον ΕΛΑΣ²⁵³, το ζήτημα της ανάληψης επιχειρησιακών πρωτοβουλιών από τους παρτιζάνους στην ελληνική Μακεδονία χωρίς την άδεια του ΕΛΑΣ και τέλος, σημαντικότερο όλων, την διενέργεια αυτονομιστικής ή αποσχιστικής προπαγάνδας στις σλαβόφωνες περιοχές, μέσα από την έμπρακτη «εκλαϊκευση» της θεωρίας του «Μακεδονικού έθνους» και της ανάγκης εθνικής ενότητας και «ανεξαρτησίας της Μακεδονίας».²⁵⁴ Αποκορύφωμα αυτού του τελευταίου ήταν η αποδοχή στις τάξεις του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού Μακεδονίας (ΛΑΣΜ), εθελοντών από τα παραμεθόρια χωριά της ελληνικής Μακεδονίας, γεγονός που ενόχλησε την τοπική ηγεσία του ΕΛΑΣ.²⁵⁵ Από την αντιπροσωπεία του ΚΚΕ ζητήθηκε να εγκαταλειφθεί κάθε είδους διασπαστική ενέργεια εκ μέρους ΚΚΜ και ΛΑΣΜ και να σταματήσουν οι στρατολογήσεις.

Σύμφωνα με γιουγκοσλαβική πηγή που περιλαμβάνεται στο έργο του Θανάση Χατζή²⁵⁶, την ίδια τη μέρα της συνάντησης, οι αρχηγοί των φιλοξενούμενων παρτιζάνων, σε ευρεία σύσκεψη των μελών της ΚΕ του ΚΚΜ με τα στελέχη της 1^{ης} και 11^{ης} μπριγάδας και της ομάδας ταγμάτων, εξέδωσαν ντιρεκτίβα που καθόριζε τη στάση των εισερχομένων σε ελληνικό έδαφος μονάδων του ΛΑΣΜ: «[...] Μπαίνουμε στο ελληνικό έδαφος. Εμφανίζονται Μακεδόνες για να καταταχθούν στο στρατό. Η θέση μας είναι: Με την εκμηδένιση του Χίτλερ θ' απελευθερωθούν και η

²⁵² Μιχάλης Λυμπεράτος, *ΚΚΕ και σλαβομακεδονική μειονότητα στην κατεχόμενη Δ. Μακεδονία (1941-1944)*, Μνήμων, τόμος 20^{ος}, Αθήνα 1998, σ. 89.

²⁵³ Θανάσης Μητσόπουλος, *Το 30^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, Editex, Γενεύη 1971, σ. 131-132.

²⁵⁴ Arhiv na Makedonija. *KPG I makedonskoto nacionalno prasanje*, επιμ. Risto Kirijazovski, Skopje 1982, Ντοκουμέντο(στο εξής Ντοκ.) 122, σ. 276-277.

²⁵⁵ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος», ό.π., σ. 432. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Τομ. 3, Δωρικός, Αθήνα 1983, σ. 32-33.

²⁵⁶ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Τομ. 3, ό.π., σ. 34.

*Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα. Μετά απ' αυτό κάθε λαός θα έχει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, που του εγγυούνται η Σοβιετική Ένωση, η Αμερική και η Αγγλία. Αλλά αυτό το δικαίωμα καταχτιέται με το όπλο στα χέρια. Κανένας από τους Μακεδόνες της Ελλάδας δεν μπορεί να είναι δεκτός στο δικό μας στρατό. Το καθήκον τους είναι να πολεμήσουν από κοινού με τους Έλληνες».*²⁵⁷

Σύμφωνα επίσης με μεταγενέστερο γράμμα του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ προς τον Αμπάς (με ημερομηνία 24 Μαΐου 1944), φαίνεται πως και ο ίδιος ο Αμπάς μιλώντας ενώπιον των δικών του στελεχών κατά τη διάρκεια της συνόδου της Φουστάνης, τάχθηκε ανοιχτά εναντίον της αυτονομίας, όπως και εναντίον της συμμετοχής στον ΛΑΣΜ μαχητών από την ελληνική μεθόριο, οι οποίοι, σύμφωνα με το γράμμα, έπρεπε να πεισθούν «να καταταγούνε στους απελευθερωτικούς στρατούς της χώρας στην οποία ζουν».²⁵⁸

Μετά την απόσυρση των γιουγκοσλαβικών ένοπλων τμημάτων, τα προβλήματα που φαινομενικά διευθετήθηκαν συνέχισαν να υφίστανται, λαμβάνοντας μάλιστα περισσότερο έντονα χαρακτηριστικά. Οι μομφές κατά του ΕΛΑΣ για την τακτική αποφυγής συγκρούσεων με τον στρατό κατοχής²⁵⁹, εξακολουθούσαν να τίθενται από τους παρτιζάνους, οι οποίοι συνέχισαν και τους επόμενους μήνες να περνούν στην ελληνική μεθόριο. Ερχόμενοι σε επαφή με στελέχη των Σλαβομακεδόνων²⁶⁰, ασκούσαν αυτονομιστική προπαγάνδα, ενώ δεν έπαυσαν να αποδέχονται στις τάξεις τους εθελοντές από τις περιοχές που επισκέπτονταν.²⁶¹

Ως τελευταία εκτεταμένη είσοδος στο ελληνικό έδαφος θεωρείται η συγκέντρωση στις 17 Απριλίου του 1944 1.200 παρτιζάνων, στο χωριό Ποιμενικό της Καστοριάς. Στο Ποιμενικό, το 2^ο Σύνταγμα των παρτιζάνων, διοργάνωσε γιορτή κατά την οποία σύμφωνα με τις διαθέσιμες πηγές, ζητήθηκε από τον σλαβομακεδονικό λαό να ενταχθεί στις τάξεις των παρτιζάνων, να μην υπακούει στις διαταγές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ

²⁵⁷ Στο ίδιο.

²⁵⁸ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 113, σ. 415.

²⁵⁹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, ό.π., σ. 243-Μιχάλης Λυμπεράτος, «ΚΚΕ και σλαβομακεδονική μειονότητα», ό.π., σ. 89.

²⁶⁰ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 432.

²⁶¹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 87, σ. 398.

το οποίο ασκεί «Εθνικιστική πολιτική επιζήμια για τα συμφέροντα του Σλαβομακεδονικού λαού».²⁶²

Τα κηρύγματα αυτά όπως ήταν λογικό, κινητοποίησαν ηγετικά στελέχη του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος στην περιοχή και έτσι ζητήθηκε συνάντηση με τον Πολιτικό Επίτροπο του 2^{ου} Συντάγματος Ναούμ Ναούμωφ, στον οποίο διαμαρτυρήθηκαν. Ο ίδιος φαίνεται πως απάντησε, ότι η στρατολογία ήταν εντολή των επικεφαλής του, «*δια τον λόγον ότι οι Σλαβομακεδόνες μην έχοντες εμπιστοσύνη εις τους Έλληνας παραμένουν μακράν του αγώνος και με την στρατολογίαν αυτή προσελκείοντε εις το πλευρό μας*»²⁶³, ενώ όσον αφορά τα συνθήματα αυτονομίας, υποστήριξε πως «*είναι λόγια ανεύθυνα και συνθήματα Μιχαηλοφικά, θα εξετάση δε την προέλευση τους και θα λάβη τα προσείκοντα μέτρα*».²⁶⁴

Οι ανησυχίες των επιτετραμμένων του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος δεν προκαλούνταν μόνο εξαιτίας της πολιτικής αυτής των παρτιζάνων, μα κυρίως αυτό που τις έθρεφε και τις ενίσχυε, ήταν η επίδραση που είχαν σε μέρος του σλαβομακεδονικού πληθυσμού, κυρίως δε σε ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ της περιοχής Καστοριάς.

Τα στελέχη αυτά για μια σειρά από λόγους, γοητεύτηκαν από τις θέσεις των παρτιζάνων οι οποίες έρχονταν σε αντίθεση με την θέση περί ισοτιμίας των Σλαβομακεδόνων εντός μιας δημοκρατικής Ελλάδας. Ταυτόχρονα άρχισε να διαφαίνεται μια απογοήτευση των Σλαβομακεδόνων από την μέχρι τότε πολιτική του ΚΚΕ-ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αλλά και από την δράση του ΣΝΟΦ, καθώς, εκτός από την συμμετοχή σλαβοφώνων στην αντίσταση και το χτύπημα του κομιτάτου, ήταν εμφανές πως κανένας άλλος από τους σκοπούς της οργάνωσης δεν επιδιωκόταν ή δεν επιτυγχανόταν και κυρίως εκείνος της ισοτιμίας μέσω της έμπρακτης αναγνώρισης των δικαιωμάτων που οι Σλαβομακεδόνες, όπως υποστήριζε διαχρονικά το ΚΚΕ, στερήθηκαν στις τρεις δεκαετίες ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή και τα οποία θα ικανοποιούνταν, σύμφωνα πάλι με το ΚΚΕ, στο πλαίσιο της μελλοντικής «*Λαϊκής Δημοκρατίας*».

²⁶² Ό.π., Ντοκ. 118, σ. 419· Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 130.

²⁶³ *ЕМ во пов*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 118, σ. 419.

²⁶⁴ Ό.π., σ. 420.

Για τον κίνδυνο υιοθέτησης των αποσχιστικών κηρυγμάτων των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων, είχε προειδοποιήσει από τις αρχές του 1944 ένας από τους επικεφαλής της οργάνωσης στην Καστοριά, ο Λάζαρος Ντάμος. Σε έκθεση του προς το Δυτικομακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ²⁶⁵, παραθέτει τις ανησυχίες του ίδιου αλλά και των συντρόφων του, σχετικά με την στάση του ΚΚΕ όσον αφορά τους Σλαβομακεδόνες, θεωρώντας την στάση αυτή πηγή δημιουργίας φόβων από τους Σλαβομακεδόνες.

Αφού καταθέτει τις σκέψεις του για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην ελληνική Μακεδονία μετά τις ανταλλαγές πληθυσμών και για την θέση περί ισοτιμίας των μειονοτήτων που υιοθέτησε το ΚΚΕ το 1935, διαπιστώνει πως η περίοδος την οποία διανύουν, έχει γεννήσει μια μεγάλη αλλαγή. Σύμφωνα με τον ίδιο, με τη μετατροπή του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου σε εθνικοαπελευθερωτικό *«άνοιξε ένας καινούργιος δρόμος μες τον ορίζοντα. Η αυτοδιάθεση των λαών»*.²⁶⁶

Το ΚΚΕ, σύμφωνα με την ίδια έκθεση, ενώ για τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο θέτει ως στόχο την απελευθέρωση και μέσω της αυτοδιάθεσης *«να βρουν τη θέση τους στην Λαοκρατούμενη Ελλάδα»*, την ίδια ώρα για τους Σλαβομακεδόνες διατηρεί μονάχα την επιλογή της *«Ισοτιμίας»*. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι Σλαβομακεδόνες αποτελούν πλειοψηφικό κομμάτι στις περιοχές της Φλώρινας και της Καστοριάς και έτσι θα πρέπει *«Να επιδιώξουν μαζί με τα άλλα δύο -σερβικό και βουλγαρικό- τμήματα να δημιουργήσουν τη δική τους κυριαρχία για μια Σλαβομακεδονική Λαϊκή Δημοκρατία»*, ενώ διευκρινίζει πως μιλώντας για την *«Σλαβομακεδονία»*, δεν αναφέρεται στην ελληνική Μακεδονία συνολικά *«αλλά στο τμήμα εκείνο που στην πλειοψηφία κατοικείται από Σλαβομακεδόνες»*.²⁶⁷

Ύστερα από την προβολή των παραπάνω σκέψεων, θέτει ερωτήματα όπως *«Γιατί εμάς δεν μας αφήνουν ελεύθερους να οικοδομήσουμε το δικό μας πολιτισμό και τα εθνικά μας ιδεώδη αφού κι μείς αποτελούμε κάτι το ξέχωρο, δεν είμαστε Έλληνες είμαστε Σλαβομακεδονική φυλή με διαφορετικά ιδεώδη, αλλά μας θέλουν να*

²⁶⁵ *EM no pob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 9, σ. 340-341.

²⁶⁶ Στο ίδιο.

²⁶⁷ Στο ίδιο.

μείνουμε μες στα ελληνικά πλαίσια, δίνοντας μας μονάχα ισοτιμία;».²⁶⁸ Προειδοποιεί πως αν «το κόμμα δεν δώσει λύση στο σλαβομακεδονικό ζήτημα υπάρχει κίνδυνος ο σλαβομακεδονικός λαός να ακολουθήσει και πάλι εσφαλμένο δρόμο»²⁶⁹, ενώ κλείνει την έκθεση του με μια παράγραφο που οι μετέπειτα εξελίξεις φαίνεται πως επιβεβαίωσαν πανηγυρικά, λέγοντας πως «υπάρχει κίνδυνος καθαρός Σλαβομακεδόνες πατριώτες ερχόμενοι σε επαφή με το σερβικό κομμάτι και το οποίο βγάζει έντυπο υλικό να οργανώσουν τον σλαβομακεδονικό λαό σε ξέχωρη οργάνωση που σαν συνέπεια θα ναι η διάσπαση και απ' αυτή μόνο το κόμμα έχει να χάσει την επιρροή του και να δημιουργηθούν πυρήνες του Κ.Κ. Μακεδονίας».²⁷⁰

Τα προβλήματα λοιπόν οξύνονταν, και την άνοιξη του 1944 ήταν απολύτως εμφανές ότι ο επηρεασμός στελεχών του ΣΝΟΦ από τη γιουγκοσλαβο-μακεδονική ιδεολογία, όπως τα εισελθόντα στελέχη του ΚΚΜ και του ΛΑΣΜ την ερμήνευαν, ήταν παρόν. Το ΚΚΕ, του οποίου μετωπική οργάνωση ήταν το ΣΝΟΦ, όφειλε να παρέμβει, να ξεκαθαρίσει και να ελέγξει την πολιτική κατεύθυνση εντός της οποίας θα συνεχιζόταν η πορεία του ΣΝΟΦ. Την εποχή εκείνη το ΚΚΕ και το ΕΑΜ είχαν εστιάσει τις προσπάθειές τους, στο εγχείρημα της δημιουργίας της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ)²⁷¹, μία επιτροπή κυβερνητικού χαρακτήρα, μία κυβέρνηση εθνικής ενότητας, την οποία κλήθηκαν να εκπροσωπήσουν (σε θέσεις αντίστοιχες υπουργικών θώκων) και σεβαστές αστικές προσωπικότητες με ιδιαίτερες ευαισθησίες στο Μακεδονικό Ζήτημα, όπως ήταν ο Αλέξανδρος Σβώλος.²⁷² Στην ουσία το εγχείρημα ΠΕΕΑ δεν ήταν παρά μια συγκεκριμένη κυβερνητική πρόταση με προβολή στη μεταπολεμική πραγματικότητα, σαφώς διαφοροποιημένη από την πρόταση της Λαϊκής Δημοκρατίας, εντός της οποίας δομήθηκε το αντιστασιακό κίνημα που οργανώθηκε από ΚΚΕ/ΕΑΜ, εντός της οποίας μορφοποιήθηκε και το εγχείρημα του ΣΝΟΦ.

²⁶⁸ Στο ίδιο.

²⁶⁹ Στο ίδιο.

²⁷⁰ Στο ίδιο.

²⁷¹ Βλ. Γιάννης Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 751-752.

²⁷² Βλ. Αλέξανδρος Σβώλος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, Παπαζήσης, Θεσσαλονίκη 2009 [1^η έκδ. 1945].

Μια τέτοια κυβέρνηση εθνικής ενότητας, που θα στηριζόταν στη σύμπραξη και αστικών πολιτικών δυνάμεων, θα μπορούσε να ανεχθεί την ύπαρξη του ΣΝΟΦ, θα αποδεχόταν τη μειονοτική πολιτική του ΚΚΕ απέναντι στους Σλαβομακεδόνες; Τα στελέχη του ΣΝΟΦ θα υιοθετούσαν ομόθυμα το εγχείρημα ή θα ενέκυπταν επιφυλάξεις; Το ΚΚΕ ήταν βέβαιο ότι τα στελέχη του ΣΝΟΦ θα το ακολουθούσαν στις επιλογές του;

Καθώς κανένα από τα παραπάνω ερωτηματικά δεν είχε μια βέβαιη απάντηση, το ΚΚΕ/ΕΑΜ πρόκρινε τη σύγκλιση ξεχωριστών Περιφερειακών Συνδιασκέψεων του ΣΝΟΦ (σε Φλώρινα και Καστοριά), που θα ακλουθούσαν χρονικά τις αντίστοιχες Περιφερειακές Συνδιασκέψεις του ΕΑΜ, ώστε να γίνει μια πρώτη διαπίστωση τουλάχιστον των διαθέσεων και στάσεων των στελεχών του ΣΝΟΦ στα νέα δεδομένα.

3.5 Περιφερειακή Συνδιάσκεψη ΣΝΟΦ Φλώρινας

Όσον αφορά στην συνδιάσκεψη αυτή δυστυχώς οι πηγές μας είναι περιορισμένες και βασίζονται κυρίως στο αυτοβιογραφικό πόνημα του Σταύρο Κωτσόπουλου²⁷³, καθώς και σε μεμονωμένες και εντελώς συνοπτικές αναφορές σε ελάχιστα άλλα έργα. Συνεπώς, η όποια απόπειρα προσέγγισης και εκ των υστέρων ανασύνθεσης του συγκεκριμένου ζητήματος περιορίζεται σημαντικά, εξαιτίας του μικρού αριθμού των σχετικών πηγών.

Κατά την διάρκεια του Μαρτίου του 1944, ξεκίνησε η προετοιμασία από στελέχη της Φλώρινας για την διοργάνωση της 1^{ης} Περιφερειακής Συνδιάσκεψης του ΣΝΟΦ Φλώρινας. Μέσα από μια σειρά συνελεύσεων και τομεακών συνδιασκέψεων, εκλέχθηκαν οι αντιπρόσωποι που θα λάμβαναν μέρος στην Συνδιάσκεψη της οποίας ως τόπος διεξαγωγής ορίστηκε το ορεινό χωριό Δροσοπογή της Φλώρινας και ημερομηνία την 2^η Απρίλη.²⁷⁴

Στην Συνδιάσκεψη έλαβαν μέρος περίπου 180 αντιπρόσωποι από τις τοπικές οργανώσεις του ΣΝΟΦ. Τις εργασίες παρακολούθησαν επίσης εκπρόσωποι της

²⁷³ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π.

²⁷⁴ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 186· Κίτσος Γαγγιώργος, *Σκιαγράφηση της Εθνικής Αντίστασης στη Φλώρινα*, ό.π., σ. 33· Atanas Katinovski-Goce, ό.π., σ. 108· Κίτσος Γαγγιώργος, *Μπελκαμένη, Χωριό του νομού Φλώρινας (Εκατό χρόνια ζωή)*, Διογένης, Αθήνα 2000, σ. 172· Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, ό.π., σ. 247.

Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ Φλώρινας, του ΕΑΜ, της ΕΠΟΝ, της Εθνικής Αλληλεγγύης, εκπρόσωποι των τμημάτων του ΕΛΑΣ στο Βίτσι, καθώς και εκπρόσωποι του ΕΑΜ Δυτικής Μακεδονίας.²⁷⁵

Τα θέματα που τέθηκαν και συζητήθηκαν αφορούσαν την μέχρι τότε δουλειά και τα νέα καθήκοντα της οργάνωσης ΣΝΟΦ, οργανωτικά ζητήματα, καθώς και το ζήτημα της εκλογής νέου καθοδηγητικού οργάνου.²⁷⁶ Στην διάρκεια της συνδιάσκεψης ο Κυριάκος Πυλάης ως εισηγητής, αναφέρθηκε στην διεθνή και εσωτερική κατάσταση καθώς και στις δυναμικές που αναπτύσσονταν ως αποτέλεσμα του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα. Έκανε ιδιαίτερη μνεία στις μέχρι τότε επιτυχίες του ΣΝΟΦ τονίζοντας πως, η *«μεγάλη πλειοψηφία των Σλαβομακεδόνων βρίσκεται και εργάζεται στις γραμμές του»*, ενώ ως *μεγάλη επιτυχία αναφέρθηκε «η ανάπτυξη της ενότητας με τον αδελφό ελληνικό λαό»*.²⁷⁷

Στο επίπεδο των κατακτήσεων των Σλαβομακεδόνων, ως αποτέλεσμα της συμμετοχής τους στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, αναφέρθηκε η ελεύθερη χρήση της μητρικής τους γλώσσας, η έκδοση εφημερίδων καθώς και η συμμετοχή Σλαβομακεδόνων σε επιτελικές θέσεις στον ΕΛΑΣ και την Εθνική Πολιτοφυλακή. Τα παραπάνω συνέβησαν *«με την αμέριστη βοήθεια του ΚΚΕ, το οποίο και στις συνθήκες του πολέμου εφαρμόζει στην πράξη την πολιτική του για εθνική ισοτιμία στους Σλαβομακεδόνες»*.²⁷⁸

Ως καθήκοντα του ΣΝΟΦ τέθηκαν, το να πειστούν *«και οι λίγοι ακόμη Σλαβομακεδόνες που βρίσκονται έξω από το ΣΝΟΦ, να μπουν στις γραμμές του»*. Η ενίσχυση του ΕΛΑΣ με έμπυχο και μη υλικό, η καλλιέργεια της εμπιστοσύνης προς την πολιτική του ΚΚΕ σχετικά με τους Σλαβομακεδόνες καθώς και η ενδυνάμωση *«της αγωνιστικής ενότητας με τον αδελφό ελληνικό λαό»*.²⁷⁹

Η συνδιάσκεψη διακόπηκε το μεσημέρι της 2^{ας} Απριλίου, καθώς προς το χωριό Δροσοπηγή κατευθύνθηκε ισχυρή γερμανική δύναμή, για να συνεχιστεί στο χωριό Ποιμενικό της Καστοριάς. Εκεί η συνδιάσκεψη έκλεισε με την εκλογή νέας

²⁷⁵ Atanas Katinovski-Goce, *Banitsa (Lerinsko) vo vjorot na vojnite*, Sojuz na Makedoncite "Makedon", Skopje 2011, σ. 108.

²⁷⁶ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 186.

²⁷⁷ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 187. Atanas Katinovski-Goce, *Banitsa (Lerinsko) vo vjorot na vojnite*, ό.π., σ. 108.

²⁷⁸ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 187.

²⁷⁹ Στο ίδιο.

Περιφερειακής Επιτροπής του ΣΝΟΦ Φλώρινας, στην οποία εκλέχθηκαν οι Κυριάκος Πυλάης (Πέτρος), Σταύρος Κωτσόπουλος (Γιάνκο), Παντελής Ντουρντουλάκης (Βάνε), Αλέκος Χατζητάσκος, Μήτσος Σουμτάκος, Θανάσης Παπατριανταφύλλου (Ντάμε), Παντελής Οικονομίδης, Μπόρις Ρακόφσκι, Θανάσης Άλτης.²⁸⁰

Να σημειωθεί πως ύστερα από την συνδιάσκεψη οι Γερμανοί έκαψαν το χωριό Δροσοπηγή²⁸¹, ενώ για τον ερχομό τους ο Κωτσόπουλος κατηγορεί ανοιχτά τον Γιώργο Τουρουντζά Γραμματέα της Τομεακής Επιτροπής Μπουφίου του ΣΝΟΦ και τον Θεόδωρο Παπαδημητρίου Γραμματέα της Τομεακής Επιτροπής Υδρούσας, οι οποίοι, σύμφωνα με τον ίδιο, ενώ συμμετείχαν σε όλη την προσυεδριακή δουλειά και γνώριζαν πως ο τόπος και ο χρόνος της συνδιάσκεψης όφειλε να μείνει μυστικός, αυτοί -κατά τον Κωτσόπουλο- τα ανακοίνωσαν μπροστά σε μεγάλο αριθμό μελών του ΣΝΟΦ, με αποτέλεσμα «να φθάσει στ' αυτιά της αντίδρασης και της Γκεστάπο».²⁸²

Ωστόσο όπως φαίνεται από τα υπάρχοντα δεδομένα, οι Γερμανοί είχαν θέσει ήδη στο στόχαστρο τους την Δροσοπηγή, καθώς εκεί ελάμβαναν χώρα οι περισσότερες συνεδριάσεις των εαμικών οργανώσεων και πιο συγκεκριμένα περίπου μια βδομάδα πριν από το κάψιμο της, είχε λάβει χώρα η Α΄ Περιφερειακή Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ Φλώρινας.²⁸³ Ενδιαφέρον δε παρουσιάζει πως ο νομάρχης Μπόνης στην Συνδιάσκεψη αυτή είχε στείλει δυο δασκάλους ως πληροφοριοδότες ενώ όσα του μετέφεραν, έσπευσε να τα αναφέρει υπηρεσιακά προς τις γερμανικές αρχές.²⁸⁴

3.6 Περιφερειακή Συνδιάσκεψη ΣΝΟΦ Καστοριάς

Περίπου δέκα μέρες μετά την Συνδιάσκεψη του ΣΝΟΦ Φλώρινας και συγκεκριμένα στις 12 και 13 Απριλίου, ορίστηκε η συνδιάσκεψη της οργάνωσης

²⁸⁰ Στο ίδιο.

²⁸¹ Κίτσος Γαγγιώργος, *Σκιαγράφιση της Εθνικής Αντίστασης στη Φλώρινα*, ό.π., σ. 33· Κίτσος Γαγγιώργος, *Μπελκαμένη, Χωριό του νομού Φλώρινας*, ό.π., σ. 172.

²⁸² Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 190.

²⁸³ Κίτσος Γαγγιώργος, *Μπελκαμένη, Χωριό του νομού Φλώρινας*, ό.π., σ. 171· Κίτσος Γαγγιώργος, *Σκιαγράφιση της Εθνικής Αντίστασης στη Φλώρινα*, ό.π., σ. 33· Νικόλαος Ε. Ταμουτσέλης, *Χωρικοί Μετασχηματισμοί. Περιγραφή και καταγραφή των μετασχηματισμένων χωρικών τοπίων στην περιοχή της Φλώρινας με τη βοήθεια του εικαστικού έργου του Ζωγράφου Βαγγέλη Ταμουτσέλη, χ.ε.*, Φλώρινα 2012, σ. 242-252.

²⁸⁴ Κωνσταντίνος Μπόνης, *Η Φλώρινα κατά την Κατοχήν 1941-1944*, ό.π., σ. 116-117.

Καστοριάς.²⁸⁵ Σχετικά με την συνδιάσκεψη εκείνη ο Λάζαρος Ινόης, τότε Γραμματέας της ΠΕ ΣΝΟΦ Καστοριάς, απευθύνει δυο επιστολές. Μια προς τον Γραμματέα της ΠΕ του ΕΑΜ Καστοριάς και μια προς τους συντρόφους του.

Στην πρώτη, προς τον Γραμματέα του ΕΑΜ, ζητά οι οργανώσεις στα σλαβομακεδονικά χωριά να στείλουν αντιπροσώπους στην συνδιάσκεψη του ΣΝΟΦ, καθώς και τον εκάστοτε γραμματέα του ΕΑΜ ή τον αντιπρόσωπο του για να μιλήσει για την δράση του ΕΑΜ. Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως στην επιστολή ζητά και την παρουσία αντιπροσώπων από προσφυγικά χωριά με στόχο *«τη σύσφιξη των σχέσεων των δυο στοιχείων»*.²⁸⁶

Στην δεύτερη επιστολή, αφού γνωστοποιεί την απόφαση της πραγματοποίησης της Συνδιάσκεψης και την ημερομηνία διεξαγωγής, παραθέτει αναλυτικά τα θέματα. Αυτά είναι, ο απολογισμός της μέχρι τώρα δράσης, τα νέα καθήκοντα, η συζήτηση των οικονομικών ζητημάτων, καθώς και η εκλογή περιφερειακών επιτροπών. Στον τόνο της επιστολής διακρίνεται μια αγωνία, για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή στην συνδιάσκεψη, καθώς ζητά επιτακτικά να παρευρεθεί ολόκληρο το γραφείο του ΣΝΟΦ, να γίνουν ολομέλειες στο κάθε χωριό από τις οποίες θα προκύψουν αντιπρόσωποι και οι οποίοι θα συμμετέχουν στην συνδιάσκεψη. Επίσης ζητά να υπάρχει αντιπρόσωπος της ΕΠΟΝ καθώς και της Εθνικής Αλληλεγγύης. Κλείνει διατυπώνοντας την άποψη πως, *«η συνδιάσκεψις πρέπει να αποτελέση ιστορικό σταθμό για το Σλαβομακεδονικό κίνημα και να γίνη ο φάρος που με συνίδιση θα οδηγήσει το λαό μας στον πραγματικό λυτρωμό»*.²⁸⁷

Η Συνδιάσκεψη έλαβε χώρα στις 12 και 13 Απριλίου και το άνοιγμα της έκανε ο Πασχάλης Μητρόπουλος. Ορίστηκε Επίτιμο προεδρείο το οποίο περιελάμβανε τον Γκότσε Ντέλτσεφ, τον Λάζο Ποπτράικωφ, τον Λάζο Τερπόφσκυ, τον Τάσο Καρατζά, τον Ζήση Καλιμάνη, τον Βασίλη Αλεξόπουλο, *«καθώς και όλα τα θύματα και τους εξόριστους και φυλακισμένους του σημερινού λαϊκόαπελευθερωτικού αγώνα»*. Επίσης, ως επίτιμο προεδρείο όρισε και τους αρχηγούς των Ενωμένων εθνών Ρούσβελτ, Στάλιν, Τσώρτσιλ.²⁸⁸

²⁸⁵ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, ό.π., σ. 247.

²⁸⁶ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 67, σ. 382.

²⁸⁷ Ό.π., Ντοκ. 68, σ. 382-383.

²⁸⁸ Ό.π., Ντοκ. 71, σ. 385-386.

Ορίστηκε επίσης τακτικό προεδρείο το οποίο περιελάμβανε τους αντιπροσώπους της διασυμμαχικής επιτροπής, τους αντιπροσώπους του ΕΛΑΣ του ΕΑΜ της ΕΠΟΝ και της Εθνικής Αλληλεγγύης, τον αντιπρόσωπο του Κ.Κ. Καστοριάς, αντιπροσώπους της γυναικείας οργάνωσης καθώς και αντιπροσώπους των παλαίμαχων αγωνιστών.²⁸⁹

Τα θέματα της Συνδιάσκεψης, ήταν πολύ περισσότερα από εκείνα που έχουμε στις αναφορές για την αντίστοιχη Συνδιάσκεψη της Φλώρινας και περιελάμβαναν μια σειρά από ζητήματα, ενώ συμμετείχαν σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, περίπου πεντακόσιοι αντιπρόσωποι.²⁹⁰

Τα θέματα αφορούσαν σε ένα πρώτο στάδιο πρακτικά ζητήματα, όπως την οργανωτική κατάσταση και την δράση του ΣΝΟΦ στην Καστοριά, τα προβλήματα που είχαν ανακύψει και τις πιθανές λύσεις τους, το ζήτημα της λαϊκής αυτοδιοίκησης και της οργάνωσης των συνεταιρισμών. Επίσης, το ζήτημα της οργάνωσης του εφεδρικού ΕΛΑΣ και της επιμελητείας. Η σημασία της ΕΠΟΝ και της Εθνικής Αλληλεγγύης. Περιελάμβαναν επίσης ζητήματα αρχών, όπως αυτό της συμβολής των «λαϊκών αγωνιστών» στους κοινωνικούς αγώνες, καθώς και της συμμετοχής της γυναίκας στην αντίσταση²⁹¹ όπως επίσης και το επίκαιρο των ημερών που δεν ήταν άλλο από αυτό της δημιουργίας της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), και της «ανάγκης σχηματισμού Κυβέρνησης Γενικού Συνασπισμού». Στις εισηγήσεις τον λόγο έλαβε ο αντιπρόσωπος της διασυμμαχικής επιτροπής καθώς και εκείνος του ΕΛΑΣ, ενώ τέλος ορίστηκαν τα νέα καθήκοντα και έλαβε χώρα η εκλογή ΠΕ ΣΝΟΦ Καστοριάς.²⁹²

Από το τμήμα της εισήγησης του Πασχάλη Μητρόπουλου στην συγκεκριμένη Συνδιάσκεψη, που βρέθηκε στην διάθεση του υποφαινόμενου, είναι σημαντικό να τονιστούν ορισμένα σημεία. Σύμφωνα με το διαθέσιμο κείμενο, η οργάνωση ΣΝΟΦ μέχρι την περίοδο εκείνη κατάφερε να έχει οργανώσει 1.843 γυναίκες, ορισμένες

²⁸⁹ Ο.π., σ. 386.

²⁹⁰ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 31.

²⁹¹ Για το ζήτημα της συμμετοχής της σλαβομακεδόνης όχι μόνο στην αντίσταση αλλά στον ρόλο της σε όλη την διάρκεια της δεκαετίας του '40 στις σλαβόφωνες περιοχές της ελληνικής Μακεδονίας βλ. Katerina Mirceva, "Makedonkata vo nacionalnoosloboditelnoto dvizenije vo egejskiot del na Makedonija (1941-1949)", *Glasnik*, Institut na Nacionalna Istorija, Έτος 57, Τεύχος 1-2, Skopje 2013, σ. 121-131.

²⁹² *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 71, σ. 386.

από τις οποίες λάμβαναν μέρος σε επικίνδυνες αποστολές. Το ΣΝΟΦ σε κοινές επιχειρήσεις με τον εφεδρικό ΕΛΑΣ κατάφερε να αφοπλίσει σειρά από χωριά που είχαν εξοπλιστεί. Επίσης στο επίπεδο της *«εθνικής ενότητας του λαού και της εθνικής συνείδησης του»*, έγιναν πολύ σημαντικές προσπάθειες με αποτέλεσμα παρά τις πρακτικές δυσκολίες *«να δημιουργήσουμε κάποια εθνική συνοχή σ' ένα σημαντικό τμήμα του λαού μας να αναπτρώσουμε την εθνική του συνείδηση και να την ανασύρουμε στην επιφάνεια των θετικών προβλημάτων και των επιδιώξεων του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα»*.²⁹³

Ο ίδιος ομολογεί ότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού δεν εντάχθηκε στον πλαίσιο αυτό αποτελώντας *«εμπόδιο στην επαναστατική και εθνική ενοποίηση του λαού μας»*. Το τμήμα αυτό, σύμφωνα με τον ίδιο στράφηκε προς δυο ολότελα διαφορετικές κατευθύνσεις. Ένα μέρος του, παρασύρθηκε από την επιρροή της *«βουλγαροφασιστικής αντίδρασης»* ενώ ένα άλλο, ενώ βρέθηκε στο στρατόπεδο της αντίστασης *«δεν κατενόησε πλήρως της επαναστατική σημασία στις δεδομένες στιγμές της εθνικής ενοποίησης και συνεκτικότητας ολόκληρου του σλαυομακεδονικού λαού για να γίνει μια δύναμις ακέραια ενιαία και αποφασιστική στο σύνολο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα»*.²⁹⁴

Κατά τον ίδιο τον Μητρόπουλο, δεν υπάρχει χάσμα ΕΑΜ και ΣΝΟΦ, ωστόσο απαιτείται πλήρης *«λαϊκοεπαναστατική ψυχική και ιδεολογική ενότητα και πλήρης κατανόηση των ζωτικών και συγκεκριμένων προβλημάτων του κοινού αγώνα»*.²⁹⁵ Συνεχίζει την εισήγηση του αναφερόμενος στις οικονομικές διεκδικήσεις και την δουλειά των συνεταιρισμών, ενώ κλείνει με τις επιτυχίες της οργάνωσης ΣΝΟΦ η οποία έβγαλε 500 αντάρτες προσηλωμένους στο πνεύμα συνεργασίας και αλληλοβοήθειας με τον ΕΛΑΣ.²⁹⁶

Από την Συνδιάσκεψη προέκυψαν αποφάσεις οι οποίες θα αποτελούσαν *«τα συγκεκριμένα καθήκοντα»* για τα οποία η οργάνωση και τα μέλη της όφειλαν να αγωνιστούν. Τα καθήκοντα αυτά, παράλληλα την ενεργό συμμετοχή στην δράση του ΕΑΜ ΕΛΑΣ ενάντια στον κατακτητή, συμπεριελάμβαναν την δημιουργία

²⁹³ Ό.π., Ντοκ. 75, σ. 391-392.

²⁹⁴ Στο ίδιο.

²⁹⁵ Ό.π., σ. 393.

²⁹⁶ Ό.π., σ. 394.

«Εθνικής συνείδησης στο λαό», την συνοχή και την ενότητα μέσα από την υιοθέτηση της επαναστατικής παράδοσης του Ήλιντεν, τη συναδέλφωση Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων, την μαζικοποίηση στην οργάνωση ΣΝΟΦ, την ενίσχυση της εαμικής αυτοδιοίκησης, την «πλατιά διαφώτιση» η οποία θα περιελάμβανε και το ζήτημα της μελλοντικής ίδρυσης σλαβομακεδονικών σχολείων, την ακώλυτη κυκλοφορία του σλαβομακεδονικού τύπου ο οποίος έπρεπε «να βγαίνει καθαρός και επιμελημένος», το χτύπημα της «αντίδρασης» στην κάθε μορφή της, την επίλυση μιας σειράς από τεχνικά προβλήματα και δυσκολίες με σκοπό όπως φαίνεται από το προτελευταίο σημείο την οργάνωση «μεικτής συνδιάσκεψης Σλαβομακεδόνων και Ελλήνων που αυτή θα μας δώσει τη δυνατότητα της Ενιαίας οργάνωσης και καθοδήγησης».²⁹⁷

Η Συνδιάσκεψη εξέλεξε πολυμελή Περιφερειακή Επιτροπή²⁹⁸, ενώ έστειλε και χαιρετιστήρια ψηφίσματα προς την ΠΕΕΑ και τους Μεγάλους Συμμάχους. Στο πρώτο που αποστέλλεται προς την ΠΕΕΑ, οι αντιπρόσωποι που έλαβαν μέρος στην 1^η «ιστορική Συνδιάσκεψη» της οργάνωσης, αφού χαιρετίζουν την Πολιτική Επιτροπή Λαϊκής Απελευθέρωσης και τονίζουν πως θα σταθούν στο πλευρό της, καταθέτουν την πεποίθηση τους πως «σε μια Ελλάδα της Λαϊκής Κυριαρχίας εμείς οι σλαβομακεδόνες θα βρούμε απόλυτη κοινωνική πολιτική και οικονομική ισοτιμία με τους Έλληνες».²⁹⁹ Από την άλλη στο δεύτερο ψήφισμα προς τους Μεγάλους Συμμάχους, οι αντιπρόσωποι του ΣΝΟΦ διαβεβαιώνουν πως «θα αγωνισθούμε για την επικράτηση της αρχής της αυτοδιάθεσης του χάρτη του Ατλαντικού, την πραγματοποίηση των αποφάσεων της Τεχεράνης και την επιβολή της λαϊκής κυριαρχίας».³⁰⁰ Το συναρπαστικό και αξιοπρόσεκτο της συγκεκριμένης υπόθεσης, είναι πως υπάρχει μια ασυνέπεια στην χρήση των όρων που μεταχειρίζονται οι αποστολείς στα δυο διαφορετικά ψηφίσματα, γεγονός που ίσως να προδικάζει και την ύπαρξη δυο γραμμών στα ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ Καστοριάς και η οποία θα εκφραστεί με έντονο τρόπο στο αμέσως επόμενο διάστημα.

²⁹⁷ Ο.π., Ντοκ. 74, σ. 388-390.

²⁹⁸ Ο.π., Ντοκ. 72, σ. 387.

²⁹⁹ Ο.π., Ντοκ. 77, σ. 391.

³⁰⁰ Ο.π., Ντοκ. 76, σ. 390, Προς τους Μεγάλους Συμμάχους.

Κεφάλαιο 4: ΣΝΟΦ, προσέγγιση της ιστορίας του: η περίοδος της κρίσης και της σύγκρουσης

4.1 Η πορεία προς τη διάλυση

Την ώρα που λάμβαναν χώρα οι παραπάνω ζυμώσεις και ενώ φαινόταν πως ανάμεσα στον σλαβομακεδονικό πληθυσμό και τα στελέχη του που είχαν ενταχθεί στην αντίσταση υπήρχε ομόνοια, φαίνεται πως η στάση των Σλαβομακεδόνων ή μέρους αυτών απέναντι όχι μόνο στο ΕΑΜ αλλά και το ΣΝΟΦ, από τις αρχές του 1944 ακόμη, να ήταν ιδιαίτερα διστακτική. Σύμφωνα με την έκθεση του Λάζαρου Παπαλαζάρου που συντάχθηκε τον Μάρτιο του 1944³⁰¹ μετά από περιοδεία στα χωριά με σκοπό την οργάνωση του πληθυσμού στο ΣΝΟΦ, *«ο Σλαβομακεδονικός λαός δέχεται την οργάνωση αυτή όχι διότι σ' αυτή συγκεντρώνονται οι πόθοι του, αι ελπίδες του και ότι είναι όργανον πάλης δια την διατήρησιν τους και απελευθέρωσιν του από τον κατακτητή, αλλά από φόβο μήπως κακοποιηθούν από τις αντάρτικες ομάδες»*.³⁰² Ο πληθυσμός αισθάνεται την οργάνωση ως *«ψεύτικη και παγίδα με την οποία προσπαθούν να τους εξαπατήσουν οι Έλληνες δια να τους υποδουλώσουν»*.³⁰³

Όπως φαίνεται, η δυσπιστία όσον αφορά στην συμμετοχή στην οργάνωση υπάρχει αφενός γιατί στους περισσότερους δεν είναι ξεκάθαροι οι πραγματικοί σκοποί του αγώνα που διεξάγεται, αλλά υπάρχει και έντονη δυσπιστία απέναντι στο ελληνικό στοιχείο.³⁰⁴ Παράλληλα με την δυσπιστία παρατηρείται και μια έντονη βουλγαροφιλία, εξαιτίας των συνθημάτων που η βουλγαρική προπαγάνδα «ρίχνει» και τα οποία *«βρίσκουν μεγαλύτεραν απήχησιν στο σύνολο σχεδόν του σλαβομακεδονικού πληθυσμού»*, και τα οποία είναι *«η ανεξάρτητος Μακεδονία που εκεί μόνον πιστεύει η πλειοψηφία του σλαβομακεδονικού λαού ότι θα λυθούν όλα τα προβλήματα του»*.³⁰⁵

³⁰¹ Ό.π., Ντοκ. 23, σ. 355.

³⁰² Στο ίδιο.

³⁰³ Στο ίδιο.

³⁰⁴ Ό.π., Ντοκ. 3, σ. 329. Επίσης στο ίδιο: Ντοκ. 95, σ. 403.

³⁰⁵ Ό.π., Ντοκ. 6, σ. 331-332 και Ντοκ. 3, σ. 329

Ως τελευταίο και ίσως σημαντικότερο όλων στοιχείο που μπορεί να αντλήσει κανείς από το συγκεκριμένο υλικό, είναι μια διάχυτη απογοήτευση από την παραγκώνιση των σλαβομακεδονικών στελεχών της περιοχής και από την αποκλειστική κατάληψη των ηγετικών θέσεων μόνο από Έλληνες εξαιτίας της έλλειψης εμπιστοσύνης προς τους Σλαβομακεδόνες. Παράλληλα, σύμφωνα με τα σχετικά στοιχεία, όποιος προέβαινε σε κάθε είδους αναφορά στους Σλαβομακεδόνες και την ιστορία τους «αμέσως απ' την καθοδήγηση εχαρακτηρίζετο βούλγαρος ή βουλγαρόφιλος ή Αυτονομιστής και απομονωνόταν».³⁰⁶

Οι παραπάνω σκέψεις, όπως εκφράστηκαν τους μήνες εκείνους από τα ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ, είναι χρήσιμες για δυο λόγους. Αφενός μας δείχνουν τις προσδοκίες και προδικάζουν τον πολιτικό τυχοδιωκτισμό, ορισμένων από αυτούς που επιδίωκαν να αποτελέσουν την μελλοντική ιντελιγκέντσια της εθνικής ομάδας των Σλαβομακεδόνων.³⁰⁷ Αφετέρου ωστόσο, σκιαγραφούν το νέο πολιτικό και εθνικό πρόταγμα που προβαλλόταν στους Σλαβομακεδόνες χωρικούς και το οποίο δεν περιελάμβανε την ελληνική ή την βουλγαρική εθνική ιδέα, ούτε εκείνη της ισοτιμίας εντός μιας Λαοκρατούμενης Ελλάδας, όπως συνέβαινε μέχρι τότε.

Η νέα αυτή πρόταση συνδύαζε για πρώτη φορά τον κομμουνισμό με τον «μακεδονικό εθνικισμό»³⁰⁸, ο οποίος σύντομα θα πραγματωνόταν ολοκληρωτικά με την σύσταση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Η πρόταση αυτή, σύμφωνα με τον Κωστόπουλο, προπαγανδιζόταν από ορισμένα στελέχη του ΣΝΟΦ Καστοριάς, τα οποία ήταν επηρεασμένα από την «επαναστατική ολοκλήρωση της εθνογενετικής διαδικασίας στη γειτονική γιουγκοσλαβική Μακεδονία και σε αντιδιαστολή προς την επίσημη κομματική γραμμή, έθεταν ζήτημα εθνικής αυτοδιάθεσης των Σλαβομακεδόνων της Ελλάδας».³⁰⁹ Σε επίπεδο στελεχών, η ταύτιση αυτή ήταν μάλλον πλειοψηφική στο ΣΝΟΦ Καστοριάς και μειοψηφούσα στην οργάνωση της Φλώρινας, η οποία φαίνεται πως παρέμενε πιστή στα κελεύσματα του ΚΚΕ. Επίσης,

³⁰⁶ Ό.π., Ντοκ. 8, σ. 338-340.

³⁰⁷ Σταύρος Κωστόπουλος, ό.π., σ. 221-232.

³⁰⁸ Ραϋμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 292.

³⁰⁹ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», ό.π., σ. 385.

η διαφοροποίηση ανάμεσα στις δυο οργανώσεις είχε διαφανεί από την Κοινή Σύσκεψη που έλαβε χώρα τον Γενάρη του 1944 και αναφέρθηκε παραπάνω.³¹⁰

Προπαγανδιζόταν επίσης και από στελέχη του γιουγκοσλαβικού παρτιζάνικου κινήματος, τα οποία από τους πρώτους μήνες του 1944 βρίσκονταν διαρκώς στα χωριά της ελληνικής μεθορίου, διακηρύσσοντας τις θέσεις του κόμματός τους, κατακρίνοντας την πολιτική του ΚΚΕ ως σοβινιστική και διατυπώνοντας τη θέση πως πρέπει «οι Μακεδόνες να' ρθούν στα γιουγκοσλαβικά τμήματα»³¹¹, προκαλώντας έντονη και δικαιολογημένη ανησυχία στα στελέχη του ΕΑΜ.

Η πρώτη έντονη διαφωνία φαίνεται ότι αφορούσε το ζήτημα του μεγέθους της οργανωτικής ανάπτυξης του ΣΝΟΦ. Οι τοπικοί καθοδηγητές του ΚΚΕ ήθελαν το ΣΝΟΦ να δραστηριοποιείται αποκλειστικά και μόνο στα χωριά εκείνα όπου δεν υπήρχε οργάνωση του ΕΑΜ. Αντιθέτως από την πλευρά του ΣΝΟΦ, ήταν επιθυμητό το σύνολο των Σλαβομακεδόνων «που ζει μέσα στο υπόδουλο ελληνικό κράτος να οργανωθεί μέσα στο Σ.Ν.Ο.Φ.» με μια ενιαία οργανωτική δομή και άμεση καθοδήγηση από το Μακεδονικό Γραφείο του ΕΑΜ.

Το δεύτερο σκέλος της αντίδρασης φαίνεται πως αφορούσε την παραγκώνιση των σλαβομακεδονικών στελεχών από ηγετικές θέσεις στα τμήματα του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ και της επάνδρωσής τους αποκλειστικά από Έλληνες. Η παραγκώνιση αυτή, προέρχεται όπως φαίνεται από ορισμένα στελέχη του ΕΛΑΣ, πρώην αξιωματικούς του ελληνικού στρατού που βλέπουν την οργάνωση ΣΝΟΦ και την δράση της με καχυποψία και συχνά δημιουργούν διάφορα εμπόδια στην ομαλή λειτουργία και ανάπτυξη της.³¹² Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να εντάξουμε και την δυσπιστία του ΚΚΕ απέναντι σε ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ της Καστοριάς κυρίως, τους οποίους η τοπική κομματική οργάνωση και κυρίως ο Γραμματέας της Αντώνης Αντωνόπουλος δεν εμπιστευόταν είτε γιατί ήταν «δηλωσίεις» από την εποχή του Μεταξά, είτε γιατί εξαιτίας προσωπικών συμπεριφορών είχαν περιέλθει σε δυσμένεια από το κόμμα. Ως συνέπεια αυτών, δεν τους είχαν ανατεθεί κομματικές θέσεις ή όταν και αν αυτό είχε συμβεί, τους ζητήθηκε να τις εγκαταλείψουν.³¹³

³¹⁰ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 212-214· Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού ζητήματος», σ. 434· Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 27.

³¹¹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 112, σ. 413.

³¹² Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 71.

³¹³ Ό.π., σ. 73.

Το τρίτο σκέλος και εκείνο που φαίνεται να οδήγησε τα πράγματα στα άκρα, ήταν η διαφοροποίηση του ΕΑΜ και του ΣΝΟΦ της Καστοριάς κυρίως σχετικά με τους μακροπρόθεσμους στόχους του αγώνα που διεξήγαγαν. Την ώρα που το ΕΑΜ και το ΚΚΕ στα πλαίσια και της «*Εθνικής Ενότητας*» που απαιτούσαν οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της Συμφωνίας του Λιβάνου, διακήρυτταν με κάθε ευκαιρία και σε όλους τους τόνους την «*ελληνικότητα της Μακεδονίας*»³¹⁴, ορισμένα από τα ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ Καστοριάς, έθεταν το ζήτημα της αυτοδιάθεσης των Σλαβομακεδόνων, με πιθανό και ίσως επιθυμητό από την πλευρά τους το ενδεχόμενο, «*όπου οι σλαβομακεδόνες αποτελούν πλειοψηφία*», την «*προσάρτησιν προς την ελεύθερη Μακεδονία*».³¹⁵

Στα παραπάνω, είναι σκόπιμο να εντάξουμε και τις διαφορετικές συνθήκες που επικρατούσαν στον νομό Καστοριάς σε σχέση με εκείνον της Φλώρινας. Οι συγκρούσεις των Σλαβομακεδόνων με τις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες ήταν πολύ πιο έντονες την προηγούμενη περίοδο, ενώ στην διάρκεια της κατοχής, με τον εξοπλισμό από το κομιτάτο από την μια και την ένταξη στην ΠΑΟ από την άλλη, οι συγκρούσεις αυτές αποκρυστάλλωσαν συγκεκριμένες δυναμικές, διαμορφώνοντας μια τεταμένη κατάσταση. Η κατάσταση αυτή στην Φλώρινα για μια σειρά από λόγους δεν υφίστατο ή δεν υφίστατο σε αυτό τον βαθμό, κυρίως γιατί δεν οπλίστηκαν χωριά σε μεγάλο βαθμό καθώς επίσης και γιατί η ΠΑΟ ήταν ανύπαρκτη.

Οι ανησυχίες που προκάλεσαν τα παραπάνω δεδομένα έφτασαν στο αποκορύφωμά τους ύστερα από δυο γεγονότα. Αρχικά, τον Απρίλιο του 1944 οι αδερφοί Ηλίας και Γιώργος Τουρουντζάς³¹⁶ από το Ξινό Νερό της Φλώρινας εγκατέλειψαν τις μονάδες τους στον ΕΛΑΣ και σχημάτισαν ομάδα με την ονομασία «*Σύνταγμα Καστοριάς-Φλώρινας*», αναπτύσσοντας σημαντική δράση κατευθύνοντας σλαβόφωνους από τις περιοχές Φλώρινας και Πρεσπών προς τους παρτιζάνους.³¹⁷ Θα περάσουν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, όπου φαίνεται ότι θα ενταχθούν στις γραμμές του ΛΑΣ (Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού)

³¹⁴ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 104, σ. 407.

³¹⁵ Ό.π., Ντοκ. 116, σ. 416-419.

³¹⁶ Κυριάκος Πυλάης, ό.π., σ. 215.

³¹⁷ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, ό.π., σ. 246· Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 260.

Μακεδονίας.³¹⁸ Ο ΕΛΑΣ ζήτησε την παράδοση τους³¹⁹ αλλά οι παρτιζάνοι φαίνεται πως δήλωναν άγνοια.³²⁰

Το δεύτερο και πιο σημαντικό γεγονός ήταν η αποσχιστική προπαγάνδα και το πέρασμα του Ναούμ Πέιου (ή Πέγιου) με σημαντικό αριθμό συντρόφων του στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Ο Πέγιος σύμφωνα με ορισμένες πηγές, προπαγανδίζει μυστικά στους κατοίκους την εξέγερση και διαδίδει ότι η Επιτροπή του ΣΝΟΦ πρόδωσε το σλαβομακεδονικό αγώνα και τους νεκρούς του Ίλιντεν. Τονίζει ότι επιβάλλεται η εξέγερση κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, καθότι -οι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ- πρόδωσαν τον αγώνα, εναντιώθηκαν στη συγκρότηση στα Κορέστια σλαβομακεδονικών τμημάτων και αθετούν τις ειλημμένες υποσχέσεις τους προς τη μειονότητα.

Κατά τον Απρίλιο του 1944 δεν σημειώθηκε καμιά διασπαστική εκδήλωση παρά κάποιες ελάχιστες προστριβές του Περικλή Κοροβέση με το διοικητή του Λόχου του στη Χαλάρα των Κορεστίων. Τη νύχτα της 9^{ης} προς 10^η Μαΐου 1944, ο Κοροβέσης ηγούμενος ομάδας 30 περίπου ανταρτών του λόχου, κατορθώνει να αφοπλίσει τους υπόλοιπους αντάρτες του λόχου και αναγκάζει το διοικητή του λόχου Αχιλλέα Παπαϊωάννου³²¹ με τους υπόλοιπους αντάρτες, τους μη εξεγερθέντες, να αποσυρθούν στη Δαμασκηιά, όπου η έδρα του 28^{ου} ΣΠ, αφού επιστρέψει σε αυτούς τα όπλα τους. Μετά την εξέγερση τα τμήματα του 2/28 Τάγματος, που έδρευαν στην περιοχή των Κορεστίων, συγκεντρώθηκαν στο Βαψώρι, τα δε επαναστατημένα υπό τον Κορόβεση στην περιοχή της Χαλάρας. Παράλληλα ο Πέγιος κηρύττει επιστράτευση στα χωριά Δενδροχώρι, Γάβρο, Κρανιώνα, Χαλάρα, Μελά και Μακροχώρι και κατορθώνει να συγκεντρώσει περί τους 100-120 στη Χαλάρα.³²²

Ο Πέγιος σύμφωνα και με την κομματική αλληλογραφία, είχε αναπτύξει αυτονομιστική προπαγάνδα στην περιοχή και η ηγεσία του εαμικού κινήματος

³¹⁸ Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 70.

³¹⁹ *EM no pob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 86, σ. 397-398.

³²⁰ Ό.π., Ντοκ. 118, σ. 420· Γεώργιος Νεδέλκος, *Αναμνήσεις από την εθνική αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 63.

³²¹ Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Το Βίτσι ως γεωπολιτικός και ιστορικός χώρος. Οι ίντριγκες της βουλγαρικής Οχράνα, της Τιτικής Οζνα και το Μακεδονικό ζήτημα*, Μπίμπη, Θεσσαλονίκη, σ. 56-57.

³²² Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 69.

θορυβημένη ζήτησε την σύλληψη του³²³, ο ίδιος ωστόσο κατάφερε να αποδράσει και να περάσει στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία.³²⁴

Την επιχείρηση εναντίον του Πέγιου θα αναλάβει η 9^η Μεραρχία του ΕΛΑΣ. Επειδή το 2/28 Τάγμα δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη, λόγω της σύνθεσής του από σλαβόφωνους, αποφασίστηκε αντικατάστασή του από το 1/28 Τάγμα, με στρατιωτικό και καπετάνιο το Γιώργο Γιαννούλη, υπασπιστή τον Χρ. Καρακάση και επιμελητή το Στέργιο Γάκη. Στον Γιαννούλη δόθηκε απόλυτη εξουσία και ελευθερία ενεργειών για την καταστολή του κινήματος και τη σύλληψη της Διοικούσης Επιτροπής του ΣΝΟΦ, η οποία βρίσκονταν στον Πολυάνεμο. Η Επιτροπή του ΣΝΟΦ δεν υιοθέτησε τις ενέργειες του Πέγιου και με προκηρύξεις προς τους κατοίκους των Κορεστίων, συνιστούσε την καταδίκη του Πέγιου και την παραμονή των σλαβόφωνων στις τάξεις του ΕΑΜ.³²⁵

Τη νύχτα 15 προς 16 Μαΐου 1944, το 1/28 Τάγμα κινήθηκε από Λάγγα και έφτασε στις 17 Μαΐου στο Βαψώρι. Στις 18 Μαΐου το 2/28 Τάγμα κινήθηκε να επανέλθει στη Δαμασκησιά, με την εντολή κατά τη διέλευσή του από το Πολυάνεμο να συλλάβει τη διοικούσα Επιτροπή του ΣΝΟΦ. Έτσι θα συλληφθούν ο Πασχάλης Μητρόπουλος και ο Λάζαρος Παπαλαζάρου (ο Δάλλας δε θα συλληφθεί λόγω απουσίας του) και θα οδηγηθούν στον Πεντάλοφο, όπου θα μείνουν υπό κράτηση, χωρίς να καταδικαστούν ως ηθικοί αυτουργοί της εξέγερσης λόγω της αρνητικής στάσης που κράτησαν έναντι των ενεργειών Πέγιου. Παράλληλα κατά του Πέγιου θα κινηθούν και τα υπόλοιπα τμήματα του 28^{ου} Συντάγματος υπό τον αντισυνταγματάρχη Πεζικού Μοσχοβίτη και ο εφεδρικός ΕΛΑΣ περιοχής Νεστορίου για να αποκόψουν τις διαβάσεις του Μάλι Μάδι της περιοχής Αγίου Δημητρίου, Ιεροπηγής και Δενδροχωρίου. Την όλη διεύθυνση της επιχείρησης είχε αναλάβει ο διοικητής του 28^{ου} ΣΠ/ΕΛΑΣ με έδρα το χωριό Χιονάτο.³²⁶

Για την πρόληψη της ενδεχόμενης αιματοχυσίας ο Γιώργος Γιαννούλης θα επιδιώξει συμβιβαστική λύση με την παράδοση του Πέγιου. Για το σκοπό αυτό ο

³²³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 415, Φ. 23/8/48, Περικλής [Αντώνης Αντωνόπουλος, γραμματέας ΠΕ ΚΚΕ Καστοριάς] προς Τάσο [Τάσος Κοντουρέλλης, Μακεδονικό Γραφείο ΚΚΕ].

³²⁴ *KPG I makedonskoto nacionalno prasanije*, ό.π., Ντοκ. 69, σ. 189-192· Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 131· Μιχάλης Λυμπεράτος, ό.π., σ. 93.

³²⁵ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 69-70.

³²⁶ Ό.π., σ. 70.

Δημάκης θα επιδιώξει προσωπική συνάντηση με τον Πέγιο αλλά αυτός δε θα συναινέσει και θα ανταλλάγουν προσωπικές επιστολές στις οποίες θα διαπιστωθεί ασυμφωνία. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή Πέγιου προς Γιαννούλη, που παραθέτει ο Ζαφειρόπουλος: *«Συναγωνιστά Γιαννούλη. Δεν σας γνωρίζω προσωπικώς. Επικαλούμαι την κομμουνιστικήν ιδεολογίαν μας. Πολλάκις προσπαθήσαμε να συνεργασθώμεν αλλά πάντοτε εξηπατήθημεν. Πολλάκις εκρησιμοποιήθημεν κατά του Κατακτητού αλλά δεν μας αναγνωρίσατε το δικαίωμα να έχωμεν αυτοτελή τμήματα εντός του ΕΑΜ. Ο ΕΛΑΣ δεν ομιλεί εις την ψυχήν μας. Θέλομεν τμήματα με επωνυμίαν εις την μητρικήν μας γλώσσαν, με ιδικούς μας Αρχηγούς, να υπερασπίζωνται την ιδικήν μας χώραν. Μετά την δημιουργίαν των τμημάτων τούτων είμεθα πρόθυμοι να συνεργασθώμεν και υπό τας διαταγάς σας εις κοινάς επιχειρήσεις κατά του κατακτητού»*.³²⁷

Καθώς οι διαπραγματεύσεις δεν είχαν αποτέλεσμα, αποφασίστηκε, στις 20 Μαΐου 1944, το 28^ο ΣΠ ΕΛΑΣ να προσβάλλει τα εξεγερθέντα τμήματα του Πέγιου στην περιοχή του Μάλι Μάδι. Και ενώ διαφαίνονταν η δυσμενής θέση των ομάδων Πέγιου, θα επέμβει ο Γραμματέας της ΠΕ ΚΚΕ της Καστοριάς Αντώνης Αντωνόπουλος (Περικλής), ο οποίος θα απαιτήσει από το διοικητή του 28^{ου} ΣΠ, *«κατά τρόπον σκαιόν»*, την αναστολή των επιχειρήσεων, καθώς πρόκρινε αναίμακτη λύση. Ο διοικητής του συντάγματος Μοσχοβίτης θα εγκαταλείψει τη θέση και θα επιστρέψει στη Δαμασκησιά. Όταν ο Νίκος Θεοχαρόπουλος-Σκοτίδας, καπετάνιος του συντάγματος, πληροφορηθεί από το Μοσχοβίτη τις ενέργειες του Περικλή, θα αποστείλει προσωπικό μήνυμα στο Γιαννούλη, όπου διατάσσει την έναρξη των επιχειρήσεων και την ολοκληρωτική εξόντωση του Πέγιου.³²⁸

Στις 21 προς 22 Μαΐου 1944 θα εκδηλωθεί η επίθεση του 1/28 Τάγματος και ο Πέγιος, συμπτυσσόμενος προς Κρυσταλλοπηγή, θα συγκρουστεί με διμοιρία του εφεδρικού ΕΛΑΣ που βρίσκονταν εκεί, με αποτέλεσμα τη σύλληψη 4 αιχμαλώτων, από τους οποίους οι δύο τραυματίες ενώ οι λοιπές δυνάμεις του Πέγιου θα συμπτυχθούν και θα συγκεντρωθούν στο Μοσχοχώρι.³²⁹

³²⁷ Ο.π., σ. 71.

³²⁸ Στο ίδιο.

³²⁹ Στο ίδιο.

Τις ίδιες μέρες και συγκεκριμένα τις 16 Μαΐου ελήφθη η απόφαση διάλυσης του ΣΝΟΦ και συγχώνευσής του στο ΕΑΜ³³⁰, και η οποία κοινοποιήθηκε στις 23 του ίδιου μήνα. Να σημειωθεί πως τις μέρες εκείνες ελάμβανε χώρα η σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου στις Κορυσχάδες και μια μέρα αργότερα από την λήψη της απόφασης διάλυσης, δηλαδή στις 17 Μαΐου υπογράφηκε η Συμφωνία του Λιβάνου γεγονός που θα μπορούσε -σαφώς εκ των υστέρων- να συνδεθεί με την απόφαση διάλυσης του ΣΝΟΦ.³³¹

Κατ' αυτή την έννοια κατατίθεται και η άποψη ότι ο Πέγιος αντιλήφθηκε την κίνηση του ΕΑΜ, η οποία φαίνεται πως αποτελούσε αποτέλεσμα των διεργασιών για την Συμφωνία του Λιβάνου, και δεν την προκάλεσε ο ίδιος.³³² Κατ' επέκταση, η κίνηση του Πέγιου ήρθε στο κατάλληλο χρονικό σημείο για την εαμική ηγεσία, έτσι ώστε η διάλυση του ΣΝΟΦ να αποδοθεί στην κίνηση του Πέγιου.³³³ Έτσι το ΕΑΜ στερούσε από τους αντιπάλους του τα επιχειρήματα που μέχρι τότε προέβαλλαν περί «εθνικής μειοδοσίας» και τόνιζε την αφοσίωση του ίδιου στην προσπάθεια για την ενίσχυση της «Εθνικής Ενότητας».³³⁴

Ουσιαστικά, η διάλυση της οργάνωσης δεν ήταν πολιτικά σχεδιασμένη απόφαση, αλλά αποτέλεσε έκτακτη λύση εξαιτίας αφενός της αδυναμίας του ΕΑΜ να σταματήσει τα αυτονομιστικά κηρύγματα και αφετέρου υπό το βάρος των εξελίξεων των ημερών εκείνων.³³⁵

Μετά την κίνηση Πέγιου και την κοινοποίηση της απόφασης διάλυσης της οργάνωσης δυο προκηρύξεις, μια του Αποσπάσματος Βίτσι και μια της ΠΕ ΚΚΕ Καστοριάς, καταδίκασαν τους αποσχισθέντες. Στην προκήρυξη του Αποσπάσματος Βίτσι ο Πέγιος και οι σύντροφοι του χαρακτηρίζονται «προδότες», «οι οποίοι θέλησαν να φέρουν διάσπαση ανάμεσα μας», ενώ αφού περιγράφονται οι σκοποί του κοινού αγώνα καλούνται οι Σλαβομακεδόνες να αποκηρύξουν τον Πέγιο και

³³⁰ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 439.

³³¹ Μιχάλης Λυμπεράτος, ό.π., σ. 92-93.

³³² *KPG I makedonskoto nacionalno prasanije*, ό.π., Ντοκ. 68, σ. 187-189.

³³³ Ραυμόνδος Αλβανός, ό.π., σ. 295.

³³⁴ Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 77.

³³⁵ Riki van Boeschoten, "Russian Dolls: The civil war in the slavophone area", ανακοίνωση στο συνέδριο "Domestic and International Aspects of the Greek Civil War", Λονδίνο, 18-20 Απριλίου 1999.

τους συντρόφους του.³³⁶ Η προκήρυξη της ΠΕ Καστοριάς του ΚΚΕ απευθύνεται προς το «Σλαβομακεδονικό λαό Κορεστίων». Και εδώ αφού ξεκινά μια απόπειρα σκιαγράφησης της μέχρι τώρα πορείας των Σλαβομακεδόνων μέσα από την χρήση του σχήματος που είχε υιοθετήσει το ΚΚΕ, οι συντάκτες καταλήγουν πως οι επιτυχίες των κοινού αγώνα οδήγησαν «την αντίδραση» στο να μεταχειριστεί κάθε είδους μέσο για να τις υποβιβάσει. Στο πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με την προκήρυξη, χρησιμοποίησε ανθρώπους όπως ο «Πέγιος, Σπύρος Λαζαρίδης, Μπλαγκός και Ευδοκία Μπάλιου» οι οποίοι «επρόδωσαν τον αγώνα μας, έγιναν μεγάλοι προβοκάτορες, όργανα του Ίβαν Μιχαήλωφ, Κάλτσεφ και Γερμανών». Παράλληλα καλούν να μην εισακούονται τα «αισχρά προδοτικά κηρύγματα για να μην οδηγηθούμε στη καταστροφή».³³⁷ Τέλος, σε άρθρο στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας Σπίθα με τίτλο «Προδότες την τελευταία ώρα», αναφέρεται πως «ένας κενόδοξος και χαμένος τύπος ο Πέγιος και η κλίκα του χθεσινά θρέμματα του κόμματός μας, γίνονται σήμερα οι οχιές μας».³³⁸

Να σημειωθεί πως σε δική του επιστολή ο Πέγιος απέφυγε να κάνει ανάλογες συναισθηματικά φορτισμένες αναφορές απευθυνόμενες στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ. Σε επιστολή του προς τον Γιαννούλη δυο βδομάδες μετά την φυγή του, εκφράζει την άποψη πως οι Σλαβομακεδόνες δεν έχασαν τον προσανατολισμό τους εξαιτίας της δικής του κίνησης, πράγμα για τον οποίο φαίνεται να τον κατηγορεί ο Γιαννούλης, αλλά πως η σύγχυση υπήρχε από την αρχή, γι αυτό ένα τμήμα των Σλαβομακεδόνων εντάχθηκε στο κομιτάτο. Θεωρεί πως η θέση του ΚΚΕ και του ΕΑΜ για τις μειονότητες «δεν ικανοποιεί τον σλαβομακεδονικό λαό», και πως οι δυο οργανώσεις, θα έπρεπε να μελετήσουν πιο προσεκτικά την όλη κατάσταση, ενώ κάνει μια απόπειρα να δικαιολογήσει συνολικά την κίνησή του λέγοντας πως «εγώ δεν έφυγα για να κηρύξω τον πόλεμο κατά του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ και να φέρω την διάσπαση, αλλά ακριβώς για να δείξω στον λαό της περιφέρειάς μας την κοινότητα και την ταυτότητα του αγώνα μας». Τέλος θεωρεί πως δεν έχει σημασία σε ποιο στρατό θα πολεμήσει κανείς «αρκεί να χτυπάει τον φασισμό».³³⁹

³³⁶ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 106, σ. 408-409.

³³⁷ Ό.π., Ντοκ 108, σ. 409-410.

³³⁸ Εφημ. *Σπίθα*. Όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Καστοριάς του ΚΚΕ, 13 Ιούνη 1944, σ. 1.

³³⁹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 116, σ. 416-419.

4.2 Η επαύριον της διάλυσης του ΣΝΟΦ

Ωστόσο οι επιλογές αυτές του ΚΚΕ υπήρξαν αρκετά ζημιογόνες για την επιρροή του στην περιοχή της Καστοριάς και κυρίως στις σλαβομακεδονικές κοινότητες των Κορεστίων, οι οποίες αποτελούσαν προπύργιο του ΣΝΟΦ και όπου ο ίδιος ο Πέγιος φαίνεται να είχε ηρωποιηθεί.

Αν η μη ύπαρξη καθαρών σκοπών της οργάνωσης ΣΝΟΦ δημιουργούσε δυσπιστία στους Σλαβομακεδόνες, η υπογραφή της Συμφωνίας του Λιβάνου και η διάλυση της οργάνωσης ΣΝΟΦ, παράλληλα με την αποκήρυξη των ηγετικών στελεχών του ως πρακτόρων του Κάλτσεφ, τροφοδοτούσε ακόμη περισσότερο τους φόβους τους. Η Συμφωνία του Λιβάνου η οποία ομολογουμένως δίχασε το ίδιο το εαμικό κίνημα³⁴⁰, στα μάτια των Σλαβομακεδόνων αποτελούσε την θεσμικά αναγνωρισμένη από την πλευρά της αριστεράς, δέσμευση για επιστροφή και αναγνώριση του βασιλιά και της παλιάς πολιτικής ηγεσίας, ενώ η διάλυση του ΣΝΟΦ και οι κατηγορίες που εξαπολύθηκαν προς τα ηγετικά του στελέχη φανέρωναν την σοβινιστική πολιτική που το ΕΑΜ πια ακολουθούσε.

Σύμφωνα με μέρος της έκθεσης του Βρετανού αξιωματικού Έβανς, που αποτελούσε στρατιωτικό σύνδεσμο με τους αντάρτες, *«στο μυαλό του Μακεδόνα οι Βρετανοί ήταν συνδεδεμένοι με τον βασιλιά της Ελλάδας και ο βασιλιάς με τον Μεταξά που έκανε τη σλαβική γλώσσα παράνομη στην Ελλάδα και τάισε τους ανθρώπους ρετσινόλαδο επειδή την μιλούσαν»*.³⁴¹ Στη διάρκεια της κατοχής, σύμφωνα με τον ίδιο, και ειδικά ύστερα από τις προσπάθειες διαπραγματεύσεων για την Συμφωνία του Λιβάνου η οποία θα ανάγκαζε το ΕΑΜ να ακολουθήσει την βρετανική πολιτική *«ο Κάλτσεφ και μερικοί άλλοι ήρθαν στα χωριά μας από την Καστοριά, μας συγκέντρωσαν όλους στην πλατεία και μας είπαν “Οι αντάρτες είναι με τους Βρετανούς και οι Βρετανοί θα φέρουν πίσω τον Βασιλιά και την παλιά Ελλάδα [την Ελλάδα του Μεταξά]. Άρα θα πρέπει να πάρετε όπλα ενάντια στους*

³⁴⁰ Στρατής Αναστασιάδης, *Από την αντίσταση στη διάψευση. Θεσσαλονίκη-Μπούλκες-Βίτσι*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 102.

³⁴¹ Andrew Rossos, “The Macedonians of Aegean Macedonia: a British Officer’s Report, 1944”, *Slavonic and East European Review*, Τεύχος 69/2, 1991, σ. 299.

αντάρτες”. (Από την κατάθεση μιας γυναίκας που συνέλαβαν οι αντάρτες κατά την επίθεση τους στην Περικοπή [Πρεκοπάνα]).³⁴²

Το παραπάνω απόσπασμα σκιαγραφεί την κατάσταση που ακολούθησε κατά το μάλλον ή το ήττον στην περιοχή της Καστοριάς. Όχι μόνο η ένταξη των Σλαβομακεδόνων στο αντιστασιακό κίνημα κάμφθηκε, αλλά λειτούργησε και ανασχετικά η διαδικασία αφοπλισμού των κομιτατζήδων. Σε επιστολή του Τάσου Κουντουρέλη προς τον Τσβέτκο Ουζούνοβσκι σχετικά με την κίνηση Πέγιου³⁴³ διαπιστώνεται πως «η προσχώρησις στις τάξεις σας τέτοιων προδοτών που τα τμήματα σας ευμενώς τους δέχτηκαν είχε τεράστια δυσμενή απήχηση δια τον αγώνα μας και κατά συνέπειαν στον κοινό αγώνα». Σύμφωνα με την ίδια επιστολή, εξοπλισμένα χωριά που ήταν έτοιμα να παραδώσουν τον οπλισμό τους στον ΕΛΑΣ, μετά την κίνηση Πέγιου «όχι μόνον δεν έκαναν τούτο αλλά τώρα λένε οι αρχηγοί της αντίδρασης των εξοπλισμένων χωριών στους παρασυρμένους χωριάτες, να οι δικοί μας φύγανε από τον ΕΛΑΣ γι’ αυτό λοιπόν καλά κάναμε και οπλιστήκαμε και δεν πρέπει να παρατήσωμε τα όπλα αλλά με μεγαλύτερο ζήλο να κρατήσωμε και να χτυπήσωμε τους “Έλληνας Αντάρτες”». Επισημαίνεται επίσης ότι «δυο χωριά που κατοικούνται από Μακεδόνες εξοπλίστηκαν» ενώ δημιουργήθηκε η τάση να εξοπλιστούν και άλλα.³⁴⁴

Στην περιοχή της Φλώρινας τα πράγματα έδειχναν να είναι ριζικά διαφορετικά. Αρχικά η ΠΕ του ΚΚΕ Φλώρινας εξέδωσε την «Προκήρυξη προς το Σλαβομακεδονικό Λαό της Περιφέρειας μας»³⁴⁵, η οποία αναφέρει πως με τον ίδιο τρόπο που οι Σλαβομακεδόνες δεν παρασύρθηκαν από τις μέχρι τότε προπαγάνδες, έτσι και την ύστατη στιγμή, δεν θα παρασυρθούν, θα μείνουν σταθεροί «για την κατοχύρωση της ισοτιμίας», έτσι ώστε να δρέψουν τα κέρδη που απορρέουν από τον αγώνα τους. Γίνεται αναφορά επίσης σε εκείνους που προχωρούν σε διασπαστικά κηρύγματα, φαίνεται ωστόσο πως για την ΠΕ ο σλαβομακεδονικός λαός έχει δείξει

³⁴² Andrew Rossos, “The Macedonians of Aegean Macedonia: a British Officer’s Report, 1944”, *Slavonic and East European Review*, Τεύχος 69/2, 1991, σ. 299· Riki van Boeschoten, “Russian Dolls”, ό.π.

³⁴³ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 112, σ. 414.

³⁴⁴ Στο ίδιο.

³⁴⁵ Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Περιφερειακή Επιτροπή Φλώρινας, *Προκήρυξη προς το Σλαβομακεδονικό Λαό της Περιφέρειας μας*.

πως θα μείνει πιστός στην γραμμή του Κόμματος.³⁴⁶ Είναι φανερό από το περιεχόμενο της προκήρυξης πως και ο λόγος που χρησιμοποιείται σχετικά με τους πρωταγωνιστές της ανταρσίας, είναι λιγότερο καυστικός από τις ανάλογες που εκδόθηκαν στην περιοχή της Καστοριάς και οι οποίες, όπως φάνηκε παραπάνω, ούτε λίγο ούτε πολύ, ζητούν την κεφαλή των στασιαστών επί πινάκι.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά την περιοχή της Φλώρινας φαίνεται πως η απορρόφηση του ΣΝΟΦ από το ΕΑΜ συνέβη με τρόπο ομαλό, καθώς στην περιοχή και στα τοπικά στελέχη επικρατέστερη ήταν μάλλον η προσήλωση προς την κομματική γραμμή, ενώ οι τοπικοί εκφραστές της διάσπασης δηλαδή οι αδελφοί Τουρουντζά είχαν αυτομολήσει ήδη από τον Απρίλιο ακολουθούμενοι από πολύ μικρό αριθμό συντρόφων τους. Από τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται πως τον ίδιο δρόμο δεν ακολούθησαν άλλοι στη συνέχεια, όπως συνέβη στην Καστοριά. Σε επιστολή της 30^{ης} Μαΐου 1944, ο γραμματέας της ΠΕ ΚΚΕ Φλώρινας Θάνος (Γιώργος Φουρκιώτης, δάσκαλος από τη Σιάτιστα και Ακροναυπλιώτης) προς τον Θεόφιλο αναφέρει: *«Η συγχώνευσις του ΕΑΜ-ΣΝΟΦ έγινε στην περιφέρειά μας χωρίς παρεξηγήσεις. Απ' όλα τα τμήματα πληροφορούμαι ότι τα στελέχη του ΣΝΟΦ άκουσαν και πειθάρχησαν στο κόμμα. Για τη δουλειά αυτή κάναμε ακτίφ στελεχών ΕΑΜ-ΣΝΟΦ»*.³⁴⁷ Σε έκθεση της ΠΕ Φλώρινας προς το Μακεδονικό Γραφείο, με ημερομηνία 23 Ιουνίου 1944, αν και σημειώνεται ότι πολλοί Σλαβομακεδόνες παρεξήγησαν την ΠΕΕΑ και την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, αναφέρεται ότι από τα 3.000 κομματικά μέλη τα 2.000 περίπου ήταν σλαβόφωνοι. Σημειώνεται ακόμη ότι αναδείχθηκαν πάνω από 100 καινούργια στελέχη για τη συμπλήρωση κενών στο κόμμα, αλλά και σε εξωκομματικές οργανώσεις, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων ήταν Σλαβομακεδόνες.³⁴⁸

Τέλος αξίζει να αναφερθεί πως στην Φλώρινα για τους επόμενους μήνες διατηρήθηκε μια τυπική αναφορά στην οργάνωση ΣΟΦ και την σύνδεση της με το ΕΑΜ.³⁴⁹ Τα παραπάνω καταδεικνύουν πως το ΣΝΟΦ στην Φλώρινα ίσως και να λειτούργησε ως χώρος που συνέβαλλε στην σταδιακή ένταξη και στράτευση των

³⁴⁶ Στο ίδιο.

³⁴⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.415, Φ. 23/8/221 α, Θάνος προς Θεόφιλο.

³⁴⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.415, Φ. 23/8/227, έκθεση δράσης ΠΕ Φλώρινας προς Μακεδονικό Γραφείο.

³⁴⁹ Andrew Rossos, "The Macedonians of Aegean Macedonia", ό.π., σ. 305-306.

Σλαβομακεδόνων στην αριστερά κατά την διάρκεια της επίμαχης δεκαετίας αλλά και μεταπολεμικά.³⁵⁰

4.3 Απόπειρες Συνεννοήσεων

Για τη διευθέτηση της κρίσης που ανέκυψε μεταξύ της ΙΧ Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και του Γενικού Στρατηγείου της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, μετέβη στο Karaorman επιτροπή του 28^{ου} Συντάγματος με επικεφαλής τον υπασπιστή Χαράλαμπο Χαραλαμπίδη και συναντήθηκε στις 23 Μαΐου με τον Kiro Georgijevski (ψευδώνυμο Dejan).³⁵¹ Ο Χαραλαμπίδης διαμαρτυρήθηκε για τη συκοφαντική εκστρατεία που εξαπέλυαν οι στρατιωτικοί σύνδεσμοι από τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία κατά του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, ζήτησε να επιληφθεί του ζητήματος ο Τίτο και πρόβαλε αιτήματα όπως: *«1. Την κατάπαυση της στρατολογίας στο έδαφος μας, 2. Κατάπαυση κάθε αντιεαμικής προπαγάνδας, 3. Να ζητήσουν φιλοξενία στο έδαφος μας μόνο κατόπιν ισχυρός πιέσεως του εχθρού και δι' ολίγας μόνον ημέρας. Και τούτο μέχρις ότου διευθετηθούν όλα τα αναφεύμενα ζητήματα, 4. Την παράδοση του Πέιου και των λοιπών λιποτακτών μετά του οπλισμού τους, 5. Παράδοση του Τουρούντζα και διαμαρτυρία διά την καθυστέρηση, 6. Κατάπαυση της τρομοκρατίας στο Ελληνικό έδαφος για τη συγκέντρωση τροφίμων, 7. Για κάθε δράση στο έδαφος μας προηγούμενη συνεννόηση μαζί μας, 8. Σε περίπτωση απουσίας του ΕΛΑΣ από ορισμένες περιοχές συνεργασία μετά των πολιτικών οργανώσεων στις σχέσεις τους με τον λαό».*³⁵²

Κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεως του 1/28 Τάγματος ΕΛΑΣ, αρχές Ιουνίου 1944 συγκροτήθηκε επιτροπή αποτελούμενη από τους: Αντώνη Αντωνόπουλο-Περικλή, γραμματέα της ΠΕ ΚΚΕ Καστοριάς, Ν. Πούππη, γραμματέα ΕΑΜ Καστοριάς, Χριστίνα Πούππη, γραμματέα ΕΠΟΝ Καστοριάς και Ρένου Μιχαλέα, αντιπροσώπου του Πολιτικού Γραφείου της 9^{ης} Μεραρχίας. Η επιτροπή αυτή είχε ειδική εξουσιοδότηση να προσπαθήσει να επιλύσει με φιλικό διακανονισμό τη δημιουργηθείσα ρήξη με τους Σλαβομακεδόνες και να επιδιώξει επαφή με τους παρτιζάνους του Τίτο, καθώς πληροφορίες της 9^{ης} Μεραρχίας

³⁵⁰ Riki van Boeschoten, "Russian Dolls", ό.π.

³⁵¹ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 131-132.

³⁵² Στο ίδιο.

διαπίστωναν ανάμειξη και υπόθαλψη της αποσχιστικής κίνησης του Πέγιου από τον Τέμπο. Η επιτροπή αυτή συνοδευόμενη και από τον Ντεγιάν³⁵³, μέλους της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ Μακεδονίας και τη Βούλη, γραμματέα της Μακεδονικής νεολαίας της Γιουγκοσλαβίας, που αποτελούσαν κι αυτοί ειδική επιτροπή που στάλθηκε από το ΚΚ Μακεδονίας, θα περιοδεύσει στα χωριά των Κορεστίων και θα προσπαθήσει να πείσει τους κατοίκους να συμβιβαστούν, αποδοκιμάζοντας ταυτόχρονα τις ενέργειες του 1/28 Τάγματος «ως προερχόμενες από τους στρατιωτικούς Αρχηγούς του ΕΛΑΣ και άνευ της συγκαταθέσεως του ΚΚΕ». Η επιτροπή διαπίστωσε την πολύ αρνητική στάση του πληθυσμού των Κορεστίων προς τα τμήματα του 1/28 Τάγματος ΕΛΑΣ και προσπάθησε να αμβλύνει την εχθρότητα με την αναγνώριση του πληθυσμού των Κορεστίων ως «σλαβομακεδονική μειονότητα», έναντι της οποίας υπόσχονταν ελευθερία γλώσσας, σχολείων, θρησκείας κλπ. Η επιτροπή δεν δέχτηκε και αρνήθηκε κατηγορηματικά τη δημιουργία ανεξάρτητων, αμιγώς σλαβομακεδονικών τμημάτων. Ιδιαίτερα ενάντιος θα σταθεί σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο ο Πολιτικός Επίτροπος της 9^{ης} Μεραρχίας Ρένος Μιχαλέας.³⁵⁴

Παράλληλα με την κίνηση Περικλή-Πούπτη-Μιχαλέα, θα υπάρξει και πρωτοβουλία του Γιώργου Γιαννούλη, η οποία όμως περιορίζεται στην ανταλλαγή επιστολών, λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης εκ μέρους του Πέγιου. Στις επιστολές του ο Γιαννούλης, καλούσε τον Πέγιο να παραδοθεί άνευ όρων και υπόσχονταν συγχώρεση στους λιποτακτήσαντες αντάρτες, ο δε Πέγιος ζητούσε να αποχωρήσουν τα τμήματα Γιαννούλη από τα Κορέστια και να επανέλθουν στη Δαμασκησιά, όπου περιορίστηκαν οι σλαβόφωνοι αντάρτες του 2/28 Τάγματος και να σχηματιστεί στα Κορέστια τμήμα αμιγώς σλαβοφώνων, που θα υπάγεται διοικητικά στο 28 ΣΠ ΕΛΑΣ με οποιανδήποτε επωνυμία.³⁵⁵ Ειδικότερα στις 31 Μαΐου ο Πέγιος, απαντώντας σε γράμμα του Γιώργου Γιαννούλη, στο οποίο υπογράφει ως Διοικητής Καστοριανού τμήματος στον Μακεδονικό Στρατό, υπερασπίζεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, ασκεί κριτική στη γραμμή του ΕΑΜ και του ΚΚΕ και διατυπώνει κατηγορίες για

³⁵³ Ντεγιάν-Dejian, Κίρο Γκιουργκίεφσκι - Kiro Georgievski, στέλεχος του ΚΚΜ επιφορτισμένος με θέματα «Αιγαιατών» και συντονισμό με ΚΚΕ/ΕΛΑΣ.

³⁵⁴ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, σ. 72.

³⁵⁵ Ο.π., σ. 73.

κατασχέσεις ζώων και συλλήψεις συγγενών Σλαβομακεδόνων που υπηρετούν στις γραμμές του Τίτο.³⁵⁶

Οι ενέργειες όμως τόσο των Περική-Πούπτη-Μιχαλέα όσο και του Γιαννούλη δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα, με αποτέλεσμα τη μετάβαση των τμημάτων Πέγιου, από 10-15 Ιουνίου, δια του Αγίου Γερμανού, στο σερβικό έδαφος, όπου και έγινε δεκτός.³⁵⁷ Ο Πέγιος λοιπόν θα κατορθώσει να ξεφύγει και θα περάσει στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία μαζί με τους συντρόφους του.

Μετά την αποχώρηση του Πέγιου, το στρατηγείο της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας (ΟΜΜ), όπου και η έδρα του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ, θα αποστείλει στα Κορέστια αποστολή αποτελούμενη από τον Τάσο, μέλος της διοίκησης επιτροπής του Μακεδονικού Γραφείου, και τον Μακεδόνα, αντιπρόσωπο της ΕΠΟΝ Μακεδονίας, για να αντιληφθούν εκ του σύνεγγυς και να διευθετήσουν επί τόπου τις διαφορές. Για τη διευκόλυνση του έργου τους, συνοδεύονταν από το Μιχάλη Κεραμιτζή, εθνοσύμβουλο της περιοχής Κορεστίων στην ΠΕΕΑ. Η ομάδα αυτή είχε φτάσει στα Κορέστια στις 24 Ιουνίου 1944 και θα έρθει σε επαφή με τα δυναμικότερα στοιχεία της περιοχής, τα οποία ισχυρίζονταν ότι δεν υπάρχει σκοπός στον αγώνα τους και ότι μάταια συμμετείχαν με τους Έλληνες στον σκληρό αγώνα κατά των κατακτητών, καθώς μετά την απελευθέρωσή τους, δεν πρόκειται να μεταβληθεί η κατάστασή τους και πάλι θα γνωρίσουν το καθεστώς του Μεταξά και καμία ικανοποίηση και κανένα αντάλλαγμα δε βλέπουν έναντι των τόσων θυσιών τους.³⁵⁸

Στις 4 Ιουλίου 1944 και ενώ εξελίσσονταν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στη Δυτική Μακεδονία στην περιοχή της 9^{ης} Μεραρχίας, οι επιτροπές Τάσου-Μακεδόνα και Περικλή-Πούπτη-Ρένου, μαζί και το 1/28 Τάγμα (πλην του λόχου Αμύντα-Λυτρίδη) μεταστάθμευσαν στην περιοχή Καστανοχωρίων (Πετροπουλάκι). Εκεί συνεχίζονται οι συζητήσεις της επιτροπής Τάσου-Μακεδόνα, στις οποίες συμμετέχει τώρα και ο Ρένος Μιχαλέας. Έρχονται σε προσωπικές επαφές με πολλούς σλαβόφωνους αντάρτες που υπηρετούν στο 28 ΣΠ και δεν είχαν προσχωρήσει στην κίνηση Πέγιου. Από τις επαφές που θα έχουν θα

³⁵⁶ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 116, σ. 416-419.

³⁵⁷ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 73.

³⁵⁸ Στο ίδιο.

διαπιστώσουν την επιθυμία των σλαβόφωνων ανταρτών να επανέλθουν στα Κορέστια, να αποτελέσουν αμιγές σλαβόφωνο τάγμα, το οποίο να διαμένει στα Κορέστια και να αμύνεται και να προστατεύει τις οικογένειες και τις περιουσίες τους. Μάλιστα υπενθύμιζαν ότι αυτό συμβαίνει στην περιοχή Νεστορίου, όπου στο 3/28 Τάγμα και σε δύναμη 400 ανταρτών, υπηρετούν περί τους 300 Νεστορίτες και δρουν κατά κύριο λόγο στην περιοχή τους. Επίσης ισχυρίζονταν ότι ο ΕΛΑΣ δεν πρέπει να αμφισβητεί τη νομιμοφροσύνη και πίστη τους σε ΕΑΜ/ΕΛΑΣ καθώς κατά την αποσκίρτηση Πέγιου, αυτοί αποδοκίμασαν την ενέργειά του, ενώ είχαν όλη τη δυνατότητα να προσχωρήσουν σ' αυτή. Την πρόταση για δημιουργία αμιγώς σλαβόφωνων τμημάτων προωθούσαν τώρα και οι Πασχάλης Μητρόπουλος και Λάζαρος Παπαλαζάρου του ΣΝΟΦ Καστοριάς, οι οποίοι λόγω των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των Γερμανών θα αφεθούν ελεύθεροι και θα ακολουθούν τους σλαβόφωνους αντάρτες του 28 ΣΠ.³⁵⁹ Τα μέλη της επιτροπής (του Μακεδονικού Γραφείου ΚΚΕ της ΟΜΜ), αφού έρθουν σε επαφή με τα πιο δυναμικά στοιχεία των Κορεστίων και με σλαβόφωνους αντάρτες του 28^{ου} ΣΠ κατέληξαν σε αποφάσεις χωρίς να τις ανακοινώσουν σε κανένα σλαβόφωνο. Πρώτα έπρεπε να βρουν μεταξύ των σλαβοφώνων ένα άτομο που δεν είχε αυτονομιστικές απόψεις και στον οποίο θα ανέθεταν τη συγκρότηση αμιγώς σλαβόφωνης ομάδας. Θα καταλήξουν στο πρόσωπο του Ηλία Δημάκη-Γκότσε.³⁶⁰ Κατά δεύτερο αποφάσισαν να ανακοινώσουν την απόφασή τους αυτή σε ορισμένους δυναμικούς σλαβόφωνους αντάρτες. Τέλος αποφάσισαν να καλλιεργήσουν στους Έλληνες ελασίτες αντάρτες την ιδέα ότι δεν πρόκειται για σχηματισμό αμιγούς σλαβόφωνης ομάδας, αλλά περί αποστολής ομάδων ανταρτών στους τόπους καταγωγής τους και ένταξής τους στα κατά τόπο τμήματα του ΕΛΑΣ. Τις αποφάσεις της επιτροπής αναλαμβάνει να υλοποιήσει ο Μιχαλέας.³⁶¹

³⁵⁹ Ό.π., σ. 74.

³⁶⁰ Ό.π., σ. 75.

³⁶¹ Στο ίδιο.

4.4 Η επιστροφή των στασιαστών: Μια ιστορία καταδικασμένη σε επανάληψη

Παρά τα όσα συνέβησαν, έπειτα από τις συνεννοήσεις που περιγράφηκαν παραπάνω, δόθηκε η έγκριση για επάνοδο των σλαβομακεδονικών στελεχών που λίγο καιρό πριν είχαν αυτομολήσει³⁶², αλλά ταυτόχρονα και η άδεια για ίδρυση ξεχωριστών σλαβομακεδονικών ταγμάτων.³⁶³ Έτσι στις 2 Αυγούστου 1944 στο χωριό Χαλάρα της Καστοριάς με την παρουσία επίσημων στελεχών του ΚΚΕ³⁶⁴ ιδρύεται το σλαβομακεδονικό τάγμα Καστοριάς-Φλώρινας³⁶⁵ στο πλαίσιο του 28^{ου} συντάγματος, στο οποία μέχρι τον Οκτώβριο του 1944 εντάχθηκαν κατά ορισμένες απόψεις από 400 στην αρχική του φάση³⁶⁶ μέχρι 1500 μαχητές.³⁶⁷ Κατά τον ίδιο τρόπο λίγο καιρό πριν, στις 16 Ιουνίου του ίδιου έτους ιδρύθηκε το σλαβομακεδονικό τάγμα Έδεσσας στο πλαίσιο του 30^{ου} συντάγματος με πολιτικό επίτροπο τον Gjorgji Urdon και στρατιωτικό διοικητή τον κρητικό Βαγγέλη Φουντουλάκη.³⁶⁸

Η ίδρυση των δυο ταγμάτων, φαίνεται πως έγινε αρχικά γιατί το ΚΚΕ δεν ήθελε να απολέσει την δυνατότητα της συνεργασίας και της χορήγησης βοήθειας από τον Τίτο.³⁶⁹ Ο λόγος αυτής της επιμονής προερχόταν από τις προσπάθειες της αγγλικής

³⁶² Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 440· Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Ταυτότητες, διπλωματία, πολιτικοί και στρατιωτικοί συσχετισμοί: Η περίπτωση των Σλαβόφωνων στην Ελλάδα (1919-1949)», στο: Ιωάννης Στεφανίδης, Βλάσης Βλασιδής, Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, ΙΜΧΑ, Πατάκη, Αθήνα 2008, ό.π., σ. 344.

³⁶³ Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις: Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην εθνική αντίσταση 1940-1945, Το πρακτικό μιας συζήτησης*, επιμ. Αλ. Παπαναναγιώτου, Θεμέλιο, Αθήνα 1979, ό.π., σ. 247· Στέφανος Κ. Γώγος, ό.π., σ. 130.

³⁶⁴ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, σ. 77-78.

³⁶⁵ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 138· Todor Cerepanov (επιμ.), *Istorija na Makedonskiot Narod*, Institut na nacionalna istorija, Skopje 2008, σ. 305· Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40» ό.π., σ. 387· Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Ταυτότητες Διπλωματία, Στρατιωτικοί και Πολιτικοί συσχετισμοί», ό.π., σ. 344.

³⁶⁶ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 138· Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Ταυτότητες διπλωματία και στρατιωτικοί συσχετισμοί», ό.π., σ. 345.

³⁶⁷ Todor Cerepanov, *Istorija na Makedonskiot Narod*, ό.π., σ. 305.

³⁶⁸ Τάσος Κωστόπουλος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40» ό.π., σ. 387.

³⁶⁹ Hugh Poulton, *Who are the Macedonians*, Hurst and Company, London 2000, σ. 111· Σπυρίδων Σφέτας, «Σερβία και Γιουγκοσλαβία- Ελλάδα», Νικόλαος Μέρτζος, Σπυρίδων Σφέτας, Ιωάννης Ζούκας, Μάνος Καραγιάννης, Στράτος Δορδανάς, Ηλίας Σκουλίδας (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: εκατό χρόνια θύελλές και χίμαιρες*, Αφοί Κυριακίδη ΑΕ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 146.

πολιτικής να δημιουργήσει μέτωπο αντιεαμικών δυνάμεων, εξέλιξη που ωθούσε το ΚΚΕ σε συνεργασία με τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους. Αφετέρου, η αντιμετώπιση των οπλισμένων κομιτατζήδων ήταν ένα ακόμη επιτακτικό ζήτημα, ειδικά στην περιοχή της Έδεσσας.³⁷⁰ Ζήτημα σοβαρό, τέλος, φαίνεται πως ήταν και η επαναδραστηριοποίηση των σλαβοφώνων, για τους οποίους υπήρχε φόβος πως μετά την διάλυση του ΣΝΟΦ θα εισέρχονταν μαζικά στην ΟΧΡΑΝΑ³⁷¹, και η επανένταξη τους στο αντιφασιστικό κίνημα.

Την ίδια όμως περίοδο που λάμβαναν χώρα οι ζυμώσεις και ιδρύθηκαν τα τάγματα, αναπτύχθηκε ένας νέος παράγοντας που δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει σε νέα κατάσταση τα υπάρχοντα δεδομένα. Στις 2 Αυγούστου του 1944, την μέρα της επετείου της εξέγερσης του Ίλιντεν, παρουσία 120 συνέδρων στο μοναστήρι Prohor Pciniski, έλαβε χώρα η συνεδρίαση του Πρώτου Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Μακεδονίας (ASNOM).³⁷² Ως σημαντικότερο αποτέλεσμα της συνεδρίασης δεν θα μπορούσε να αναφερθεί άλλο, από την ίδρυση της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας στα πλαίσια της μελλοντικής ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Με τον τρόπο αυτό, εκπληρωνόταν η απόφαση του Αντιφασιστικού Συμβουλίου για την Εθνική Απελευθέρωση (AVNOJ) που είχε λάβει χώρα στο Jajce, για την οργάνωση της Γιουγκοσλαβίας με ομοσπονδιακή μορφή, μέλος της οποίας θα ήταν το «μακεδονικό κράτος».³⁷³ Θα πρέπει εδώ βέβαια να αναφερθεί πως στην συνεδρίαση επικράτησαν πρόσωπα με τάσεις αντιγιουγκοσλαβικές που έδιναν περισσότερη έμφαση στην συνένωση των τριών τμημάτων της Μακεδονίας³⁷⁴, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό αφορούσε και επηρέαζε σημαντικά και την Ελλάδα.

Τα σλαβομακεδονικά τάγματα, έγιναν πολύ σύντομα εστίες προπαγάνδας, η οποία εκπορευόταν από τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους δημιουργώντας ανησυχία στο ΚΚΕ, το οποίο έκανε προσπάθειες να την αντιμετωπίζει, επιδιώκοντας

³⁷⁰ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 440.

³⁷¹ *KPG i makedonskoto nacionalno prazanje*, ό.π., Ντοκ. 83, σ. 214.

³⁷² Stoyan Pribichevich, *Macedonia: Its people and history*, The Pennsylvania State University Press, United States of America 1982, σ. 151.

³⁷³ Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 84.

³⁷⁴ Δημήτρης Λυβάνιος, «Πολιτικές εξελίξεις στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία (1941-1948)», Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Βαλκάνια: Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, Γνώση, 2^η έκδ., Αθήνα 1995, σ. 591-592· Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 137.

βέβαια παράλληλα να μην ταραξεί τις σχέσεις με τον Τίτο.³⁷⁵ Επίσης ένας πολύ σοβαρός λόγος που από την αρχή της ίδρυσης των ταγμάτων ενέτεινε περισσότερο τις ανησυχίες του ΕΛΑΣ, ήταν η μαζική ένταξη πολλών πρώην ένοπλων κομιτατζήδων ή οπαδών του κομιτάτου στα τάγματα.³⁷⁶ Την ίδια ώρα, ακόμα και σε κεντρικό επίπεδο φαίνεται πως το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν ένα από τα ζητήματα υψίστης σημασίας για το Κόμμα.³⁷⁷

Από την άλλη πλευρά, φαίνεται πως η δράση των ταγμάτων υπαγόταν σε μια λογική αντίδρασης στην άρνηση του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος να τους επιτραπεί να ιδρύσουν ξεχωριστή Καστοριανό-Φλωρινιώτικη ταξιαρχία που να δρα στην περιοχή τους. Η άρνηση συνοδευόταν και από αντιδράσεις. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το περιεχόμενο της αναφοράς των Svetozar Vukmanovic- Tempo και Dobrinov Radosavlevic- Ljubo προς τον ίδιο τον Τίτο, συνοδευόταν «από καταπιέσεις σε βάρος του μακεδονικού πληθυσμού», που οδήγησαν και σε «αναγκαστική φυγή τους στην πόλη Μπίτολα».³⁷⁸ Στην παραπάνω αναφορά, απαντά έμμεσα ο Λεωνίδας Στρίγγος μέσω της έκθεσης του προς το ΠΓ του ΚΚΕ όπου η αναφορά Tempo-Radosavlevic χαρακτηρίζονται ως «χοντροκομμένες συκοφαντίες».³⁷⁹ Σε κάθε περίπτωση βέβαια το τάγμα διατηρούσε ισχυρές σχέσεις με την γιουγκοσλαβική Μακεδονία, όπως φαίνεται από τις υπάρχουσες αναφορές.³⁸⁰

Το τάγμα Γκότσε λοιπόν (ονομάστηκε έτσι από το ψευδώνυμο του επικεφαλής του Ηλία Δημάκη), όπως φαίνεται και από το περιεχόμενο των αρχειακών διαθεσιμοτήτων, ξεκίνησε μια διαδικασία στρατολόγησης μεγεθύνοντας συνεχώς τις δυνάμεις του την ίδια ώρα που σύνδεσμοι των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων και όχι μόνο προπαγάνδιζαν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, προχωρώντας παράλληλα

³⁷⁵ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 146, σ. 468-469.

³⁷⁶ Δημήτρης Ζαφειρόπουλος, ό.π., σ. 80· Σπύρος Κουζινόπουλος, *Τα παρασκήνια του Μακεδονικού Ζητήματος*, ό.π., σ. 271.

³⁷⁷ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 152, σ. 471-472.

³⁷⁸ Svetozar Vukmanovic, ό.π., σ. 226-227· Η ίδια αναφορά βρίσκεται μεταφρασμένη σε: Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στις σχέσεις ΚΚΕ-ΚΚΓ κατά τα τέλη του 1944: Η αποστολή του Ανδρέα Τζήμα στον Τίτο», στο ΙΜΧΑ, *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944. Κατοχή - Αντίσταση - Απελευθέρωση*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 149-150.

³⁷⁹ Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στις σχέσεις ΚΚΕ-ΚΚΓ», ό.π., σ. 151-153.

³⁸⁰ Yannis Stefanidis, "Macedonia in 1940s", *Modern and contemporary Macedonia: History-Economy- Society- Culture*, Vol. 2, Παπαζήση, σ. 104-137 .

και σε διασπαστικές ενέργειες.³⁸¹ Οι εξελίξεις αυτές ,δημιούργησαν αν μη τι άλλο έντονη αμηχανία κι έτσι με απόφαση του 28^{ου} Συντάγματος, το τάγμα Γκότσε ενσωματώθηκε στο απόσπασμα Βίτσι.³⁸² Διοικητής ορίστηκε ο Αμύντας Σπανός και καπετάνιος ο Ηλίας Δημάκης.

Ωστόσο οι στρατολογίες συνεχίστηκαν και η ανησυχία της ΚΕ του ΚΚΕ εντάθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε ο ίδιος ο Γκότσε, στα τέλη Σεπτεμβρίου να οδηγηθεί στο να ζητήσει επίσημα την παύση τους, όπως και την παύση κάθε είδους διασπαστικών δραστηριοτήτων.³⁸³ Παρά την κίνηση του αυτή βέβαια, θεώρησε χρήσιμο να στείλει ως εκπροσώπους τον Ναούμ Πέγιο και τον Θανάση Κοροβέση στην έδρα του Στρατηγείου του Γιουγκοσλαβικού Μακεδονικού Λαϊκού Στρατού για να λάβουν οδηγίες.³⁸⁴ Οι οδηγίες ήταν, σύμφωνα με έκθεση του Ναούμ Σουπούρκα προς την ΚΕ του ΚΚΕ όπως παρατίθενται στον Σφέτα, πως το τάγμα «*όφειλε να συνεχίσει τις στρατολογήσεις και να αιτηθεί την δημιουργία επιτελείου*». Στο ενδεχόμενο άρνησης του ΚΚΕ, το τάγμα όφειλε «*να αυτομολήσει προς την Γιουγκοσλαβική Μακεδονία όπου θα εξοπλιζόταν και θα επέστρεφε για να απελευθερώσει τις περιοχές όπου είχαν απομείνει Γερμανοί*».³⁸⁵

Όσον αφορά το ίδιο ακριβώς ζήτημα, πολύτιμη πηγή πληροφοριών αποτελεί και έγγραφο που συντάχθηκε στις 3 Οκτωβρίου 1944 και δημοσιεύτηκε στην συλλογή του Ινστιτούτου Ιστορίας της Γιουγκοσλαβίας, τμήμα του οποίου παραθέτει ο Θανάσης Χατζής. Σύμφωνα με το έγγραφο, ο Πέγιος συναντήθηκε με τον Μπόρκο Τεμέλκοβσκι (Λίλιακ), μέλος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Μ. πιθανόν κατά την ημέρα σύνταξης του εγγράφου όπου του ζητήθηκε: «*να' ρθει σε επαφή με το τάγμα και να εξηγήσει στους υπευθύνους συντρόφους τις θέσεις μας (εννοεί τις θέσεις του ΚΚΜ), να βρει κόσμο που συμερίζεται τις απόψεις μας και νάρθουν στην περιοχή μας(εννοεί την ΛΔ Μακεδονίας), αφού κατορθώσουν να μαζέψουν στοιχεία για τις αδικίες και τα*

³⁸¹ Έκθεση Σταύρου Κωτσόπουλου προς την ΚΕ του ΚΚΕ (1.10.1952), από: ΑΜ, Φ-19/191, παρατίθεται στο Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ο.π., σ. 138.

³⁸² *ЕМ во поб*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 144, σ. 467.

³⁸³ Ό.π., Ντοκ. 154, σ. 475.

³⁸⁴ Στέφανος Γώγος, ό.π., σ. 130.

³⁸⁵ Έκθεση του Ναούμ Σουπούρκα (Λέων), που απέστειλε από το Μπούλκες, στις 15.11.1947, στη ΚΕ του ΚΚΕ, Αρhiv на Македонија, Φ-20/219 [Το κείμενο παρατίθεται χωρίς διορθωτικές παρεμβάσεις]. Παρατίθεται στο Σπυρίδων Σφέτας, *Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία και η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974). Όψεις των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων κατά την επταετία*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 155-156.

εγκλήματα που διέπραξε σε βάρος του Μακεδονικού λαού το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ... Σε περίπτωση που θα υποχρεωθεί ναρθεί σε ένοπλη σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, να περάσει στα εδάφη μας, εφ' όσον δεν θα υπάρχει άλλος τρόπος να αποφύγει την σύγκρουση. Να κάνει επιστράτευση πάνω σε εθελοντική βάση. Τους επιστρατεύσιμους χωρίς όπλα να τους στέλνει στην περιοχή μας. Όταν τελειώσει αυτή η δουλιά, να ξαναγυρίσει και πάλι, με λεπτομερείς πληροφορίες για την κατάσταση στην Ελλάδα...».³⁸⁶

Το παραπάνω έγγραφο δεν αφήνει καμιά αμφιβολία πως η ιδέα της φυγής στην γειτονική χώρα δεν υπήρχε προγενέστερα, καθώς τότε μόνο δόθηκε η «ντιρεκτίβα» για φυγή των ανταρτών προς την Λ.Δ Μακεδονίας σε περίπτωση που η κατάσταση για τους ίδιους γίνει επικίνδυνη. Έτσι οι εντολές που δόθηκαν τις επόμενες μέρες, οδήγησαν στο να ακολουθήσει το τάγμα του Γκότσε το δρόμο της φυγής. Δεν αφήνει βέβαια και καμιά αμφιβολία σχετικά με το ότι η απόφαση του περάσματος έμμεσα υπαγορεύτηκε από το ΚΚΜ.

Τέλος, μια αναφορά των Svetozar Vukmanovic- Tempo και Dobrivoje Radosavljevic(Lioubο) προς τον Tito, ενισχύει την άποψη πως η ιδέα της φυγής ήταν κάτι που προτάθηκε από τους καθοδηγητές του ΚΚΜ, προβάλλεται ωστόσο ως έσχατη λύση εξαιτίας της καταπιεστικής πολιτικής του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος προς τους «Μακεδόνες».³⁸⁷

Στις 3 Οκτωβρίου ήρθε διαταγή από την ΙΧ μεραρχία να παρουσιαστούν στην έδρα της οι Ναούμ Πέγιος και Πασχάλης Μητρόπουλος³⁸⁸, την οποία όπως φαίνεται από αχρονολόγητη επιστολή του Πασχάλη Μητρόπουλου ο ίδιος απέφυγε να εκτελέσει.³⁸⁹, ενώ κατά τα φαινόμενα ο Ναούμ Πέγιος βρισκόταν ήδη εκτός Ελλάδας.

³⁸⁶ Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Τόμος 3, ό.π., σ. 438· επίσης τμήμα της ίδιας επιστολής περιλαμβάνεται στο Alexandar Litovski, "Makedonsko narodnoosloboditelno dvizenje od vardarskiot del I makedonsko narodno osloboditelno prasanje vo egejskiot del na Makedonija (Avgust-Srednata na Oktovri 1944 godina)", *Sojuz na istoricari na Makedonija*, Skorje 2004, σ. 101-109.

³⁸⁷ Αρχείο Αλέκου Παπαπαναγιώτου, Φ. Ρ/γ και Διάφορα Τζήμα. Αρχείο ΚΕ/ΕΓΚ, Ελλάδα ΙΧ-29-ΙV, 1944/646. Επίσης, Α.Μ, Α.Τzimas ΑΕ25, παρατίθενται στο Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στις σχέσεις ΚΚΕ-ΚΚΓ», ό.π., σ. 150-151.

³⁸⁸ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 160, σ. 484.

³⁸⁹ Ό.π., Ντοκ. 161, σ. 484.

Διαπιστώνοντας πως ο κίνδυνος μιας νέας αποσχιστικής κίνησης ήταν ορατός, το 28^ο Σύνταγμα έδωσε εντολή στο απόσπασμα Βίτσι να μετακινηθεί για να πάρει μέρος σε επιχειρήσεις κατά των Γερμανών που κατευθύνονταν από την Κορυτσά προς την Φλώρινα³⁹⁰ κι ο Γκότσε όχι μόνο αρνήθηκε³⁹¹, αλλά συνέχισε την στρατολογία στην περιοχή της Καστοριάς.³⁹² Ακολούθησε νέα εντολή προς το τάγμα να μετακινηθεί προς την Σιάτιστα, την οποία και πάλι δεν υπάκουσε, καθώς μια τέτοια κίνηση θα απομάκρυνε το τάγμα από την συνοριακή γραμμή.³⁹³

Συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο χωριό Μελάς ανάμεσα σε εκπροσώπους τις ΙΧ μεραρχίας και το τάγμα δεν έφερε κάποιο σημαντικό αποτέλεσμα.³⁹⁴ Το ίδιο μη αποτέλεσμα είχε και συνάντηση που διεξήχθη στο χωριό Αγία Παρασκευή όπου ο Κυριάκος Πυλάης είχε συνάντηση με τον Ηλία Δημάκη (Γκότσε).³⁹⁵ Το τάγμα συνέχισε να εφοδιάζεται από την Γιουγκοσλαβία και να διεξάγει στρατολογήσεις. Η άρνηση του επίσης να υπακούσει στις εντολές της μεραρχίας, προκάλεσε τρομερή αμηχανία στην ηγεσία όπως φαίνεται από επιστολή του Τάσου Κουντουρέλη προς τον Λεωνίδα Στρίγγο με ημερομηνία 8 Οκτωβρίου.³⁹⁶

Μνημονεύεται επίσης, συνάντηση του Στράτου Κέντρου (Σλομπόντα) με τον ίδιο τον Ηλία Δημάκη, ο οποίος υπό τις διαταγές της κομματικής οργάνωσης Φλώρινας προσπάθησε να επιλύσει με κάποιο τρόπο την κατάσταση. Σε έκθεση του με ημερομηνία 8 Οκτωβρίου 1944 γράφει, πως ενώ ο ίδιος επικαλούμενος την φιλία του με τον Γκότσε του ζήτησε να του περιγράψει τι ακριβώς συμβαίνει, ο Γκότσε του απάντησε πως δεν μπορεί να γίνει κάτι, καθώς το τάγμα του *«δεν υπάγεται στο ΚΚΕ και τον ΕΛΑΣ αλλά συνδέεται με την σερβική Μακεδονία από όπου λαμβάνει οδηγίες και συνδέσμους»*. Παραδέχτηκε πως θα λάμβανε οπλισμό και ιματισμό, μόλις πραγμάτωνε την εντολή που έλαβε να στρατολογήσει όσους περισσότερους ήταν δυνατόν. Αποκάλυψε επίσης πως ο σύνδεσμος με την σερβική Μακεδονία

³⁹⁰ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 178· Μιχάλης Λυμπεράτος, ό.π., σ. 67-108.

³⁹¹ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», σ. 441· Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 178.

³⁹² *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 166, σ. 492.

³⁹³ Ό.π., Ντοκ. 167, σ. 493.

³⁹⁴ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 178.

³⁹⁵ Κυριάκος Πυλάης, ό.π., σ. 217.

³⁹⁶ *KPG i makedonskoto nacionalno prashanje*, ό.π., Ντοκ. 108, σ. 254-255· *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 165, σ. 492.

ήταν ο Dobrinov Radosavlevic (Orce ή Lijoubο), και πως σε περίπτωση που δεχόταν επίθεση από τον ΕΛΑΣ θα περνούσε στην σερβική Μακεδονία, όπως του είχε υποδειχτεί.³⁹⁷

Τέλος, ένα αυτοβιογραφικό κείμενο που εκδόθηκε στον Καναδά από τον Κώστα Τσώτσο, εξέχων στέλεχος της εαμικής αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία, με καταγωγή από τον Πολυπόταμο Φλώρινας, μας πληροφορεί πως έγινε άλλη μια απόπειρα προσέγγισης του τάγματος Γκότσε από τον Χρήστο Αποστολίδη (Καπετάν Κεραυνό) από τις Κάτω Κλεινές Φλώρινας. Σύμφωνα τα όσα παρατίθενται στο κείμενο, ο Καπετάν Κεραυνός επεδίωξε και πέτυχε συνάντηση με τον Γκότσε στο χωριό Λαιμός της Πρέσπας, όπου του εξέθεσε πως είχε η κατάσταση. Ξεκαθάρισε, λέγοντας του απερίφραστα πως ερχόταν με την εντολή να χτυπήσει το τάγματα του, ενώ έκλεισε τον λόγο του, με τις επιλογές που του δίνονταν.³⁹⁸

Σύμφωνα με την αφήγηση, ο Γκότσε ξεκίνησε την απάντηση του στωικά, αναγιγνώσκοντας το κείμενο της συμφωνίας της Καζέρτας, η οποία λίγες μέρες πριν είχε υπογραφεί και για το περιεχόμενο της οποίας οι δυο συνδαιτυμόνες του, ομολόγησαν πως δεν είχαν κάποια πληροφόρηση. Αφού τελείωσε την ανάγνωση είπε: *«Η συνέχεια μας θα είναι να παραδώσουμε τα όπλα μας και να πάμε στα σπίτια μας και από κει στις φυλακές και στις εξορίες σαν νάμαστε εγκληματίες. Όλοι οι αντάρτες μου είναι πολύ ξεσηκωμένοι, αισθάνονται προδομένοι και ζητούν τώρα τα δικαιώματά τους, τώρα πριν φύγουν οι Γερμανοί από την Ελλάδα, τώρα που μπορούν να τους δοθούν από το ΕΑΜ. Τίποτε δεν μπορεί να τους αλλάξει τα μυαλά. Ό,τι άρχισε με το Ίλιντεν του 1903 πρέπει να τελειώσει τώρα με τελική δικαίωση των απαιτήσεών μας. Η Μακεδονία πρέπει να πάει στους Μακεδόνες, να δοθεί αυτοδιάθεση σύμφωνα με την διακήρυξη της Τεχεράνης, τα σχολεία, οι εκκλησίες και η διοίκηση να δοθούν στους Σλαβομακεδόνες οι οποίοι θα βρουν τον εαυτόν*

³⁹⁷ (8.10.1944) Έκθεση Σλομπόντα [Ευστράτιου Κέντρου], από: Αρχείο ΔΙΣ, Φ.924/Α/14, παρατίθεται σε: *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης*, τόμος 4^{ος}, *Ανταρτική οργάνωση ΕΛΑΣ*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1998, έγγραφο 108, επίσης από: Α/ΥΠΕΞ, 1947, ντοσιέ 119, φάκ. 119.3, παρατίθεται σε: Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία*, τόμος 2^{ος}. *Μυστική έκθεση [1946] και άλλα ντοκουμέντα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σ. 376-378. Τέλος, σε: Evangelos Kofos, *Nationalism and communism in Macedonia*, ό.π., σ. 126, όπου ο συγγραφέας παραθέτει μεταφρασμένο στα αγγλικά τμήμα της επιστολή του Στράτου Κέντρου που άντλησε από του ιστορικό αρχείο του υπουργείου εξωτερικών σύμφωνα με υποσημείωση του από την θέση: Α 30946/Γ5/1947.

³⁹⁸ Κώστας Τσώτσος, *Άδοξη δόξα*, χ.ε., χ.η., σ. 313-318.

τους μέσα σε μια Βαλκανική Ομοσπονδία όπου όλοι οι λαοί θα είναι ίσοι και η ανεξαρτησία τους σεβαστή».³⁹⁹

Η ανάγνωση του κειμένου της συμφωνίας της Καζέρτας, καθώς και τα όσα ο Δημάκης εξέθεσε, οδηγούσε στον κίνδυνο, να ταραξει τις ισορροπίες δίνοντας μόνο μια επιλογή στον Χρήστο Αποστολίδη. Την πρόταση διεξαγωγής μιας κοινής ενέργειας ενάντια στους Γερμανούς, ανάμεσα στην ομάδα Κεραυνού και το τάγμα Γκότσε έτσι ώστε να αρθούν οι αμφιβολίες που δημιουργήθηκαν σε κεντρικό επίπεδο σχετικά με το τάγμα, το οποίο δείχνοντας υπάκουο στις εντολές της καθοδήγησης, θα συνέχιζε την πορεία του. Έπειτα από ορισμένες συνομιλίες με τους συνεργάτες και τα επιτελικά του στελέχη, ο Γκότσε φέρεται να συμφώνησε. Στην πραγματικότητα ωστόσο σύμφωνα με την ίδια αφήγηση, την επόμενη μέρα το πρωί, στις 11 δηλαδή του Οκτώβρη το Τάγμα και οι άνδρες του, είχαν ήδη φύγει μέσω Πρέσπας στην σερβική Μακεδονία.⁴⁰⁰

Τα γεγονότα που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω ανάγκασαν τον Τζανάτο, να αποστείλει ήδη από τις 6 Οκτωβρίου επιστολή στον Δημάκη, στην οποία τον ψέγει για την απόφαση του τάγματος να μην συμμορφωθεί με διαταγή της μεραρχίας, αλλά και τον καυτηριάζει επίσης για την κατάσταση η οποία έχει δημιουργηθεί, εξηγώντας του την ευρύτερη πολιτική συγκυρία που έχει διαμορφωθεί και του ζητά να συναντηθούν για να επιλυθούν τα ζητήματα που έχουν ανακύψει, ενώ κλείνοντας διευκρινίζει πως αν δεν συμφωνεί με όσα του έχουν εκτεθεί τότε η σχέση του με την μεραρχία έχει πάψει.⁴⁰¹

Επίσης, την ίδια μέρα ο διοικητής τους Αποσπάσματος Βιτσίου Παύλος Τσάμης, αιχμαλώτισε μια διλοχία του τάγματος Γκότσε στην περιοχή Σφήκας, επιδιώκοντας να την μεταφέρει στο χωριό Άγιος Γερμανός, όπου βρισκόταν μια ανεξάρτητη διμοιρία του τάγματος, που είχε συλληφθεί και αφοπλιστεί στο χωριό Οξυά Καστοριάς και να την αφοπλίσει επίσης.⁴⁰² Ωστόσο ο αφοπλισμός της διλοχίας δεν κατέστη εφικτός, καθώς έπειτα από την επέμβαση του Πολιτικού Επιτρόπου της ΙΧ μεραρχίας Ρένου Μιχαλέα, δόθηκε εντολή να αφεθούν ελεύθεροι και η διλοχία

³⁹⁹ Στο ίδιο.

⁴⁰⁰ Στο ίδιο.

⁴⁰¹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 164, σ. 491-492.

⁴⁰² Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 465-467.

αλλά και η ανεξάρτητη διμοιρία, που βρισκόταν έγκλειστη στο δημοτικό σχολείο του Αγίου Γερμανού.⁴⁰³

Στην επιστολή Τζανάτου απαντά έμμεσα ο Γκότσε, αφού έχει εγκαταλείψει την Ελλάδα όπως φαίνεται, με αχρονολόγητη επιστολή του προς το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ, εκθέτοντας μια σειρά από λόγους και λανθασμένες -κατά τον ίδιο- πολιτικές επιλογές της καθοδήγησης σχετικά με τους Σλαβομακεδόνες, οι οποίες όπως διατείνεται «δεν επιτρέπουν την ανάπτυξιν και μαζικοποίησιν του αγώνος». Κλείνοντας δικαιολογεί την φυγή του τάγματος του λέγοντας: «Εμείς οι σλαυομακεδόνες πονούμε, αγαπούμε τον Ελληνικό λαό, θέλομε να παλαίψωμαι μαζί του μέσα στο Ε.Α.Μ Ε.Λ.Α.Σ. με τα δικαιώματα που μας ανήκουν αλλά εσείς δεν μας τα δίνετε, μας αφαιρείται και αυτά που έχομε και γι αυτό φεύγομε με τα αδέρφια μας τους Μακεδόνες».⁴⁰⁴

Κατόπιν όλων των παραπάνω, ο διοικητής της ΙΧ μεραρχίας εξασφάλισε την άδεια από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ για διάλυση του τάγματος.⁴⁰⁵ Έτσι στις 10 Οκτωβρίου ο Γκότσε έχοντας διαταχθεί να αφοπλίσει το τάγμα του⁴⁰⁶, αυτομόλησε στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία.⁴⁰⁷ Όπως φαίνεται από το σύνολο των διαθέσιμων πηγών που προαναφέρθηκαν, η ομάδα του τάγματος αποφάσισε να εγκαταλείψει την ελληνική μεθόριο χωρίς να υπάρξει κατά μέτωπο σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ.⁴⁰⁸

Η κύρια ομάδα πέρασε στο χωριό Liubojno και τέθηκε αμέσως υπό τις διαταγές του κεντρικού στρατηγείου του Εθνικό-Απελευθερωτικού Στρατού και των

⁴⁰³ Ο.π., σ. 468.

⁴⁰⁴ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 172, σ. 493-494.

⁴⁰⁵ *KPG i makedonskoto nacionalno prashanje*, ό.π., Ντοκ. 124, σ. 282-283· Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», σ. 442.

⁴⁰⁶ *KPG i makedonskoto nacionalno prashanje*, ό.π., Ντοκ. 111, σ. 258-259.

⁴⁰⁷ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1944-1946)*, Πατάκη, Αθήνα 2004, σ. 233· Alexandar Litovski, "Mestoto i ulogata na makedonskite partizanski ednici vo Egejskiot del na Makedonija vo oslobotuvanijeto na Bitola i Bitolsko", *Prilozi na Makedonskoto naucno drustvo- Bitola*, Godina 3, Broj 5-6, Bitola 2005, σ. 215-222· Αχιλλέας Παπαϊωάννου, *Το Βίτσι ως γεωπολιτικός και ιστορικός χώρος*, ό.π., σ. 56· Κώστας Παπαναστασίου, ό.π., σ. 46· Κίτσος Γαγγιώργος, *Σκιαγράφηση της εθνικής αντίστασης στη Φλώρινα*, ό.π., σ. 40· Θανάσης Καλλιανιώτης, «Η αντίσταση στη Φλώρινα: 1943-1944», ό.π., σ. 323· Νικόλας Χάμοντ, *Δυτική Μακεδονία. Αντίσταση και συμμαχική στρατιωτική αποστολή 1943-1944*, Παπαζήσης, Αθήνα 1990, σ. 220· Kosta Alabakov, *Sekijavanijeto za seloto Buf l negovite stradanija*, χ.ε. χ.η., σ. 27· Stephen Palmer-. Robert - King, ό.π., σ. 119.

⁴⁰⁸ Kosta Alabakov, *Sekijavanijeto za seloto Buf l negovite stradanija*, ό.π., σ. 27.

Παρτιζάνικων Τμημάτων, ενώ μια μικρότερη ομάδα πέρασε στην πόλη Bitola.⁴⁰⁹ Στην πρώτη ομάδα που βρέθηκε στο χωριό Liubojno δόθηκε η άδεια να κατέβει προς την πόλη Bitola, για να ενισχύσει τον Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό Μακεδονίας στις μάχες του για την απελευθέρωση των περιοχών Bitola και Prilep.⁴¹⁰

Σύμφωνα με μεταπολεμική έκθεση του Λευτέρη Κατσάκου προς την ΚΕ του ΚΚΕ, την εντολή για το πέρασμα στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία έδωσε ο Petre Bogdanov (Kotsko) στρατιωτικός σύνδεσμος από την γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ο οποίος στη διάρκεια των συζητήσεων στο χωριό Μελάς, καθοδηγούσε τις διαπραγματεύσεις και έδωσε το σύνθημα για την φυγή.⁴¹¹ Δυο μέρες μετά, στις 12 Οκτωβρίου την ίδια επιλογή ακολούθησε και το σλαβομακεδονικό τάγμα της Έδεσσας υπό τον Pavle Rakovski από τις κάτω Κλεινές Φλώρινας⁴¹², γεγονός που αιφνιδίασε, καθώς σε αντίθεση με το τάγμα Γκότσε, το τάγμα Έδεσσας συμμετείχε κανονικά σε όλες τις επιχειρήσεις που του είχαν ανατεθεί.⁴¹³

Έπειτα από τα γεγονότα αυτά, αντιπροσωπεία από τους Ρένο Μιχαλέα, Μιχάλη Κεραμιτζή και Λάμπρο Τσολάκη μετέβη στην έδρα του Γενικού Στρατηγείου της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας και συνάντησε τους Svetozar Vukmanovic-Tempo, Dobrivoje Radosavljevic και Lazar Kolisevski τότε επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Συνάντηση η οποία θα πρέπει να αναφερθεί πως δεν είχε την έγκριση του Μακεδονικού Γραφείου και προκάλεσε την έντονη αντίδραση του.⁴¹⁴ Να σημειωθεί επιπλέον, πως έπειτα από την συνάντηση αυτή, ο Μιχάλης Κεραμιτζής δεν επέστρεψε στην Ελλάδα, αποφασίζοντας πως η θέση του ήταν ανάμεσα στους πρώην συντρόφους του.

Επίσης, μια κατά τα φαινόμενα σοβαρή πτυχή, η οποία δεν εντοπίστηκε στην υπάρχουσα ελληνική και όχι μόνο βιβλιογραφία, είναι μια προσπάθεια

⁴⁰⁹ Kosta Alabakov, ό.π., σ. 28· Alexandar Litovski "Mestoto i ulogata na makedonskite partizanski ednici", ό.π., σ. 215-222.

⁴¹⁰ Kosta Alabakov, ό.π., σ. 28.

⁴¹¹ Έκθεση Λευτέρη Κατσάκου προς την ΚΕ του ΚΚΕ (1952), από: ΑΜ, Φ-19/155, παρατίθεται στο Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944». ό.π., σ. 143.

⁴¹² Vangel Ajanovski-Oce, *Egejski Buri: Revolucionernoto Dvizenje vo Vodensko i NOF vo Egejska Makedonija*, Skorje 1975, σ. 139· Kosta Alabakov, ό.π., σ. 27.

⁴¹³ Γιώργος Κουμαρίδης, ό.π., σ. 55-87.

⁴¹⁴ *KPG i makedonskoto nacionalno prashanje*, ό.π., Ντοκ. 123, σ. 281.

συνεννόησης η οποία διαφαίνεται περίπου δέκα μέρες ύστερα από την εγκατάλειψη της ελληνικής μεθορίου από το τάγμα Γκότσε. Μια επιστολή του τάγματος προς το Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ, που αντλήθηκε από το υπουργείο εξωτερικών και τμήμα της παρατίθεται σε συλλογή εγγράφων που εξέδωσε τα τελευταία χρόνια, ο τότε καπετάνιος του ΕΛΑΣ Γρηγόρης Φαράκος, περιλαμβάνει εκτός από κατηγορίες για λάθη της καθοδήγησης και μερικούς όρους που καθώς φαίνεται έθετε ο Ηλίας Δημάκης, για να τεθεί το τάγμα του και πάλι κάτω από την καθοδήγηση του ΕΛΑΣ.⁴¹⁵ Κλείνοντας την παράθεση των όρων το επιτελείο του καταλήγει: *«Εάν όλα αυτά τα δίκαια αιτήματά μας που είναι και ο φλογερός πόθος ολόκληρου του Μακεδονικού λαού αναγνωρισθούν, εμείς είμαστε πρόθυμοι να τεθούμε κάτω από τις γραμμές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ν' αγωνισθούμε μαζί σας. Αλλοιώς εμείς θα εξακολουθούμε να παλεύουμε ενάντια στους Γερμανούς φασίστες μαζί με τ' αδέρφια μας τους Μακεδόνες κι η ιστορία κι ολόκληρος ο συμμαχικός αγώνας θα μας δικαιώση οριστικά».*⁴¹⁶

Αναφορικά με τις απόψεις που έχουν κατατεθεί σχετικά με τις αιτίες της διάσπασης του Οκτωβρίου του 1944 έχει εντοπιστεί, και φαίνεται να έχει ορισμένη βάση, η άποψη περί των δυο διαφορετικών γραμμών που συγκρούστηκαν και αφορούσαν πτυχές του Μακεδονικού Ζητήματος.⁴¹⁷ Η μια γραμμή ήταν αυτή που προέβαλλε το ΚΚΕ, προτάσσοντας την εθνική ισοτιμία του σλαβομακεδονικού πληθυσμού εντός του ελληνικού κράτους. Η δεύτερη, ήταν η άποψη που υποστήριζε το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας και η οποία θεωρούσε πως η «Μακεδονία του Αιγαίου» έπρεπε να προσαρτηθεί στο νέο ομοσπονδιακό κράτος της Γιουγκοσλαβίας ως τμήμα της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Σχετικά δε με το ίδιο το γεγονός της διάσπασης, πηγή προσκείμενη στη θεώρηση του ΚΚΕ, υποστηρίζει πως πρόκειται για προμελετημένη ενέργεια, η οποία προκλήθηκε από το ενιαίο εκείνο κέντρο που έδινε τις εντολές στα τάγματα, δηλαδή από το Αρχηγείο του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Α/ΥΠΕΞ, 1947, ντοσιέ 119, φακ. 119.3, παρατίθεται στο Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και εξουσία*, τόμος 2^{ος}, ό.π., σ. 378-379.

⁴¹⁶ Στο ίδιο.

⁴¹⁷ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 248.

⁴¹⁸ Ό.π., σ. 255-256.

Άνδρες του τάγματος Γκότσε, από τις πρώτες κίολας μέρες μετά την φυγή τους, διείσδυαν στην ελληνική Μακεδονία, διαμένοντας προκηρύξεις και επιδιώκοντας νέα στρατολόγηση.⁴¹⁹ Μνημονεύεται επίσης σε τηλεγράφημα του Λεωνίδα Στρίγκου προς τον Ιωαννίδη, με ημερομηνία 4 Νοεμβρίου 1944, προσπάθεια εισόδου τάγματος Σλαβομακεδόνων και απόπειρα να καταλάβουν την ίδια την Φλώρινα. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του τηλεγραφήματος ύστερα από μάχη δυο ωρών, το τάγμα αποχώρησε.⁴²⁰ Επίσης σε νέο τηλεγράφημα της 22ας Νοεμβρίου του Στρίγκου προς τον Ιωαννίδη, μνημονεύεται είσοδος τάγματος Σλαβομακεδόνων από το Καϊμάκτσαλαν και μάχη με την Εθνική Πολιτοφυλακή. Ζητείται επίσης άμεσα συνεννόηση με τον Τίτο.⁴²¹

Ύστερα από τα γεγονότα αυτά τέθηκε το ζήτημα της ασφάλειας των Ελληνό-γιουγκοσλαβικών συνόρων σε υψηλό πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο⁴²², όπου εκτός από το ποσοτικό ζήτημα των όσων θα επωμίζονταν την ευθύνη της φύλαξης, τέθηκε και ποιοτικό ζήτημα αυτών.⁴²³ Το Μακεδονικό Γραφείο αποφάσισε επίσης το κλείσιμο των συνόρων, καθώς και την επιπλέον ενίσχυση της φύλαξης τους.⁴²⁴ Την ίδια ώρα, για να αντιμετωπίσει την προπαγάνδα που εκπορευόταν από τα πρώην στελέχη του, προσπάθησε να ικανοποιήσει έμπρακτα τις από ετών διακηρύξεις του, για ισότητα του σλαβομακεδονικού λαού με την ικανοποίηση μέρους των αιτημάτων των σλαβοφώνων, όπως αυτό της ίδρυσης ξεχωριστών σλαβομακεδονικών σχολείων.⁴²⁵

Στις 15 Οκτωβρίου, αμέσως μετά το πέρασμα των δυο ταγμάτων στην Λ.Δ. Μακεδονίας, ο Boris Musmanov, εκπρόσωπος των συγκροτημάτων της Φλώρινας και Καστοριάς, έφτασε στο χωριό Vataša, όπου το τάγμα Έδεσσας είχε στρατοπεδεύσει, μεταφέροντας το αίτημα της καθοδήγησης του, μια αντιπροσωπεία του τάγματος Έδεσσας να πάει για συνομιλίες στην πόλη Bitola. Την

⁴¹⁹ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 180, σ. 503· στο ίδιο, Ντοκ. 185, σ. 520· Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 181.

⁴²⁰ WO 204/8902, παρατίθεται στο Φοίβος Οικονομίδης, *Οι Προστάτες*, ό.π., σ. 545.

⁴²¹ WO 204/8903, ό.π., σ. 546.

⁴²² ΕΛΙΑ, αρχείο Ηλία Λαγάκου, κ.κ. 211, παρατίθεται στο ίδιο, σ. 355.

⁴²³ *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 186, σ. 520-521.

⁴²⁴ Σπυρίδων Σφέτας, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944», ό.π., σ. 145.

⁴²⁵ *KPG i makedonskoto nacionalno prašanje*, ό.π., Ντοκ. 125, σ. 283-284· στο ίδιο, Ντοκ. 131, σ. 300-302· *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 177, σ. 499.

επόμενη μέρα μια επιτροπή από τους Gjorgji Urdon, Gjorgji Atanasovski και Vangel Ajanovski-Oce πέρασε στην Bitola.⁴²⁶ Στην σύσκεψη, εκτός από την αντιπροσωπεία της Έδεσσας συμμετείχαν και οι Ηλίας Δημάκης, Γιώργος Τουρουντζάς, Ναούμ Πέγιος και Μιχάλης Κεραμιτζής από τους νομούς Φλώρινας και Καστοριάς.⁴²⁷ Κατά την διάρκεια της, συζητήθηκαν οι αιτίες της διάσπασης ανάμεσα στα σλαβομακεδονικά τάγματα και τον ΕΛΑΣ, τονίστηκε η λάθος θέση της καθοδήγησης σχετικά με το «μακεδονικό εθνικό ζήτημα» καθώς και η «προδοτική πολιτική των καθοδηγήσεων του ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΕΛΑΣ απέναντι στον απελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού και μακεδονικού λαού».⁴²⁸ Ως κατακλείδα των διαπιστώσεων της σύσκεψης, αποφασίστηκε η ένωση των ταγμάτων έτσι ώστε «να ασκηθεί πίεση στις καθοδηγήσεις του ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΕΛΑΣ να αλλάξουν τη θέση τους στο μακεδονικό εθνικό ζήτημα».⁴²⁹

Έτσι, από τα τάγματα που πέρασαν στην Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας δημιουργήθηκε στην πόλη Bitola στις 18 Νοεμβρίου η Πρώτη Αιγιακή Ταξιαρχία Κρούσης.⁴³⁰ Εκτός από τα τάγματα, στην Ταξιαρχία συμμετείχαν και Μακεδόνες σπουδαστές από την Σόφια κατά μια άποψη⁴³¹ ή όπως διατύπωσε σε συνέντευξη του ένας από τους βασικότερους πρωταγωνιστές των γεγονότων, οι συγκεκριμένοι μαχητές, αποτελούσαν τάγμα Μακεδόνων από την Βουλγαρία με την επιθυμία να κατέβει στην Θεσσαλονίκη την στιγμή που το Γενικό Αρχηγείο των παρτιζάνων ήθελε να τους στείλει στην Τεργέστη.⁴³²

Ως διοικητής της ταξιαρχίας ορίστηκε ο Ηλίας Δημάκης, υποδιοικητής ο Ναούμ Πέγιος, πολιτικός επίτροπος ο Μιχάλης Κεραμιτζής και υποεπίτροπος ο Βάνγκελ Αγιάνοβσκου.⁴³³ Η ταξιαρχία χωρίστηκε σε τρία τάγματα. Το πρώτο ονομάστηκε

⁴²⁶ Alexandar Litovski, "Mestoto i ulogata na makedonskite partizanski ednici", ο.π., σ. 215-222.

⁴²⁷ Σταύρος Κωτσόπουλος, ο.π., σ. 258.

⁴²⁸ Στο ίδιο.

⁴²⁹ Στο ίδιο.

⁴³⁰ Hugh Poulton, ό.π., σ. 111· Αργύρης Κοβάτσης, *Ο ατίθασος ταγματάρχης*, χ.ε, χ.η., σ. 76· Δημήτρης Λυβάνιος, «Πολιτικές εξελίξεις στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία», ό.π., σ. 595.

⁴³¹ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού*, ό.π., σ. 233-234.

⁴³² Ρικυ Βαν Μπουσχότεν, «Συνέντευξη με τον Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς (Τέμπο)» (Τέμπο)», *Αρχειοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009), σ. 88-110.

⁴³³ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, «Αλυτρωτισμός και πολιτική. Επίσημα κρατικά ντοκουμέντα της FYROM, 1944-2006», στο Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Μακεδονισμός. Ο ιμπεριαλισμός των Σκοπίων 1944-2006*, ΕΜΣ - Έφεσος, Αθήνα 2007, σ. 26· Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 258-259.

Φλώρινα και είχε επικεφαλής τον Μιχάλη Παπά, το δεύτερο τάγμα ονομάστηκε Καστοριά και είχε ως επικεφαλής τον Τουπούρκα και το τρίτο ονομάστηκε Έδεσσα και είχε ως επικεφαλής τον Λάζαρο Κοροβέση.⁴³⁴

Την ημέρα της ίδρυσης στην περιοχή Tumbekafe, η ηγεσία του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού Μακεδονίας, έδωσε στην ταξιαρχία ως τρόπαιο κόκκινη σημαία που έγραφε «Πρώτη Μακεδονική Αιγιακή Ταξιαρχία Κρούσης».⁴³⁵

Έπειτα από την ίδρυση τα τάγματα έλαβαν εντολές να μετακινηθούν. Η εντολή μετακίνησης δεν δόθηκε κατά τυχαίο τρόπο αλλά αποτέλεσε αντίδραση του ίδιου του Τίτο σε διάφορες ενέργειες των επικεφαλής ταξιαρχίας αλλά και άλλων σλαβομακεδονικών στελεχών.

Λίγες μέρες μετά την ίδρυση της ταξιαρχίας, και συγκεκριμένα στις τρεις Δεκεμβρίου του 1944, στην πόλη Bitola συγκλήθηκε πολιτική συνδιάσκεψη στην οποία έλαβαν μέρος περίπου 200 αντιπρόσωποι από διάφορα μέρη της «Μακεδονίας του Αιγαίου», όπου εκτέθηκαν οι αιτίες της διάσπασης, ενώ οι συμμετέχοντες ζήτησαν την συνέχιση του αγώνα για την πραγμάτωση των σκοπών τους.⁴³⁶

Κατά την διάρκεια της συνδιάσκεψης εκλέχθηκε πολιτική επιτροπή για την Μακεδονία του Αιγαίου στην οποία πρόεδρος ορίστηκε ο Πασχάλης Μητρόπουλος, μέλη οι Γιώργος Τουρουτζάς, Gjorgi Urdon, Gjorgi Atanasovski, Pavle Rakovski, Ναούμ Σιουπούρκωφ και Θεόδωρος Νικόλωφ, με αντιπρόσωπο της ταξιαρχίας του Αιγαίου τον Ναούμ Πέγιο.⁴³⁷

Ως σκοποί της πολιτικής επιτροπής, ορίστηκαν η προσπάθεια να εξηγηθούν και να γίνουν γνωστές οι αιτίες της διάσπασης, να τονιστεί πως η θέση του ΚΚΕ για το «μακεδονικό εθνικό ζήτημα» είναι λανθασμένη, να αποκατασταθούν οι σχέσεις με την καθοδήγηση του ΚΚΕ και των οργανώσεων του, καθώς και η επιστροφή των μαχητών και της ταξιαρχίας που είχαν συγκροτήσει, στη «Μακεδονία του Αιγαίου».⁴³⁸

⁴³⁴ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού*, ό.π., σ. 234.

⁴³⁵ Kosta Alabakov, ό.π., σ. 28.

⁴³⁶ Εφημ. *Nova Makedonija*, Έτος 1^ο, φύλλο 11 και 12, Skorje 9-10 Δεκεμβρίου 1944· Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 260.

⁴³⁷ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 260.

⁴³⁸ Στο ίδιο.

Η δράση των καθοδηγητών της ταξιαρχίας σύμφωνα με τον Σταύρο Κωτσόπουλο ήταν αντίθετη με τα περισσότερα από όσα παραπάνω εγράφησαν. Στην πραγματικότητα δημιουργήθηκαν ένοπλες γκρούπες, οι οποίες προχωρούσαν περισσότερο σε τρομοκρατικές και προβοκατόρικες πράξεις παρά σε ιδεολογική και πολιτική δουλειά.⁴³⁹ Επίσης από επιστολή του Ναούμ Πέγιου την 1^η Ιανουαρίου του 1945, διαπιστώνει κανείς πως συντηρούνταν σχέσεις ανάμεσα στους φυγάδες του Οκτώβρη και σε σλαβόφωνους που έμειναν στην Ελλάδα, οι οποίες όπως διατυπώνεται ρητά, είχαν ως σκοπό την απόδοση οδηγιών σχετικά με την «ανάταση του φρονήματος του μακεδονικού λαού».⁴⁴⁰

Έτσι λοιπόν, η δράση της Αιγιακής Ταξιαρχίας γενικότερα, αλλά και η έντονη φημολογία πως επρόκειτο να πραγματοποιηθεί πέρασμα προς την Ελλάδα με σκοπό την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Γιουγκοσλάβους σε συνεργασία με τον Κόκκινο Στρατό⁴⁴¹ δημιούργησε ανησυχία στους Βρετανούς και οδήγησε τον Fitzroy Mclean, ο οποίος ήταν επικεφαλής της βρετανικής αποστολής στο Βελιγράδι, να διαμαρτυρηθεί στον Τίτο, με τον δεύτερο να τον διαβεβαιώνει πως καμιά στρατιωτική μονάδα δεν θα περνούσε τα Ελληνό-Γιουγκοσλαβικά σύνορα.⁴⁴²

Έτσι η ταξιαρχία έμελε να έχει εντελώς διαφορετική πορεία από αυτήν για την οποία οι εμπνευστές και δημιουργοί της την είχαν συγκροτήσει. Πολύ σύντομα, τα τάγματα της ταξιαρχίας, ξεκίνησαν μια μακρά διαδρομή προς την ενδοχώρα της Λ.Δ. Μακεδονίας που θα τα απομάκρυνε ικανοποιητικά από τα σύνορα με την ελληνική μεθόριο. Το πρώτο τάγμα της ταξιαρχίας κατευθύνθηκε στο χωριό Labuniste της περιοχής Struga και το δεύτερο κατευθύνθηκε προς Prilep. Μέχρι το τέλος της χρονιάς, ολόκληρη η ταξιαρχία έφυγε από την Bitola κατευθυνόμενη προς Prilep με απώτερη κατεύθυνση την πόλη Gostivar και με εντολή την εκκαθάριση των απομεινारीών των μαχητών του Bali Kombetar⁴⁴³ στο βουνό Sar Planina. Έπειτα από

⁴³⁹ Ό.π., σ. 262- 263.

⁴⁴⁰ Arhiv na Makedonija. *Egejska Makedonija vo nob, 1945*, Τόμος 2^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski-Todor Simovski, Skorje 1973, Ντοκουμέντο(στο εξής Ντοκ.) 1, σ. 3.

⁴⁴¹ Συζήτηση Αλ. Παπαπαναγιώτου με Ναούμ Πέγιουφ και Ρίστο Κυριαζόφσκι (Σκόπια, 18.9.1990), από: Αρχείο Αλέκου Παπαπαναγιώτου, Φ. Μακεδονικά Απόρρητα, παρατίθεται σε: Ευάγγελος Κωφός, «Το Μακεδονικό στις σχέσεις ΚΚΕ-ΚΚΓ», ό.π., σ. 156. Χάμοντ, ό.π., σ. 271.

⁴⁴² Elizabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, ό.π., σ. 200.

⁴⁴³ Πρόκειται για το «Εθνικό Μέτωπο», εθνικιστική και αντικομμουνιστική οργάνωση των αλβανών όχι μόνο της Αλβανίας, αλλά και περιοχών της Γιουγκοσλαβίας.

μια σειρά πολύμηνων μαχών υπό φρικτές συνθήκες, η Πρώτη Αιγιακή Ταξιαρχία Κρούσης διαλύθηκε στις 6 Μαΐου του 1945 στην πόλη όπου είχε ιδρυθεί.⁴⁴⁴

Λίγες μέρες πριν και συγκεκριμένα στις 23 Απριλίου στην πόλη Skorje της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, συστάθηκε το ΝΟΦ (Narodno Osloboditelen Front, Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο), συνεπικουρούμενο από τη ΝΟΜΣ (Narodno Osloboditelen Mladinski Sojuz, Λαϊκή Απελευθερωτική Οργάνωση Νεολαίας), και το ΑΦΖ (Antifasistitski Front na Zenite, Αντιφασιστικό Μέτωπο Γυναικών).⁴⁴⁵ Σύντομα θα άνοιγε ένα νέο ματωμένο κεφάλαιο στην ελληνική ιστορία, οι συνέπειες του οποίου θα στιγματίζουν την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας για πολλές δεκαετίες.

⁴⁴⁴ Kosta Alabakov, *ό.π.*, σ. 28,

⁴⁴⁵ Κώστας Μπράμος, *Σλαβοκομμουνιστικά οργανώσεις εν Μακεδονία. Προπαγάνδα και επαναστατική δράσις*, *ό.π.*, σ. 143, 146.

Περί επιτυχίας-αποτυχίας του εγχειρήματος ΣΝΟΦ και αριθμητικά δεδομένα, μία εκτίμηση

Σχετικά με το ζήτημα της επιτυχίας η όχι του εγχειρήματος του ΣΝΟΦ, οι απόψεις όπως και στα περισσότερα ανάλογα ζητήματα διίστανται. Για ένα μέρος της ελληνικής βιβλιογραφίας το ΣΝΟΦ δεν πέτυχε τους σκοπούς του, καθώς δεν κατάφερε να προσελκύσει στον βαθμό που σχεδίαζε τους Σλαβομακεδόνες. Αντιθέτως σύμφωνα με τον Κολιόπουλο, οι στρατεύσιμης ηλικίας επεδίωκαν να αποφύγουν την στράτευση σε αυτό.⁴⁴⁶ Ο λόγος σύμφωνα με τον ίδιο αυτής της αποτυχίας, έγκειται στο γεγονός πως «απέτυχε να προβάλλει ένα όραμα που να συγκινεί χωρικούς κατακερματισμένους σε μικρές και ανασφαλείς κοινότητες». Αντιθέτως η όποια επιτυχία του βρισκόταν στο πεδίο της «μεταμόρφωσης» των κομιτατζήδων και της μεταστροφής τους στο «γιουγκοσλαβικό αυτονομιστικό στρατόπεδο» ως «χώρος αναβαπτίσεως και εξαγνισμού».⁴⁴⁷

Από την πλευρά των Βρετανών αντίθετα, φαίνεται να εκτιμάται πως το ΣΝΟΦ «κέρδισε αμέσως την αποδοχή και την ευρεία υποστήριξη ανάμεσα στους Μακεδόνες».⁴⁴⁸ Όσον αφορά τα ίδια τα στελέχη του ΣΝΟΦ και εκεί εντοπίζει κανείς έναν δυισμό. Αφενός σε ένα μέρος των εκθέσεων τους, κάνουν λόγο για επιτυχία του ΣΝΟΦ σε ένα μέρος τουλάχιστον του σλαβομακεδονικού πληθυσμού, αφετέρου διαπιστώνουν την υπαρκτή και έντονη ορισμένες φορές δυσπιστία απέναντι στους Έλληνες, καθώς επίσης και μια «βουλγαροφιλία».⁴⁴⁹

Σε επίπεδο ποσοτικών δεδομένων, σαφή αριθμητικά στοιχεία διαθέτουμε μόνο για τον νομό Καστοριάς, ενώ για εκείνον της Φλώρινας υφίστανται στοιχεία που αφορούσαν αποκλειστικά τα κομματικά μεγέθη. Σύμφωνα με τις δημοσιευμένες καταστάσεις των τοπικών οργανώσεων της Καστοριάς, σε 43 χωριά της περιοχής το ΣΝΟΦ τον Μάρτιο του 1944 διέθετε 4.443 μέλη από τα οποία οι 2496 ήταν άντρες και οι 1947 γυναίκες.⁴⁵⁰ Με τον αριθμό αυτό φαίνεται πως λίγο πολύ ομονοούν και

⁴⁴⁶ Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος», ό.π., σ. 434-435-Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 126-127.

⁴⁴⁷ Ιωάννης Κολιόπουλος, ό.π., σ. 127.

⁴⁴⁸ Andrew Rossos, "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949", *The Journal of Modern History*, Τεύχος 69, 1997, σ. 50.

⁴⁴⁹ *EM no nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 3, 6, 8, σ. 329, 331-332, 338-340.

⁴⁵⁰ Ό.π., Ντοκ. 46, 47, 48, 49, 50, σ. 368-370.

οι πηγές από την πΓΔΜ.⁴⁵¹ Την μεγαλύτερη επιτυχία σύμφωνα με τα στοιχεία, φαίνεται πως σημείωσε σε χωριά που προπολεμικά αποτελούσαν προπύργια του ΚΚΕ στην περιοχή όπως το Δενδροχώρι⁴⁵², ενώ η μικρότερη ή μηδαμινή απήχηση φαίνεται να έλαβε χώρα σε χωριά που είχε ισχυρή επιρροή και σταδιακά εδραιώθηκε το Κομιτάτο όπως η Μεσοποταμία, η Ποριά, η Κολοκυνθού και οι Μανιάκοι.⁴⁵³

Όσον αφορά την Φλώρινα εκεί τα πράγματα είναι κάπως πιο περίπλοκα. Από την μια δεν έχουμε στην διάθεση μας ανάλογες λεπτομερειακές καταστάσεις, ενώ από την άλλη, η οργανωτική έκθεση της ΠΕ του ΚΚΕ για την Φλώρινα που περιήλθε στην διάθεση μας, περιλαμβάνει στοιχεία που αφορούν αποκλειστικά τα κομματικά μεγέθη, όπου φυσικά αντλεί κανείς ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικά με το πόσες κομματικές οργανώσεις υφίσταντο στην κάθε περιοχή, πόσα μέλη ήταν γυναίκες, αγρότες ή εργάτες και πόσα μέλη είχε η κάθε οργάνωση, πλην όμως του ΣΝΟΦ. Για την ιστορία μονάχα, να αναφέρουμε πως, σύμφωνα με την έκθεση, τον Απρίλιο του 1944, υπήρχαν 2.575 μέλη σε 73 χωριά και πόλεις, εκ των οποίων οι 620 ήταν γυναίκες.⁴⁵⁴ Οι αναφορές που προβάλλουν οι πηγές από την πΓΔΜ κάνουν λόγο για 10.000 μέλη του ΣΝΟΦ στην περιοχή της Φλώρινας. Έναν αριθμό, ο οποίος δεν προκύπτει από κάποια τεκμηρίωση αλλά αναπαράγει προηγούμενη αναφορά και δείχνει να είναι τουλάχιστον υπερβολικός.⁴⁵⁵ Η τελευταία σχετική αναφορά που έχουμε είναι εκείνη του Σταύρου Κωτσόπουλου, ο οποίος διατυπώνει την σκέψη πως η οργάνωση της Φλώρινας ήταν λιγότερο καλά οργανωμένη από εκείνη της Καστοριάς⁴⁵⁶, ωστόσο όπως φαίνεται η επιτυχία του ΣΝΟΦ στην περιοχή έγκειται στο ότι οι Σλαβομακεδόνες εντάχθηκαν στην αντίσταση αποκλειστικά μέσω αυτής της οργάνωσης.⁴⁵⁷

Πέρα από το ζήτημα των αριθμητικών στοιχείων, καθίσταται σαφές πως παρόλα τα προβλήματα που σταδιακά δημιουργήθηκαν, η οργάνωση ενέταξε στο

⁴⁵¹ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 29.

⁴⁵² *EM vo nob*, τ. 1, ό.π., Ντοκ. 50, σ. 370.

⁴⁵³ Ό.π., Ντοκ. 47, 48, σ. 369.

⁴⁵⁴ *EM vo AV*, τ. 2, ό.π., Ντοκ. 39, σ. 88-89· ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 415, Φ. 23/8/220, Μηνιαίτικη οργανωτική κατάσταση της Περιφέρειας Φλώρινας, Απρίλης 1944.

⁴⁵⁵ Tasko Mamurovski, ό.π., σ. 29.

⁴⁵⁶ Σταύρος Κωτσόπουλος, ό.π., σ. 202-203.

⁴⁵⁷ Riki Van Boeschoten, "Russian Dolls", ό.π.

στρατόπεδο της αντίστασης έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων ο οποίος, εξαιτίας της ιδιοσυγκρασίας αλλά και των βιωμάτων του τις προηγούμενες δεκαετίες, θα προτιμούσε την ουδετερότητα. Δια μέσου της οργάνωσης, ένα μεγάλο τμήμα του σλαβόφωνου πληθυσμού που είχε υιοθετήσει τα κηρύγματα της βουλγαρικής προπαγάνδας, εντάχθηκε χάρη στο ΣΝΟΦ στο αντιφασιστικό στρατόπεδο⁴⁵⁸, ενώ αφοπλίστηκε μεγάλος αριθμός εξοπλισμένων. Παράλληλα το ΣΝΟΦ, λειτούργησε ως χώρος σταδιακής ένταξης των σλαβοφώνων στην αριστερά, γεγονός που αποδείχτηκε σε μεγάλο βαθμό και στις μετέπειτα εκλογικές αναμετρήσεις. Τέλος, σύμφωνα με τον κομματικό τύπο, τμήματα του οποίου παρουσιάστηκαν στα παραπάνω κεφάλαια, το ΣΝΟΦ ήταν αυτό που «κατόρθωσε να διαφωτίσει πλέρια τον Σλαυομακεδονικόν πληθυσμόν», έτσι ώστε ο δεύτερος να μην παρασυρθεί ούτε στο ελάχιστο από την είσοδο του βουλγαρικού στρατού στην περιοχή στις αρχές του 1944.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Αθανάσιος Χρυσόχου, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις του ΚΚΕ*, Τόμος 1^{ος}, ό.π., σ. 94-95.

⁴⁵⁹ Εφημ. *Αγώνας*, ό.π., 25 Μάρτη 1944, σ. 4.

Επιλογικά

Η «περίπτωση ΣΝΟΦ», ήταν και είναι ένα θέμα που υποβιβάζεται ουσιαστικά στις υποσημειώσεις όλων σχεδόν των ιστορικών αφηγήσεων, εντός και εκτός της Ελλάδας και των Βαλκανίων.

Αυτό καθ' αυτό το ΣΝΟΦ, συνιστά μια ιδιαίτερη περίπτωση. Για τους ιστορικούς των βαλκανικών πρώην σοσιαλιστικών και τώρα καπιταλιστικών χωρών (κυρίως τους υπερασπιστές της εθνικής τους ιστορίας), το ΣΝΟΦ δεν ήταν παρά μια μετωπική οργάνωση του ΚΚΕ προς χειραγώγηση εθνικών συνειδήσεων, αντιθετικά με τις ιδιαίτερες προσλήψεις του κάθε κράτους, σε σχέση με το Μακεδονικό Ζήτημα.

Για τους Έλληνες ιστορικούς ή μελετητές (κυρίως αυτούς που με τα κείμενά τους προάσπιζαν την ελληνικότητα των βορείων επαρχιών), η επανενεργοποίηση σλαβομακεδονικών μαζών, όπως συνέβη εντός του ΣΝΟΦ, σήμαινε πως το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν παρόν και μάλιστα με συγκεκριμένη δυναμική εντός της επικράτειας. Για τους επίσημους ιστορικούς του ΚΚΕ, η σύμπραξη και συνοδοιπορία ΚΚΕ και Σλαβομακεδόνων, η ποδηγέτηση ουσιαστικά των Σλαβομακεδόνων μέσω του ΣΝΟΦ, δεν αποτελούσε κομμάτι από τις σελίδες της ιστορίας του ΚΚΕ που έχαιρε ή έπρεπε να χαίρει προσοχής ή περαιτέρω μελέτης. Σταδιακά το ΚΚΕ, με το οποίο μέρος του σλαβομακεδονικού πληθυσμού συνδέθηκε κατά τον μεσοπόλεμο, την κατοχή, τον εμφύλιο και τα χρόνια της υπερορίας τουλάχιστον ως το 1956, αφιέρωνε όλο και λιγότερο μέρος της «επίσημης» ιστορίας του στη συμπόρευση με τον πληθυσμό αυτό στην προαναφερθείσα περίοδο.

Στις παραπάνω γραμμές έγινε μια απόπειρα να σκιαγραφηθούν ορισμένα ζητήματα που αφορούν την οργάνωση ΣΝΟΦ, το περιβάλλον δηλαδή μέσα στο οποίο ζυμώθηκε ως ιδέα ή τέθηκε ως αναγκαιότητα η δημιουργία μιας τέτοιας οργάνωσης, καθώς και η ίδια η δραστηριότητα της.

Επισημάνθηκε πως για ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής ιστοριογραφικής παράδοσης το ΣΝΟΦ είτε ταυτιζόταν με τους μηχανισμούς της βουλγαρικής προπαγάνδας στην περιοχή, δηλαδή το Κομιτάτο και την ΟΧΡΑΝΑ, αποτελώντας ενδεχομένως μια αριστερή μετεξέλιξή τους ως ανάγκη επιβίωσης, είτε αποτελούσε

το μέσο για την επίτευξη των σοβινιστικών επιδιώξεων της Γιουγκοσλαβίας μέσω της πρακτόρευσης του «Μακεδονισμού» τον οποίο προωθούσε. Τα πράγματα ωστόσο, φαίνεται να ήταν περισσότερο πολύπλοκα.

Φαίνεται αρχικά ότι η ιδέα δημιουργίας του ΣΝΟΦ κυοφορήθηκε, επιδιώχθηκε και πραγματώθηκε από τοπικά στελέχη του ανταξονικού αντιστασιακού κινήματος. Ήταν κυρίως κάποια δυναμικά και αναγνωρίσιμα προπολεμικά ή νεώτερα μέλη ή στελέχη του ΚΚΕ τα οποία εντόπισαν την περιορισμένη συμμετοχή ή και απροθυμία ένταξης των σλαβόφωνων στο παραπάνω κίνημα, την ίδια στιγμή που ένα μέρος τους στρατευόταν συνειδητά ή αναγκαστικά από τις κατοχικές δυνάμεις και οι παρτιζάνοι της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας κυκλοφορούσαν ανενόχλητοι στους οικισμούς τους, θεωρώντας ότι έχουν λόγο έναντι τους ή και δικαίωμα ένταξής τους στις δικές τους παρτιζάνικες οργανώσεις.

Τέθηκε λοιπόν η ανάγκη πολιτικής ενεργοποίησης του προαναφερόμενου πληθυσμού και επιλέχθηκε, ως συνέχεια της προπολεμικής θεώρησης του ΚΚΕ, η ένταξή της στο πλαίσιο της αντιφασιστικής κινητοποίησης των μειονοτήτων και της αδελφικής τους συνεργασίας με τα αντιστασιακά κινήματα των χωρών τους.

Το εγχείρημα ήταν επιτυχές και μπορεί να ειπωθεί πως η συμμετοχή και η ένταξη του γηγενούς σλαβόφωνου πληθυσμού στην ανταξονική αντίσταση, οφειλόταν αν μη τι άλλο στη συμμετοχή του πληθυσμού αυτού στο ΣΝΟΦ.

Η εμφάνιση του ΣΝΟΦ, αποτέλεσε λοιπόν έναν ισχυρό παράγοντα απεγκλωβισμού των σλαβόφωνων εκείνων που είχαν εξοπλιστεί από τους κατακτητές. Είτε με την δύναμη του λόγου και την εκμετάλλευση των συγγενικών δικτύων, είτε με την χρήση της ένοπλης βίας, το ανταξονικό κίνημα κατάφερε να μειώσει σημαντικά την επιρροή της βουλγαρικής προπαγάνδας στην περιοχή και να εντάξει μέρος των μέχρι πρότινος κομιτατζήδων στο αντιφασιστικό στρατόπεδο. Η τελευταία μάλιστα αυτή πτυχή, φαίνεται μάλλον παραμελημένη, αν όχι αποσιωπημένη από μεγάλο μέρος της βιβλιογραφικής παραγωγής, μολονότι μια πιο προσεκτική και σε βάθος μελέτη των πηγών θα της προσέδιδε ακόμη και τα χαρακτηριστικά μιας εμφύλιας ή πιο συγκεκριμένα ενδοεθνικής διαμάχης.

Φυσικά, καθώς περνούσαν οι μήνες και νέα δεδομένα έρχονταν στο προσκήνιο, ανέκυψε μια σειρά από προβλήματα. Το σύνολο των προβλημάτων αυτών προέρχονταν από την ανάπτυξη αποσχιστικών τάσεων, σε επίπεδο ρητορικό αρχικά

και σε επίπεδο πρακτικής από μερίδα των στελεχών του ΣΝΟΦ στη συνέχεια, ενώ ταυτόχρονα εγειρόταν ανησυχία εντός κυρίως των μη σλαβόφωνων μελών του αντιστασιακού κινήματος και ενισχυόταν η κινδυνολογία και η αντικομμουνιστική ρητορική από μέλη εθνικιστικών οργανώσεων ή αντιεαμικούς παράγοντες.

Οι αποσχιστικές αυτές τάσεις, ομολογουμένως πραγματικές σε πολλές περιπτώσεις, περιέπλεξαν τα πράγματα δημιουργώντας μια σειρά από προβλήματα στην ομαλή ανάπτυξη της οργάνωσης ΣΝΟΦ και στην σχέση της με τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις. Οι τάσεις αυτές, έχουν από το σύνολο σχεδόν της βιβλιογραφικής παραγωγής αποδοθεί είτε στον γιουγκοσλαβικό «μακεδονισμό», είτε στην «*ρευστότητα των συνειδήσεων*» και στον «*τυχοδιωκτισμό*» των σλαβόφωνων Μακεδόνων.

Ωστόσο, ορισμένες επιμέρους πτυχές εντός της οργάνωσης ΣΝΟΦ θα μπορούσαν να φανερώσουν πως οι αποσχιστικές τάσεις δεν αποτελούσαν, σε κάθε περίπτωση τουλάχιστον, το αίτιο, αλλά το αποτέλεσμα μιας σειράς από παράγοντες. Λαμβάνοντας κανείς υπόψη συγκριτικά τις οργανώσεις της Καστοριάς και της Φλώρινας, θα μπορούσε να τολμήσει μια σειρά από υποθέσεις, οι οποίες ενδεχομένως να επηρέασαν την ανάπτυξη των αποσχιστικών τάσεων.

Η οργάνωση της περιοχής της Φλώρινας, φαίνεται από την κομματική αλληλογραφία, καθώς και από τα ίδια τα γεγονότα, ότι παρέμεινε μέχρι τέλους πιστή στα κελεύσματα και την γραμμή του ΚΚΕ περί ισοτιμίας. Στην «*ομόνοια*» αυτή συνέβαλε αναμφίβολα η συγκεκριμένη εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού, η ισχυρή προπολεμική παρουσία του ΚΚΕ και η μη ύπαρξη εθνικιστικών οργανώσεων στην περιοχή. Ταυτόχρονα δεν υπήρχαν προστριβές ανάμεσα στην τοπική κομματική ηγεσία και τα ηγετικά στελέχη του ΣΝΟΦ, ενώ δεν καταγγελλόταν, τουλάχιστον σε όσες πηγές μελετήθηκαν, κάποια μεμπτή συμπεριφορά.

Από την άλλη, η περιοχή της Καστοριάς, στην οποία φαίνεται πως έλαβαν χώρα οι πιο συγκρουσιακές καταστάσεις, συγκέντρωνε μια σειρά από κρίσιμους παράγοντες. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η εθνοτική κατανομή του πληθυσμού ήταν περισσότερο σύνθετη, το ΚΚΕ δεν είχε την ίδια δυναμική κατά το μεσοπόλεμο και υπήρξε και σχετική οργάνωση των αντιεαμικών στοιχείων. Οι τελευταίοι, ήταν φυσικό να θεωρούν τη συμμετοχή και κατ' επέκταση την έμπρακτη αναγνώριση «*σλαβομακεδονικής μειονότητας*» από το ΕΑΜ και το ΚΚΕ ως εθνική προδοσία

γενικά αλλά και κίνδυνο για τους ίδιους. Κάτι ανάλογο φαίνεται πως συνέβαινε και με ένα μέρος των στελεχών της εαμικής αντίστασης, κυρίως πρώην αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, οι οποίοι έβλεπαν στο ΣΝΟΦ μια απειλή την οποία, σύμφωνα με τον Κωφό, όχι μόνο αντιμετώπιζαν με καχυποψία αλλά και ήθελαν να χτυπήσουν.

Διάφορα στελέχη της αντίστασης, προσπάθησαν να συμβάλλουν στην κάμψη όλων αυτών των παρεξηγήσεων και άρθρα στον κομματικό τύπο τόνιζαν την ανάγκη για κατανόηση. Ωστόσο η κυκλοφορία φημών περί απόσχισης ή αυτονόμησης της περιοχής, μέσω της κυκλοφορίας πλαστών συμφωνιών που αναφέρθηκαν παραπάνω, ανησυχούσε ιδιαίτερα τους μη σλαβόφωνους που συμμετείχαν στο ΕΑΜ, προκαλώντας τους έντονη δυσπιστία σχετικά με τα σλαβομακεδονικά στελέχη. Η δυσπιστία αυτή, από ένα σημείο και μετά, φαίνεται πως αποτελούσε πάγια πεποίθηση της τοπικής κομματικής ηγεσίας για τα στελέχη του ΣΝΟΦ και λειτούργησε ανασταλτικά στην προοπτική προαγωγής των τελευταίων σε ανώτερες θέσεις του κινήματος. Η πρακτική αυτή αναμφίβολα έκανε ένα μέρος των στελεχών του ΣΝΟΦ Καστοριάς, να θεωρήσουν την πολιτική του ΕΑΜ ως εθνικιστική και αντίθετη με τις διακηρύξεις περί ισοτιμίας των μειονοτήτων. Στην καλλιέργεια της αντίληψης αυτής έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο και οι παρτιζάνοι της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας οι οποίοι, όπως φαίνεται και από τις πηγές, κατηγορούσαν το ΕΑΜ και το ΚΚΕ για εθνικιστική παρέκκλιση και αποτέλεσαν για τα παραγκωνισμένα στελέχη του ΣΝΟΦ μια διέξοδο σε περίπτωση ανάγκης.

Η αδυναμία αντιμετώπισης της παραπάνω κατάστασης από το ΕΑΜ και ενδεχομένως η επιθυμία αφαίρεσης από τους αντιπάλους του, του επιχειρήματος περί εθνικής μειοδοσίας, εξαιτίας της έμπρακτης αναγνώρισης των Σλαβομακεδόνων ως μειονότητας, φαίνεται πως οδήγησαν στην διαταγή διάλυσης της οργάνωσης με όσες συνέπειες είχε αυτή. Στην Φλώρινα αυτό συνέβη σχεδόν αθόρυβα, ενώ στην Καστοριά έλαβε χώρα με τρόπο εκκωφαντικό διαρρηγνύοντας τις μέχρι τότε ισορροπίες. Σύντομα και για μια σειρά από λόγους επετράπη η επιστροφή των στασιαστών και η εκ νέου σύσταση σλαβομακεδονικών ταγμάτων, τα οποία κατά το μάλλον ή το ήττον είχαν ανάλογη πορεία με εκείνη του ΣΝΟΦ.

Το ΣΝΟΦ λοιπόν ήταν μια μετωπική οργάνωση εντός του αντιφασιστικού κινήματος, ένα εγχείρημα που έγινε κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, σε μια

συγκεκριμένη περιοχή. Την περίοδο της κατοχής, πράγματι ένα κομμάτι του παραπάνω πληθυσμού συνεργάστηκε (βάσει πολλαπλών κριτηρίων) με τους κατακτητές, όπως συνέβη βέβαια (επίσης βάσει πολλαπλών κριτηρίων) και με ένα κομμάτι του Βλάχικου πληθυσμού, ένα κομμάτι των ελληνόφωνων ή κυρίως τουρκόφωνων Ποντίων, καθώς κι ένα κομμάτι των αλβανόφωνων Τσάμηδων.

Την ίδια περίοδο όμως υπήρξε και συμμετοχή των Σλαβομακεδόνων στο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα και συγκεκριμένα στην αριστερή έκφασή του, στις γραμμές και υπό την καθοδήγηση του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ.

Στη μεταπολεμική βέβαια Ελλάδα, στην Ελλάδα που η γεωγραφική της θέση την όριζε ως σύνορο του «δυτικού κόσμου», η αριστερή αφήγηση της ιστορίας της αντίστασης δεν επιτράπηκε να λάβει μια θέση εντός της συνολικής εθνικής ιστορίας. Μάλιστα, ήταν αυτή καθ' αυτή η παρουσία των Σλαβομακεδόνων, που αποτέλεσε ισχυρό πρόσχημα -μεταξύ άλλων- να οριστεί η αριστερά συλλήβδην ως εθνικά προδοτική παράταξη, καθώς -κατά τους κατηγορούς της- ενσωμάτωνε εντός της στοιχεία που επιβουλεύονταν την εθνική ακεραιότητα της χώρας.

Αν στην πορεία των χρόνων η αριστερή παρέμβαση στην ιστορία μπόρεσε να ειπωθεί τουλάχιστον ως ένα κομμάτι του εθνικού παρελθόντος, η διαχρονική ανασφάλεια της παρουσίας πυκνού σλαβομακεδονικού πληθυσμού στα βορειοδυτικά κυρίως σύνορα της επικράτειας δεν επέτρεψε την καταγραφή της ιστορίας και αυτού του πληθυσμού, ως ένα αναπόσπαστο μέρος της σύγχρονης εθνικής ιστορίας.

Από τα παραπάνω λοιπόν, φαίνεται πως είναι αναγκαία η τοποθέτηση του ζητήματος ΣΝΟΦ στο πλαίσιο μιας μελλοντικής επιστημονικής συζήτησης-αναζήτησης των αλληλεπιδράσεων αλλά και των αντιθετικών διαδρομών του ελληνικού και του βαλκανικού παρελθόντος.

Πηγές

Αδημοσίευτο αρχειακό υλικό- Αρχειακές Αναζητήσεις

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Αρχείο ΚΚΕ

Αρχείο ΚΚΕ. κ. 415, Φ. 23/8/48, Περικλής [Αντώνης Αντωνόπουλος, γραμματέας ΠΕ ΚΚΕ Καστοριάς] προς Τάσο [Τάσος Κοντουρέλλης, Μακεδονικό Γραφείο ΚΚΕ].

Αρχείο ΚΚΕ. κ. 415, Φ. 23/8/52^α: Περικλής προς Θεόφιλο 4/6/1944.

Αρχείο ΚΚΕ. κ. 415, Φ. 23/8/220, Μηνιαίτικη οργανωτική κατάσταση της Περιφέρειας Φλώρινας, Απρίλης 1944.

Αρχείο ΚΚΕ. κ.415, Φ. 23/8/221 α, Θάνος προς Θεόφιλο.

Αρχείο ΚΚΕ. κ.415, Φ. 23/8/227, έκθεση δράσης ΠΕ Φλώρινας προς Μακεδονικό Γραφείο.

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου

Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου. φ. 1, εγγρ. 9, Υφυπουργείον Δημοσίας Ασφαλείας– Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, «Βουλγαρική προπαγάνδα. Δελτίον Πληροφοριών Μηνός Ιουλίου ε.έ.», Εν Αθήναις 12.8.1941

Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου. Διοίκηση Χωροφυλακής Καστοριάς, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «ετήσια έκθεσις δράσεων ξένωετήσια έκθεσις δράσεων ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Ιανουαρίου 1944, αρ. πρ. 34/1/1.

Αρχείο Αθανασίου Χρυσόχου. Διοίκηση Χωροφυλακής Καστοριάς, μοίραρχος Βασίλειος Λάιος, «Έκθεσις δράσεως ξένων προπαγανδών», Καστοριά, 3 Απριλίου 1944, αρ. πρ. 62/2/6.

Δημοσιευμένο αρχειακό υλικό και συλλογές εγγράφων (Ελληνόγλωσσο)

Αρχεία Εθνικής Αντίστασης, τόμος 4^{ος}, Ανταρτική οργάνωση ΕΛΑΣ, ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1998.

ΚΕ ΚΚΕ-Ιστορικό Τμήμα, *Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τόμος Α΄, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.*

ΚΕ ΚΚΕ, *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.

ΚΕ ΚΚΕ, *Σαραντα χρόνια 1918-1958. Επιλογή ντοκουμέντων*, Αθήνα 1964 [1^η έκδ. από Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, Βουκουρέστι 1958].

Παπαπαναγιώτου Αλέκος (επιμ.), *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στον Πόλεμο και στην Αντίσταση*, Έκδοση του ΚΚΕ (εσωτερικού), Αθήνα 1974 [1^η έκδ. Ρώμη 1973], σ. 143-152.

Φαράκος Γρηγόρης, *Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο Αρχείο - Άγνωστα Κείμενα*, Ελληνικά Γράμματα, 2^η έκδ., Αθήνα 1997

Φαράκος Γρηγόρης, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία, τόμος 2^{ος}, Μυστική έκθεση [1946] και άλλα ντοκουμέντα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

Δημοσιευμένο αρχειακό υλικό και συλλογές εγγράφων (Ξενόγλωσσο)

Arhiv na Makedonija. *Egejska Makedonija vo Narodno Osloboditelnite Borbi (Nob), 1944-1945* [Η αιγιακή Μακεδονία στην διάρκεια των Λαϊκο-Απελευθερωτικών αγώνων], Τόμος 1^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1971.

Arhiv na Makedonija. *Egejska Makedonija vo nob, 1945*, Τόμος 2^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski-Todor Simovski, Skorje 1973.

Arhiv na Makedonija. *Egejska Makedonija vo nob, 1949*, Τόμος 6^{ος}, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1983.

Arhiv na Makedonija. *Egejska Makedonija vo Antifasistitskata Vojna 1^η Januari-31 Avgust 1944*, [Η αιγιακή Μακεδονία στην διάρκεια του Αντιφασιστικού Πολέμου 1^η Ιανουαρίου-31 Αυγούστου 1944] Τόμος 7^{ος}, Βιβλίο 2^ο, επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1987.

Arhiv na Makedonija. *KPG I Makedonskoto Nacionalno Prasanje 1918-1974* [ΚΚΕ και Μακεδονικό Εθνικό Ζήτημα], επιμ. Risto Kirijazovski, Skorje 1982.

Εφημερίδες

Αγώνας, Όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Φλωρίνης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, [Φλώρινα]

Γράμμος, Όργανο του 28^{ου} Συντάγματος της ΙΧ Μεραρχίας ΕΛΑΣ

Λαϊκό Βήμα, Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Καστοριάς, [Καστοριά]

Σμόλικας, Όργανο της ΙΧ Μεραρχίας Δυτικής Μακεδονίας(ΕΛΑΣ)

Σπίθα, Όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής Καστοριάς του ΚΚΕ, [Καστοριά]

Nova Makedonija, [Skorje]

Βιβλία-Διπλωματικές Εργασίες-Διδακτορικές Διατριβές (Ελληνόγλωσσα)

Αθανασιάδης Ανδρέας, *Στη σκιά του «βουλγαρισμού». Αποτυπώσεις «πολιτικών και εθνικών φρονημάτων» των πολιτών της περιφέρειας Φλώρινας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.

Αλβανός Ραϋμόνδος, *Κοινωνικές Συγκρούσεις και Πολιτικές Συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005.

Αμύντας Κοσμάς (Καπετάν Αμύντας), *Εθνική Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Αναμνήσεις ενός καπετάνιου*, Μπίμπης χ.η.

- Αναστασιάδης Στρατής, *Από την αντίσταση στη διάψευση. Θεσσαλονίκη-Μπούλκες-Βίτσι, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.*
- Ανέστης Ανέστης, *Πολεμική Δράση, υποχώρηση, λιποταξία και αυτομολίες κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο: Η περίπτωση των τριών Συνταγμάτων της Φλώρινας(28^{ου}, 33^{ου}, 90^{ου}), Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018.*
- Αντωνίου Κωνσταντίνος, *Η σλαυϊκή και κομμουνιστική επιβουλή και η αντίστασης των Μακεδόνων, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1950.*
- Γαγγιώργος Κίτσος, *Μπελκαμένη, Χωριό του νομού Φλώρινας (Εκατό χρόνια ζωή), Διογένης, Αθήνα 2000.*
- Γαγγιώργος Κίτσος, *Σκιαγράφιση της Εθνικής Αντίστασης στην Φλώρινα, χ.ε., Αθήνα 1990.*
- Γούντχαουζ Κρίστοφερ, *Το μήλο της έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων, μτφρ. Μ.Κ., Εξάντας, Αθήνα 1976.*
- Γώγος Στέφανος, *Η καταστολή της κατά του έθνους ανταρσίας, Βίτσι-Γράμμος- 49 (Εμφύλιος), χ.ε., Φλώρινα, 2001.*
- Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Η Ελληνική Αντίστασις 1941-1944 όπως αποκαλύπτεται από τα μυστικά αρχεία της Βέρμαχτ εις την Ελλάδα. Μια νεοελληνική τραγωδία, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα 1964.*
- Ζαφειρόπουλος Δημήτριος, *Το ΚΚΕ και η Μακεδονία, χ.ε., Αθήνα 1948.*
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους στη Μακεδονία στο πλαίσιο του μακεδονικού ζητήματος. Το παράδειγμα της δυτικής Μακεδονίας, Gutenberg, Θεσσαλονίκη 2006.*
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *Τα χρώματα της βίας στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944. Κατοχή- Αντίσταση- Εθνοτικές και Εμφύλιες συγκρούσεις, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017.*
- Ιατρίδης Ιωάννης, *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944, Λιβάνης, Αθήνα 2013.*
- Ιωαννίδης Γιάννης, *Αναμνήσεις- Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945, Το πρακτικό μιας συζήτησης, επιμ. Αλ. Παπαναναγιώτου, Θεμέλιο, Αθήνα 1979.*
- Κατσάνος Κωνσταντίνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και το Μακεδονικό 1950-1967, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.*
- Κοβάτσης Αργύρης, *Ο ατίθασος ταγματάρχης, χ.ε., χ.η.*
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ληλασία Φρονημάτων. Η κατοχή και ο εμφύλιος πόλεμος στη Δυτική Μακεδονία, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2015.*
- Κουζινόπουλος Σπύρος, *Τα παρασκήνια του Μακεδονικού Ζητήματος: Μαρτυρίες πρωταγωνιστών, άγνωστα έγγραφα και ντοκουμέντα, Καστανιώτη, Αθήνα 2008.*
- Κούφης Παύλος, *Άλωνα Φλώρινας-Αγώνες και θυσίες, χ.ε., Αθήνα 1990.*

- Κύρου Α. Αχιλλέας, *Συνομοσία εναντίον της Μακεδονίας 1940-1949*, Αετός Α.Ε., Αθήναι 1950.
- Κωνσταντινίδης Σταύρος, *Η Φλώρινα εις τας φλόγας-Συμβολή εις την ιστορίαν της Δυτικής Μακεδονίας*, Έθνος, Φλώρινα 1957.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Βιβλιόραμα, 4^η έκδ., Αθήνα 2008.
- Κωστόπουλος Σταύρος, *Η Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, χ.ε., Σόφια 1981.
- Λεβέντης Α. Γεώργιος, *Η εναντίον της Μακεδονίας βουλγαροκομμουνιστική επιβουλή*, Αθήναι 1963.
- Λεβέντης Α. Γεώργιος., *Η κατά της Μακεδονίας επιβουλή*, (Έκδοσις δευτέρα συμπεπληρωμένη), Αθήναι 1966.
- Μαθιόπουλος Βάσος, *Η ελληνική αντίσταση (1941-1944) και οι "σύμμαχοι", όπως καταξιώνεται από τα επίσημα γερμανικά αρχεία*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.
- Μέρτζος Νίκος, *Άνω Μακεδονία*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλική Πιτόσκα»-Δισιγμα, Φλώρινα 2017.
- Μητσόπουλος Θανάσης, *Το 30^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*. Editex, Γενέυη 1971.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930). Ο πόλεμος των στατιστικών*, ΚΕΜΟ-Κριτική, Αθήνα 2003.
- Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, *Τα πρόσωπα του Ιανού: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1944-1946)*, Πατάκη, Αθήνα 2004
- Μόδης Γεώργιος, *Αναμνήσεις*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Μόδης Γεώργιος, *Πόλεμος και κατοχή*, Πάπυρος, Αθήνα 1947.
- Μπάλας Κωνσταντίνος (επιμ.), *Λεύκωμα Εκπαιδευτικών Φλωρίνης 1945-1947*, χ.ε., Φλώρινα 1947.
- Μπάρκερ Ελίζαμπεθ, *Η Μακεδονία στις διαβαλκανικές σχέσεις και συγκρούσεις*, μτφρ. Άννα Κολιοπούλου, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.
- Μπελεγάκη Όλγα, *Πτυχές της δράσης της Οχράνας στη δυτική Μακεδονία με βάση νεότερες βουλγαρικές πηγές*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010.
- Μπόνης Κωνσταντίνος, *Η Φλώρινα κατά την Κατοχήν 1941-1944*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1982.
- Μπράμος Κώστας, *Σλαυοκομμουνιστικάί οργανώσεις εν Μακεδονία. Προπαγάνδα και επαναστατική δράσις*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1953.
- Μυλωνάς Γιώργος, *Η Δράση των Αξιωματικών στη δυτική Μακεδονία την περίοδο της Κατοχής μέσα από τα αρχεία της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων (Υ.Σ.Α)*,

- Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2018.
- Νάλτσας Α. Χριστόφορος, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα και η Σοβιετική πολιτική*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1954.
- Νεδέλκος Γεώργιος (Μακεδόνας), *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, Αριστείδου, Φλώρινα 2000.
- Οικονομίδης Φοίβος, *Οι Προστάτες. Η αληθινή ιστορία της Αντίστασης*, Ιωλκός, 4^η εκδ, Αθήνα 2008.
- Παπαϊωάννου Αχιλλέας, *Η παρέλαση των γιγάντων*, Μπίμπης, Θεσσαλονίκη 2008.
- Παπαϊωάννου Αχιλλέας, *Το Βίτσι ως γεωπολιτικός και ιστορικός χώρος. Οι ίντριγκες της βουλγαρικής Οχράνα, της Τιτικής Οζνα και το Μακεδονικό ζήτημα*, Μπίμπη, Θεσσαλονίκη χ.η.
- Παπακυριακόπουλος Ιωάννης, *Βούλγαροι και Ιταλοί εγκληματίαι πολέμου εν Μακεδονία*, Αετός, Αθήνα 1946.
- Παπαναστασίου Κώστας, *Το αντάρτικο στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944*, χ.ε., χ.η.
- Πυλάης Κυριάκος, *Μνήμες- Βιώματα- Στοχασμοί, 1870-1990*, χ.ε., Αθήνα 1990.
- Ρούσσοις Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία 1940-1945. Η Εθνική Αντίσταση και ο ρόλος του Κ.Κ.Ε., Τόμος 1^{ος}*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982.
- Σαράφης Στέφανος, *Ο ΕΛΑΣ*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.
- Σβώλος Αλέξανδρος, *Για τη Μακεδονία και τη Θράκη*, Παπαζήσης, Θεσσαλονίκη 2009.
- Σκαλιδάκης Γιάννης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας. Μια επώδυνη διαδικασία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία και η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974). Όψεις των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων κατά την επταετία*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016.
- Ταμουτσέλης Ε. Νικόλαος, *Χωρικοί Μετασχηματισμοί. Περιγραφή και καταγραφή των μετασχηματισμένων χωρικών τοπίων στην περιοχή της Φλώρινας με τη βοήθεια του εικαστικού έργου του Ζωγράφου Βαγγέλη Ταμουτσέλη*, χ.ε., Φλώρινα 2012.
- Τσακαλίδης-Χατζηνικολάου Βάσος, *Ο αγών του βουνού κάτω από τον ζυγό του Κ.Κ.Ε.*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2009, Φωτογραφική ανατύπωση της εκδόσεως του Μαρτίου 1947.
- Τσώτσος Κώστας, *Άδοξη δόξα*, χ.ε., χ.η.

- Χάμμοντ Νίκολας, *Δυτική Μακεδονία: Αντίσταση και συμμαχική στρατιωτική αποστολή 1943-1944*, μεταφρ. Παρμενίωνος Ι. Παπαθανασίου, Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- Χατζής Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε. Λαϊκή επανάσταση. Ολοκλήρωση του πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου*, τόμος 2^{ος}, Δωρικός, 3^η έκδ., Αθήνα 1983.
- Χατζής Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Τόμος 3^{ος}, Δωρικός, 3^η έκδ., Αθήνα 1983.
- Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις του Κ.Κ.Ε*, Βιβλίου Πρώτον, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1949.
- Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, Βιβλίου Πρώτον, τεύχος Α- 1941 και 1942, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1950.
- Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της βουλγαρικής προπαγάνδας*, Βιβλίου Δεύτερον, τεύχος Β- 1943 και 1944, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1950.
- Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η κατοχή εν Μακεδονία. Οι Γερμανοί εν Μακεδονία(1941-1944)*, Βιβλίου Πέμπτον, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962.

Βιβλία-Διπλωματικές Εργασίες-Διδακτορικές Διατριβές (Ξενόγλωσσα)

- Aarbakke Vemund, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*, East European Monographs 2003.
- Ajanovski-Oce Vangel, *Egejski Buri: Revolucionernoto Dvizenje vo Vodensko i NOF vo Egejska Makedonija* [Αιγιακές Καταιγίδες: Η Επαναστατική Κίνηση στην Έδεσσα και η ΝΟΦ στην Αιγιακή Μακεδονία], Skopje 1975.
- Alabakov Kosta, *Sekijavanijeto za seloto Buf I negovite stradanija* [Οι αναμνήσεις για το χωριό Μπουφ (Ακρίτας) και οι τραγωδίες του], χ.ε., χ.η.
- Barker Elizabeth, *British Policy in South-East Europe in the second world war*, The Macmilan Press LTD, London 1976.
- Cepreganv Todor (επιμ.), *Istorija na Makedonskiot Narod* [Ιστορία του Μακεδονικού Λαού], Institut na nacionalna istorija, Skopje 2008.
- Dragoycheva Tsola, *Macedonia. Not a cause of discord but factor of good neighbourliness and cooperation. Recollections and reflections*, Sofia Press, Sofia 1979.
- Hondros John, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-44*, Pella Publishing Company, New York 1983.

- Horncastle James Richard, *The Pawn that would be King: Macedonian Slavs in the Greek Civil War, 1946-49*, διδακτορική διατριβή, Simon Fraser University, Canada 2016.
- Katinovski-Goce Atanas, *Banitsa (Lerinsko) vo vjorot na vojnite* [Η Μπάνιτσα (Φλώρινας) στη θύελλα των πολέμων], Sojuz na Makedoncite “Makedon”, Skopje 2011.
- Kofos Evangelos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1964.
- Litovski Alexandar, *Makedonskata Nacionalnoosloboditelna Platforma vo Vtorata Svetska Vojna (1941-1944)* [Η Μακεδονική Εθνικοαπελευθερωτική Πλατφόρμα στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο], Sojuz na zdruzenijata na Makedontsite od Egejskiot del na Makedonija-Skopje, Skopje 2008.
- Mamurovski Tasko, *Paskal Mitrevski I negovoto vreme (1912-1978)* [Ο Πασχάλης Μητρόπουλος και η εποχή του], Risto Stefov Publications, Toronto 2016.
- Mundusev Kosta, *Prespa vo plamen I cad* [Η Πρέσπα στη δίνη της φωτιάς και του καπνού], Risto Stefov Publications, Toronto 2017.
- Palmer Stephen – King Robert, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Archon Books, New York 1971.
- Papastratis Procopis, *British Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944*, Cambridge University Press, 2^η έκδ., New York 2014
- Pop - Janevski Lazo, *Kosturskoto Selo D' mbeni* [Το Καστοριανό χωριό Ντάμπενι (Δενδροχώρι)], χ.ε., Skopje 1996.
- Poulton Huge, *Who are the Macedonians*, Hurst and Company, London 2000.
- Pribichevich Stoyan, *Macedonia: Its people and history*, The Pennsylvania State University Press, United States of America 1982.
- Shoup Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, Columbia University Press, New York and London 1968.
- Tasev Donce, *Makedontsite vo Grcija*, Makedonski Informativen Centar, Skopje 2011.
- Vukmanović Svetozar (General Tempo), *Struggle for the Balkans*, Merlin Press, London 1990.
- Zodiades George, *The Macedonian controversy*, ΕΜΣ-ΙΜΧΑ, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1961.

Άρθρα σε συλλογικούς τόμους, περιοδικά και ένθετα (Ελληνόγλωσσα)

- Διανόπουλος Δημήτρης, «Το Βαλκανικό Στρατηγείο και το ΕΑΜ», στο: Προκόπης Παπαστράτης - Μιχάλης Λυμπεράτος (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960 (Πρακτικά Συνεδρίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 17-20 Απριλίου 2013)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014, σ. 111-120.

- Ζεύγος Γιάννης, «Για την Ελληνική Μακεδονία-Θράκη», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, αρ. φύλλου 16, Αύγουστος 1943, από ανατύπωση τευχών υπό τον τίτλο: *Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής (1941-1944)*, Αθήνα 1946, σ. 331-333
- Καλλιανιώτης Θανάσης, «Η αντίσταση στη Φλώρινα 1943-1944», στο: Αντρέας Ανδρέου (επιμ.), *Φλώρινα 1912-2002, Ιστορία και Πολιτισμός*, Φλώρινα 2004, σ. 303-339.
- Κάραμποτ Φίλιππος, «Σλαβομακεδόνες και κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Ίστωρ*, τεύχος 10, Τροχαλία, Αθήνα Δεκέμβριος 1997, σ. 235-278.
- Κέντρος Στράτος, «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης στη Δυτική Μακεδονία 1941-1944», στο συλλογικό: Εταιρία Μελετών Άνω Βοΐου, *Η δεκαετία 1940-1950 στη Δυτική Μακεδονία*, ΕΜΑΒ, 2^η έκδ. Θεσσαλονίκη 2006, σ. 309-321.
- Κουμαρίδης Γιώργος, «ΣΝΟΦ και σλαβομακεδονικά τάγματα (1943-1944): Μια προσέγγιση, *Αρχειοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009), σ. 55-87.
- Κωστόπουλος Τάσος, «Αξονομακεδονικό Κομιτάτο και Οχράνα (1943- 1944). Μια πρώτη προσέγγιση», *Αρχειοτάξιο*, 5, Μάιος 2003, 40-51.
- Κωστόπουλος Τάσος, «Προπαγάνδα με προβιά ιστορίας», *Το φάντασμα της ιστορίας, Εφημερίδα των Συντακτών*, 21/10/2018, Ηλεκτρονική έκδοχή: <http://www.efsyn.gr/arthro/propaganda-me-provia-epistimis?fbclid=IwAR1au1sZBGNfxb7mF24Ibn48ZeR1JdiR6XgR8GIEu3xJ1TaxV0WGDShtXAU>, Ημερομηνία ανάκτησης: 22/10/18.
- Κωστόπουλος Τάσος, «Πρωταπριλιάτικη Εθnikοφροσύνη», *Το φάντασμα της Ιστορίας, Εφημερίδα των Συντακτών* 02/04/2017, Ηλεκτρονική Έκδοση: <http://www.efsyn.gr/arthro/protapriliatiki-ethnikofrosyni>, Ημερομηνία Ανάκτησης: 04/09/2018.
- Κωστόπουλος Τάσος, «Το Μακεδονικό στη δεκαετία του 40», στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα*, τόμος Δ, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 363-415.
- Κωφός Ευάγγελος, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος στα χρόνια της κατοχής και της αντίστασης», στο: Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 2η εκδ., 1990, σ. 418-471.
- Κωφός Ευάγγελος, «Το Μακεδονικό Ζήτημα στην Εποχή μας», στο: *Μακεδονία. 4000 Χρόνια ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*. Γενική Εποπτεία Μ.Β. Σακελλαρίου, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1992, σ. 502-509.
- Κωφός Ευάγγελος, «Το Μακεδονικό στην Περίοδο 1941-1950», στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους: Σύγχρονος Ελληνισμός. Από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, Τόμος ΙΣΤ, Επιστημονικός Υπεύθυνος Τόμου, Ευάγγελος Κωφός, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 2000, σ. 158-165.

- Κωφός Ευάγγελος, «Το Μακεδονικό στις σχέσεις ΚΚΕ-ΚΚΓ κατά τα τέλη του 1944: Η αποστολή του Ανδρέα Τζήμα στον Τίτο», στο: ΙΜΧΑ, *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944. Κατοχή - Αντίσταση - Απελευθέρωση*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 125-156.
- Λυβάνιος Δημήτρης, «Πολιτικές εξελίξεις στην γουγκοσλαβική Μακεδονία (1941-1948)», στο: Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Βαλκάνια: Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, Γνώση, 2^η έκδ., Αθήνα 1995, σ. 569-614.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, «ΚΚΕ και σλαβομακεδονική μειονότητα στην κατεχόμενη Δ. Μακεδονία (1941-1944)», *Μνήμων*, 20 (1998), σ. 67-108.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, «Αλυτρωτισμός και πολιτική. Επίσημα κρατικά ντοκουμέντα της FYROM, 1944-2006», στο: Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Μακεδονισμός. Ο ιμπεριαλισμός των Σκοπίων 1944-2006*, ΕΜΣ - Έφεσος, Αθήνα 2007, σ. 17-55.
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, «Ταυτότητες Διπλωματία, Στρατιωτικοί και Πολιτικοί συσχετισμοί: Η περίπτωση των σλαβοφώνων στην Ελλάδα(1919-1949)», στο: Γιάννης Δ. Στεφανίδης, Βλάσης Βλασίδης, Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο: διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, ΙΜΧΑ, Πατάκη, Αθήνα 2008, σ. 317-354.
- Μπουσχότεν Βαν Ρίκυ, «Συνέντευξη με τον Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς(Τέμπο)», *Αρχειοτάξιο*, 11 (Ιούνιος 2009), σ. 88-110.
- Σφέτας Σπυρίδων, «Αυτονομιστικές κινήσεις των σλαβοφώνων κατά το 1944, η στάση του ΚΚΕ και η διαφύλαξη των Ελληνο-Γιουγκοσλαβικών συνόρων», στο Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 115-153.
- Σφέτας Σπυρίδων, «Η ίδρυση και η δράση της Οχράνας (1943-1944) στη Δυτική Μακεδονία στα πλαίσια της πολιτικής της VMRO και των Ιταλο-Γερμανικών αρχών κατοχής», στο: *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.
- Σφέτας Σπυρίδων, «Σερβία και Γιουγκοσλαβία- Ελλάδα», στο: Νικόλαος Ι. Μέρτζος, Σπυρίδων Σφέτας, Ιωάννης Ζούκας, Μάνος Καραγιάννης, Στράτος Δορδανάς, Ηλίας Σκουλίδας (επιμ.), *Βαλκάνια 1913-2011: εκατό χρόνια θύελλες και χίμαιρες*, Αφοί Κυριακίδη ΑΕ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 127-179.
- Σφέτας Σπυρίδων, «Σκόπια: Σε αναζήτηση ταυτότητας και διεθνούς αναγνώρισης», στο Σπυρίδων Σφέτας (επιμ.), *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 9-54.
- Χουτούρας Αριστοτέλης (Αρριανός), «Από τη δράση του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία», *Εθνική Αντίσταση*, Τεύχος 97, Οκτώβρης-Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1997, σ. 70-71.

Άρθρα σε συλλογικούς τόμους, περιοδικά και ένθετα (Ξενόγλωσσα)

- Kofos Evangelos, "The impact of the Macedonian Question on civil conflict in Greece, 1943-1949", στο John Iatrides, Linda Wrigley (eds.), *Greece at the Crossroads: The Civil War and its legacy*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania 1995, σ. 274-318.
- Kostopoulos Tasos, "Counting the 'Other': Official Census and Classified Statistics in Greece (1830-2001)", *Jahrbucher fur Geschichte und Kultur Sudosteuropas*, τ. 5, 2003, σ. 55-78.
- Litovski Alexandar, "Makedonsko narodnoosloboditelno dvizenje od vardarskiot del I makedonsko narodnoosloboditelno prasanje vo egejskiot del na Makedonija (Avgust-Srednata na Oktovri 1944 godina)" [Το Μακεδονικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στο τμήμα του Βαρδάρη και το μακεδονικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στο τμήμα της αιγιακής Μακεδονίας], *Sojuz na istoricari na Makedonija*, Skopje 2004, σ. 101-109.
- Litovski Alexandar, "Mestoto i ulogata na makedonskite partizanski ednici vo Egejskiot del na Makedonija vo oslobotuvanijeto na Bitola i Bitolsko" [Η θέση και ο ρόλος των μακεδονικών αντάρτικων μονάδων στην αιγιακή Μακεδονία κατά την απελευθέρωση της Μπίτολα και της περιοχής της], *Prilozi na Makedonskoto naučno drustvo- Bitola*, Godina 3, Broj 5-6, Bitola 2005, σ. 215-222.
- Marinov Tchavdar – Vezenkov Alexander, "Communism and nationalism in the Balkans: Marriage of convenience or mutual attraction?", στο Roumen Daskalov – Diana Mishkova (eds.), *Entangled histories of the Balkans*, Volume two: *Transfers of political ideologies and institutions*, Brill, Leiden - Boston 2014
- Mirceva Katerina, "Makedonkata vo nacionalnoosloboditelnoto dvizenije vo egejskiot del na Makedonija(1941-1949)" [Η Μακεδόνισσα στο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στην αιγιακή Μακεδονία], *Glasnik*, Institut na Nacionalna Istorija, Έτος 57, Τεύχος 1-2, Skopje 2013, σ. 121-131.
- Rossos Andrew, "Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonian Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949", *The Journal of Modern History*, Τεύχος 69, 1997, σ. 42-76.
- Rossos Andrew, "The Macedonians of Aegean Macedonia: a British Officer's Report, 1944", *Slavonic and East European Review*, Τεύχος 69/2, 1991, σ. 282-309.
- Stefanidis D. Yannis, "Macedonia in 1940s", *Modern and contemporary Macedonia: History- Economy- Society- Culture*, Vol. 2, Παπαζήση, σ. 104-137.
- Ulunian Artiem, "The Communist Party of Greece and the Comintern: evaluations, instructions and subordination", στο Tim Rees and Andrew Thorpe (eds.), *International Communism and the Communist International 1919-43*, Manchester University Press, Manchester and New York 1998, σ. 187-204.

Woodhouse Christopher, "Summer 1943: the Critical Months" στο Phyllis Auty - Richard Clogg (ed.), *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, The Macmillan Press, London 1975, σ. 117-146.

Εισηγήσεις Συνεδρίων

Boeschoten Van Riki, "Russian Dolls: The civil war in the slavophone area", ανακοίνωση στο συνέδριο "Domestic and International Aspects of the Greek Civil War", Λονδίνο, 18-20 Απριλίου 1999.